

Univerzitet u Beogradu

Filološki fakultet

Džavanšir Madžidov

Kulture na Putu svile – azerbejdžanska i srpska
perspektiva

Doktorska disertacija

Beograd, 2018

University of Belgrade

Faculty of Philology

Javanshir Majidov

Cultures on the Silk Road – Azerbaijani and Serbian perspectives

Doctoral dissertation

Belgrade, 2018

Белградский государственный университет

Филологический факультет

Яваншир Мажидов

Культуры Шёлкового пути — перспективы
Азербайджана и Сербии

Докторская диссертация

Белград, 2018

Mentor:

Dr Ljiljana Marković, redovni profesor

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet

Članovi komisije:

dr Aleksandra Vraneš, redovni profesor

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet

Dr Kyomitsu Yui, redovni profesor, Kobe University

Datum odbrane:

Научный руководитель:

Д-р филол. наук проф. Лиляна Маркович

Белградский государственный университет, Филологический факультет

Члены комиссии:

Д-р филол. наук проф. Александра Вранеш

Белградский государственный университет, Филологический факультет

Д-р филол. наук проф. Юи Кёмицу (Университет Кобе)

Дата защиты:

Apstrakt

Doktorska teza „Kulture na putu svile – azerbejdžanska i srpska perspektiva” predstavlja prikaz istorijskog i kulturološkog razvoja Azerbejdžana, od najstarijih vremena i formiranja naroda do savremenog doba. Gotovo neprestano aktuelni Put svile, u savremenom vremenu ima ogroman značaj, a uloga Azerbejdžana na njemu je izuzetno značajna, kako u kulturološkom, tako i geo-strateškom i ekonomskom pogledu.

Teza je osmišljena da pruži komparativni prikaz azerbejdžanske i srpske perspektive, kako u savremenom dobu, tako i u prošlosti, gde ove dve države vezuju slične istorijske i kulturološke okolnosti, iako, s obzirom na geografsku udaljenost, nisu imale dodirnih tačaka u istorijskom razvoju.

U kulturološkom smislu, Azerbejdžan i Srbija su vrlo bliski. Obe države baštine kulturološke vrednosti orijentalne civilizacije, ali nezaustavljivo koračaju na putu modernizacije, uz očuvanje tradicionalnih nacionalnih vrednosti.

U ovoj tezi je posebno istaknut multikulturalizam kao državna politika Azerbejdžana, i njemu posvećen Baku proces započeo 2008. godine. Iako možda ne na taj način oficijelno istaknuto, multikulturalizam je i politika koju Srbija vodi i promoviše. S obzirom da je Azerbejdžan, u formalnom smislu, u tom pravcu otišao korak dalje, njegovo iskustvo je dragoceno i predstavlja riznicu iskustava, koji Srbiji mogu pomoći na njenom razvojnom putu.

Naročito su naglašeni projekti koje je Republika Azerbejdžan sprovela ne samo u Srbiji, već na celom Zapadnom Balkanu, na osnovu kojih se vidi da nije bilo favorizovanja ni jedne vere ili nacije. To su projekti koji su doprineli opštem poboljšanju stanja u kulturi, ali imaju i humanitarnu vrednost za sve stanovnike Zapadnog Balkana.

Ključne reči: Azerbejdžan, Srbija, Put svile, Multikulturalizam, Kulturološki aspekt

Аннотация

Докторская диссертация «Культуры Шёлкового пути — перспективы Азербайджана и Сербии» представляет собой обзор исторического и культурного деления Азербайджана, от старинных эпох и формирований народа до современности. Вечно актуальный Шёлковый путь и сегодня имеет огромное значение, а роль Азербайджана на нём занимает исключительное место, как в культурологическом, так и в геостратегическом плане.

Диссертация написана с целью представить обзор азербайджанских и сербских перспектив, как в наши дни, так и в прошлом, где оба этих государства связывают схожие между собой исторические и культурологические аспекты, учитывая, что географическое расстояние между ними не обусловило точек соприкосновения в их историческом развитии.

В культурологическом смысле Азербайджан и Сербия весьма близки. Оба государства унаследовали культурные ценности восточной цивилизации, не переставая двигаться в направлении модернизации, при этом храня свои национальные традиции.

В данной диссертации особенно выделяется мультикультурализм как государственная политика Азербайджана, и ему посвящён процесс Баку, начавшийся ещё в 2008-м году. И хоть, быть может, не так же официально это выделяется Сербией, однако мультикультурализм также служит ей политикой, которую она ведёт и продвигает. Ввиду того, что формально Азербайджан продвинулся в том направлении на шаг вперёд, его опыт — представляет собой ценную сокровищницу знаний, которые бы помогли Сербии на пути её развития.

Не случайно более детально были освещены проекты, которые Республика Азербайджан провела не только в Сербии, но и на всей Западной части Балканского полуострова, на основании которых видно, что не было отдано предпочтения ни какой бы то ни было вере, или нации. Это проекты, внёсшие свой вклад общему улучшению состояния культуры, а также имеющие гуманитарную пользу для всех жителей запада Балкан.

Ключевые слова: Азербайджан, Сербия, Шёлковый путь, мультикультурализм, культурологический аспект.

Sadržaj:

UVOD	1
1. Pregled istorije Azerbejdžana	21
1.1 Gobustan – kolevka Azerbejdžana	21
1.2 Kavkaska Albanija preteča modernog Azerbejdžana	24
1.3 Teritorija današnjeg Azerbejdžana u vreme helenizma, Rimskog Carstva i Sasanidske Persije	27
2. Stvaranje islamskih država na prostoru centralne Azije	35
2.1 Arapsko osvajanje Azerbejdžana	36
2.2 U Abasidskom halifatu	42
3. Dolazak turskih plemena	48
3.1. Stvaranje azerbejdžanske narodnosti	49
3.2 Seldžučki period	51
3.3 Vladavina Širvanšahova	55
4. Ruska prevlast	62
4.1. Pod vlašću carske Rusije	63
4.2 Februarska revolucija – borba za građanska prava i slobode	68
4.3 Oktobarska revolucija	91
II Od stvaranja Demokratske republike Azerbejdžan do usvajanja koncepta multikulturalizma	94
1. Stvaranje Demokratske Republike Azerbejdžan	94
1.1 Dometi Demokratske Republike Azerbejdžan	99
1.2 Multikulturalizam i modernizacija	106
2. U sastavu SSSR-a	108
2.1. Sovjetska Socijalistička Republika Azerbejdžan	109
2.2 Azerbejdžan u Drugom svetskom ratu	120
2.3. Period destaljinizacije	123
3. Dolazak Hajdara Alijeva na vlast	124
3.1. Proglašenje nezavisnosti Azerbejdžana	125
4. Multikulturalizam u savremenom Azerbejdžanu	130
4.1 Multikulturalizam kao državna politika Azerbejdžana	130
4.2. Baku proces	132

4.3. Multikulturalizam i prava manjina u Azerbejdžanu.....	134
III AZERBEJDŽAN U EVRO-AZIJSKIM MEĐUNARODNIM ODNOSIMA	143
1. Azerbajdžan i Evropska unija	145
1.1 Članstvo Azerbejdžana u međunarodnim organizacijama	147
1.2 Program Istočnog partnerstva	152
2. Azerbejdžan i Rusija	154
3. Azerbejdžan i Turska	156
4. Azerbejdžan i Zapadni Balkan.....	159
IV OBRAZOVANJE I KULTURA REPUBLIKE AZERBEJDŽAN	173
1. Početak ekonomskog razvoja Azerbejdžana – nafta crno zlato.....	173
1.2. Azerbejdžanska „naftna groznica“	174
1.3 Proizvodnja i prerada svile.....	176
2. Obrazovanje u Azerbejdžanu.....	179
2.1. Muzika	182
2.2 Književnost	187
2.3. Likovna i primenjena umetnost	190
3. Doprinos žena Azerbejdžana kulturi, umetnosti i ekonomskom napretku	192
Zaključak.....	201

UVOD

Doktorska teza „Kulture na putu svile – azerbejdžanska i srpska perspektiva“ predstavlja pokušaj da se ukaže na značajan geo-strateški položaj Azerbejdžana na vekovnom Putu svile, kao i prijateljske odnose i sličnosti u razvoju kulturoloških prilika u Republici Azerbejdžan, u poređenju sa perspektivama zemljama zapadnog Balkana, i naročito Srbijom, zemljom na čijem je Univerzitetu u Beogradu ova teza nastala.

Da bi se ti odnosi prikazali u punom i adekvatnom svetlu, bilo je neophodno ukazati na istorijat Azerbejdžana, njegovu poziciju u savremenim političkim odnosima, kao i na kulturnu politiku ove zemlje. Posebna pažnja posvećena je politici multikulturalizma, koja je istinska državna politika Azerbejdžana i koja je omogućila i prijateljske i partnerske odnose sa zemljama zapadnog Balkana.

Azerbejdžan, država južnog Kavkaza, nalazi se na onom geografskom području koje je veliki srpski pisac odabrao za mesto radnje svog čuvenog romana „Hazarski rečnik“. Upravo tim romanom, dobri znalac književne reči i stila dokazao je još pre nekoliko decenija da multikultularizam može biti samo bogatstvo jedne zemlje, i ukazao na bliskost (dotle u velikoj meri nepoznatu) između Azerbejdžana i Srbije. To je bilo vreme kada svet još nije razmišljao o neophodnosti dijaloga civilizacija. Iako je do današnjih dana dosta postignuto na tom planu, ostalo je još mnogo zadataka da bi se postigao visoki cilj – uvažavanja i poštovanja različitosti.

Upravo uvažavanje i poštovanje različitosti je osnovna nit ove teze. Azerbejdžan i zemlje zapadnog Balkana (uključujući Srbiju) grade sve bolje odnose, ali se još uvek ne poznaju dovoljno dobro. Ovi napisani redovi predstalljaju početak dubljeg

upoznavanja narodima i predstavljanje istorije i kulture Azerbejdžana, za koju smo uvereni da to umnogome zaslužuje.

Stoga je veliki deo disertacije posvećen istoriji Azerbejdžana. Nadahnuta predavanja na doktorskim studijama na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu bila su inspirativna u meri da, oslanjajući se na istoriju, nastojimo da prikažemo i sadašnjost, a donekle predvidimo i budućnost, primarno na planu kulturne saradnje. Jer, prvenstveno kultura je najmoćnije oružje koje nas spaja.

Rad je podeljen u okvire četiri poglavlja, od koji prvo poglavlje nosi naslov „Azerbajedžan: zemlja i ljudi: Zemlja vatre na Putu svile“, u kome se dati opšti podaci o Azerbejdžanu, teritoriji i populaciji, a zatim prikazan istorijski razvoj ove zemlje.

Drugo poglavlje nosi naslov *Od stvaranja Demokratske Republike Azerbejdžan do usvajanja koncepta multikulturalizma*. U godini u kojoj se obeležava sto godina nezavisnosti Azerbejdžana, ukazuje se na stvaranje prve sekularne države u islamskom svetu, kao i na njene domete. To je bilo vreme procveta Azerbejdžana i Bakua, kao njegovog glavnog grada, kada je zahvaljujući prihodima od nafte, bilo moguće stvoriti temelje modernog društva. Mnogo truda je uloženo da bogat kulturni život, dok je istinitost demokratske osnove ove države izražena u činjenici da su pre mnogih evropskih država u Demokratskoj Republici Azerbejdžan žene imale pravo glasa. Nažalost, nisu ga iskoristile, jer je DRA napadnuta od strane SSSR-a i kako je bila izrazito vojno slabija, nije mogla da se odbrani, te izbori nisu ni održani. Bez obzira na tu činjenicu, za dve godine postojanja ove države, visok stepen društvene tolerancije i jednaka prava između polova, čine je gotovo jedinstvenim slučajem u evro-azijskoj istoriji dvadesetih godina 20. veka.

Posle proglašenja nezavisnosti Azerbejdžana 1991. godine, a naročito od početka 21. veka multikulturalizam postaje državna politika Azerbejdžana koja može da bude uzor mnogim zemljama sveta.

Treće poglavlje *Azerbejdžan u međunarodnim odnosima*, ima za cilj da pokaže složenu savremenu poziciju Azerbejdžana, kao ekonomski snažne, sekularne, islamske države, koja se nalazi na raskrsnici dva kontinenta Evrope i Azije. Poglavlje je podeljeno na manje celine, koje se bave istorijskim, kulturnim i geopolitičkim odnosima sa glavnim strateškim partnerima poput Evropske Unije, Rusije, Turske, kao i zemljama Zapadnog Balkana. Dat je poseban osvrt na kulturološke projekte koje je Azerbejdžan sproveo u zemljama Zapadnog Balkana, posvećene istinskim kulturološkim i humanitarnim vrednostima, zastupljene u brojnim fragmentima kulturnog i svakodnevnog života svih naroda na tim prostorima različite konfesije.

Četvrto poglavlje naslovljeno *Obrazovanje i kultura Republike Azerbejdžan* prikazuje koncept koji se danas primenjuje u školstvu i kulturi Azerbejdžana, inače na veoma visokom nivou.

Za rad na ovoj tezi korišćena je gotovo sva raspoloživa literatura, vezana za temu. Iako taj spisak nije mali, može se uočiti nedostatak literature koji se bavi daljom prošlošću Azerbejdžana, koji je poput Srbije, često bivao deo velikih i moćnih državnih tvorevina: Sasanidske Persije, Abasidskog halifata, Safavidske Persije, Carevine Rusije, SSSR-a. Usvojeni metodološki postupak nalagao je da se konsultuju i citiraju i istorije tih država.

Ohrabrujuće je što se naučnici ne samo iz Azerbejdžana, već i iz drugih svetskih univerzitetskih centara, sve više interesuju za Azerbejdžan i što poslednjih godina nastaju kvalitetne monografije, pisane na osnovu prvorazrednih izvora, koje će u velikoj meri doprineti dubljim naučnim saznanjima o Azerbejdžanu.

Ovom prilikom biće istaknuto nekoliko novijih i značajnijih naslova, uz nadu da će ih u budućnosti biti sve više. To su dela prof. dr Odri Alstadt, profesore istorije na Univerzitetu Masačusets: *The Politics of culture in the Soviet Azerbaidjan, 1920-1940* (Routledge, 2016); kao i *The Azerbaidjani Turks: Power and Identity under the Russian rule* (Hoover Institution Press), kao i izuzetan pregled istorije Azerbejdžana uglednog austrijskog istoričara Eriha Fajgela pod naslovom *The land of Fire on the Silk Road: History of Azerbaidjan* (AzerTac, 2011)

Azerbejdžanom, njegovom prošlošću, kulturom, politikom, bavili su se kako ruski, tako i turski autori, jer su to dve zemlje susedi Azerbejdžana, svakako najzainteresovanije za prošle, sadašnje, kao i buduće odnose u Azerbejdžanu.

Najbolja rana istorija teritorije na kojoj se danas nalazi Republika Azerbejdžan nastala je iz pera azerbejdžanskog istoričara Zije Bunjatova, pod naslovom: *Azerbejdžan VII-IX vek*. Važno je napomenuti da je naporima entuzijasta okupljenih oko Kulturnog centra Azerbejdžana u Beogradu, ova knjiga prevedena i na srpski jezik.

Takođe, naporima saradnika Kulturnog centra Azerbejdžana u Beogradu sve više se na srpski jezik prevode dela azerbejdžanskih autora, što će svakako doprineti još većem približavanju dva naroda.

Metodološki postupak korišćen u tezi je dvojak: najpre analitički, da bi se razložile i razumele činjenice, kao i da bi se dobio njihov hronološki sled, a zatim sintetički, radi donošenja zaključaka i zaokruživanja teme kojom smo se bavili.

Cilj ovog rada je ne samo da srpska naučna i šira publika bolje upozna Azerbejdžan, već i da se ojačaju veze između dve prijateljske i u mnogim segmentima slične zemlje, primarno kulturološkim.

PUT SVILE

Istorijski gledano, Put svile se formirao oko dva carskva, Kineskog carstva sa jedne strane i Rimskog carstva sa druge strane. Oba carstva su predstavljala kolevke civilizacije različitih kultura. Put svile se formirao tako što je potekao od Kine i proširio se prema zapadnim civilizacijama sve do Rima. Međutim, na ovoj kulturološkoj transferzali se nisu istakle samo kulture koje su direktno formirale Put svile, već i kulture koje su predstavljale periferiju Puta svile, južno i severno od njenog toka. Može se reći da je Put svile izdužen zbir tačaka, odnosno jedna linja, koja predstavlja transferzalu rasta. Kako u istorijskom smislu, kada je Put svile pomogao da se razviju kontakti između drevnih kultura i civilizacija, tako smo svedoci da i u modernom smislu Put svile predstavlja novu paradigmu kulturološke promene, na čijoj će se liniji podići novi temelji kulturnog, društvenog, intelektualnog i ekonomskog razvoja centralnih i perifernih kultura koje će u ovom procesu učestvovati.

Ako bismo se osvrnuli na definiciju Puta svile, mogli bismo da se osvrnemo na UNESCO-vu definiciju. Prema UNESCO-u, Put svile se definiše kao prvi most između Istoka i Zapada, nastao pre oko dve hiljade godina (Lawton, 2004: 11). On predstavlja put kojim su se kretali trgovci čiji je cilj bila razmena dobara između Azije i Evrope. Povezivao je carstva kao što je kinesko, persijsko, indijsko i rimsko, a ono što je ostavilo veliki trag jeste upravo to što je došlo i do kulturoloških razmena jer su se mnogi ljudi tek tada susreli sa stanovnicima njima udaljenih krajeva. Ipak, dešavalo se da, zbog velikog broja posrednika, određeni narodi čak ni ne dođu kontakt jer bi određena pošiljka do svog cilja mogla proći kroz ruke različitih trgovaca. Obilje razolikih jezika i kultura pogodovalo je širenju religija kao što su zoroastrizam, budizam i islam u krajeve u kojima tada nisu bile toliko zastupljene.

Ime je simbolično, te svila, iako važno, svakako nije bila jedino dobro kojim se trgovalo, te su popularni bili i čajevi, porcelan, zlato, srebro, začini, itd.

Takođe, bitno je napomenuti i to da u pitanju nije bio samo jedan put koji je spajao ova dva kontinenta, već više različitih puteva, koji su prolazili kroz različite države. Jedan je preko današnjeg Irana i Avganistana vodio do Mediterana (Frankopan, 2015: 9), drugi, pak, preko Samarkanda i oko Kaspijskog mora do Turske (Frankopan, 2015: 8), a treći preko Mongolije, Kazahstana i Rusije do Evrope (Lawton, 2004: 11.) Ovi putevi su se neretko poklapali sa rutama migranata, a pokrivali su čak i pustinjske i planinske delove, koji su često bili pomalo nepristupačni.

Pored odredišta, jedan od faktora koji je uticao na odabir puta jeste bila trenutna politička situacija, tj. mogućnost određenog vladara da obezbedi puteve kojim su se kretali karavani. Veliki broj putnika je strahovao da ne bude opljačkan, te su često više u obzir uzimali sigurnost od npr. nepovoljnih klimatskih uslova određenih područja. Pored toga, bilo je bitno da se uz puteve nalaze prenoćišta, naročito u nepristupačnim delovima, kako bi trgovci, ali i životinje imali priliku da predahnu. Često su ta mesta tokom dana korišćena kao trgovački centri u kojima je nabavku vršilo lokalno stanovništvo. Baš iz tih razloga su karavansaraji vekovima igrali jednu od ključnih uloga na Putu svile.

Put svile

Radi pokrivanja teorijskog okvira i potpunog objašnjenja terminologije, potrebno je uvesti termin *Veliki put svile*. Veliki put svile (prvi put je 1877. koristio njemački geografski naučnik Ferdinand fon Richthofen, Elisseeff: 2000) karavana predstavlja trasu drevnog vremena i srednjeg veka Kine, proteže se od Kine do zemalja Centralne i Male Azije. Istorijski trgovački putevi prošli su iz Kine, Japana, Indije, Mongolije, Irana, Uzbekistana, Tadžikistana, Azerbejdžana i drugih zemalja.

Ovaj put je otvoren u II pne. I prolazi kroz Lanchjou i produžava se do Dunkhuana. Odatle je podeljen na dva dela: severni put od Turfana do Pamire i odatle do stepa Farkana i Kazahstana. Južni put je prošao duž jezera Lobnor, južno od pustinje Takla-Makan do Jarkanda i Pamira (južni deo) i proširen na Bactiria, Parfiju, Indiju i Bliski Istok.

Počevši od prvog veka pre nove ere, do sredine drugog milenijuma pre nove ere, Put svile oslikava raskršće Evrope i Azije, koje podseća na složenu mrežu puteva. Glavni deo Puta svile počinje od glavnog grada Kine Jankan (Ksian). U IV pne., Kada je Aleksandar Veliki prošao Ind reku u pravcu Centralne Azije kineska svila je već bila deo trgovine koja se odvijala Sredozemnim morem.

Morske rute se takođe mogu smatrati elementima neophodnim za trgovinu i komunikaciju, kao deo puta Svile.

Mnoge važne naučne i tehnološke inovacije su došle sa Istoka na Zapad preko Puta vile: barut, magnetni kompas, štamparija, muzički instrumenti, svileni, obojeni keramički proizvodi i druge inovacije postepeno su preneti. Zapadu su ova tehnološka dostignuća i inovateti bili potpuno nepoznati.

Istorijske činjenice dokazuju da je Veliki put svile imao nekoliko pravaca i da je prolazio mnogim putevima na Zapad sa Azijskog kontinenta. Put svile je počeo sa obale Istočnog kineskog mora, do grada Sinan, prolazi Lancjon, i

proteže se do Donkuana. Jedna ogranak puta ulazi u Azerbejdžan tako što prolazi iz podnožja niže, Kopetdagh, kao i južnog dela Kaspijskog mora. Druga grana prolazi severno od pustinje Takla-makan i proteže se do Derbenta, Šamakija-Ganja, Batumi-Istanbula, usmerenih ka centru Balkanskog poluostrva, centra Evrope. Prema drugim izveštajima, Put svile počinje da funkcioniše 4-5 vekova pre nego što je potekao iz Koreje. Karavani su prošli kroz Kinu, Mongoliju, Centralnu Aziju i Azerbejdžan, i išli su se prema Evropi kroz Mediteran i uz obalu Crnog mora. Uprkos tome što je koncepcija Puta svile preuzeta od kineske svile koja se nosi u tom pravcu, već je u X-XI veku ga zamenjuje azerbejdžanska svila. Prva grana Velikog puta Svile prošla je kroz teritoriju južnog Azerbejdžana što je dalo veliki podsticaj za uzgoj svilene bube u Derbentu, Širvanu, Šekiju, Beilaganu, Ganji, Gabali, Tabrizu, koji su imali ogromne odnose sa ovim područjem i prouzrokovali njihovu popularizaciju kao centri gajenja svilene bube. Na samom početku, Veliki put svile je korišćen za prenos svile, no kasnije su prevoženi i začini, zlato, srebro, biseri itd. Takođe, trgovci su nosili nazad iz zemalja Evrope na Istok predmete kao što su lim, cink, živa, tkanine i sl. U tom smislu, u Azerbejdžanu su izgrađeni gradovi poput Bakua, Derbenta, Šamakija i Širvana Karavansera, kako bi se trgovcima na raskršću ovih puteva ponudio odgovarajući konak i komfor. Međutim, 1492. nakon otkrića Američkog kontinenta, značaj ovog puta znatno je smanjen. I to je povezano sa prisustvom uvezene robe iz Kine i susednih područja u Sjedinjenim Državama. Nakon otkrivanja izlaza na more do Indije, za Velikom putu svile više se nije videla potreba. Krajem XV veka, otkrivanjem morske rute prema Indiji, Put Svile je počeo da gubi značaj i konačno u XVI veku potpuno je zaboravljen. Tokom perioda postojanja, Veliki put Svile igrao je značajnu ulogu u životu zemalja koje su bile na ovoj ruti i pružile veliki podstrek razvoju svog odnosa. Veliki put svile koji povezuje Istok i Zapad tokom 2000 godina počeo je da obnavlja svoj istorijski značaj i sposoban je da igra ulogu mosta kao pre 1000 godina među različitim kulturama i civilizacijama. Ipak, u to vreme Azerbejdžan je bio jedan

od glavnih trgovinskih i transportnih veza ove velike uloge. Zemlja još nije izgubila svoj geografski položaj i bila je jedan od inicijatora restauracije Velike puteve svile.

Azerbejdžan i Put svile u istorijskom kontekstu

Gradovi Azerbejdžana su deo vekovnih trgovinskih i drugih veza između Istoka i Zapada. Transferzala koja povezuje Put svile promenjena je nakon što su regionalne sile jačale i nestajale, sile koje imaju direktan uticaj na razvoj gradova kao centara ekonomskog obrta i trgovine. Gradovi su procvetali kako je trgovina došla, a zatim su nestajali kako je Put Svile menjao pravac. Ovo je bila sudbina gradova Azerbejdžana, poput Beilakan, Kabala, Shabran i Aresh, koja je odbila i nestala iz istorije pošto je sam Put svile gubio na značaju.

Svila je bila dragocena roba i glavna uloga kavkasko-evropske trgovine, dajući dva različita svijeta - Istok i Zapad – koji su se formirali u isto vreme. Već stotinama godina vrveli su mnogobrojni bazari širom puta svile, dok su vekovima trgovci nosili svoju svilu i dragulje, začine i boje, zlato i srebro, tepisone i tepihe po prašnjavim putevima za prodaju u Evropi. Većina robe je putovala duž puta Svile od Istoka ka Zapadu. Svila je visoko cenjena u Evropi, poboljšavajući ličnu higijenu, dok su začini bili široko korišteni u proizvodnji lekova i očuvanju hrane.

Trgovci, važan društveni sloj u bilo kom gradu, bili su strastveni avanturisti svoga vremena. Trgovina karavana mogla bi doneti ogromne profite, ali imala jednako velike rizike. Zato su trgovci tražili da se trguju ne samo, već u velikim karavani sa stotinama ili hiljadama naoružanih ljudi. Putovanje od Istočnog Mediterana do Kine i nazad obično je trajalo nekoliko godina.

Ogranak puta svile koji je prošao kroz Kavkaz počeo je u Centralnoj Aziji, u Sogdijani i njenom glavnom gradu Marakanda (Samarkand u modernom Uzbekistanu). Put je krenuo ka zapadu do Khorezm regije (glavnog grada Hive) i

prošao severno od Kaspijskog mora. Put dalje ide preko stepa na severu Kavkaza i potom prelazi planine kroz prelaze Klukhoris i Marukhi i ide do obalskog grada Sukhumi na Crnom moru. Odavde su karavani prešli Crno more u Konstantinopol. Kavkaski put svile postao je značajan u drugoj polovini VI vijeka, kada je Sasanidsko carstvo zatvorilo prolaz karavana preko svoje teritorije do Vizantijskog carstva.

Karavani i veze

Trgovina duž puta Svile podstakla je razvoj gradova na Srednjovekovnom Istoku. Iako su gradovi zapadne Evrope uglavnom služili lokalnim tržištima, gradovi u Aziji su služili za međunarodnu trgovinu. Ovi gradovi, uključujući i one u Azerbejdžanu, imali su karavane, koji su kombinovali funkcije hotela i skladišta. Specijalni bazari su održani za inostrane trgovce. Karavani su stvorili posao za ljude iz mnogih zanastskih sfera - vozača kamila, stražara, menadzera novca i tako dalje, pomažući u oblikovanju razvoja trgovačkih gradova. Kroz drevne i srednjevekovne periode, Azerbejdžan je bio na raskrsnici tri civilizacije - staro hrišćansko mediteransko, zoroastrijsko iransko i muslimansko.

Iako su istočne hrišćanske i sasanidske (iransko) -zoroastarske civilizacije dominirale trgovinom i politikom u ranom srednjem veku, sredinom VII veka, jačanje muslimanske civilizacije počelo je da kontroliše dinamiku kontakata na Putu svile. U prvoj polovini VIII veka, svi zapadni putevi Velikog puta svile bili su pod kontrolom kalifata. Kina je izgubila kontrolu nad centralnom Azijom, nakon poraza od arapske armije u Talasu u 751. godini. Od tada je trgovina karavana bila gotovo potpuno monopolizovana od strane muslimanskih i jevrejskih trgovaca.

Pogled na Baku, 1683, Engelbert Kampfer

Preko Azerbejdžana prošlo je nekoliko važnih karavana. Persijski geograf iz devetog veka Ibn Khordadbeh rekao je da je jedan od ogranaka na putu Korasan bio posebno vredan, jer je povezao daleke sjeverne pokrajine kalifata - Arran, Azerbejdžan - sa zemljama koje su bile u blizini, ali i daljim zemljama.

Maraga, u današnjem istočnom Iranu, bila je jedno od najvažnijih transportnih centara. Mnogi putevi su se dalje proširili iz Marage - jedan je otišao na sever preko Tabriza do Marandija, gde se podelio na dva, jedan put koji vodi ka Koiu, a drugi na Našavu u današnjem Nahčivanu i šire. Bilo je i puteva sa svih ovih tačaka na Ardabil. Ovde su se približavali jednim putem na severu - do Barde, centra pokrajine Aran.

U arapskom periodu, mnogi gradovi su se razvijali oko centralnog trga, nekada odlika grčkih gradova; to su Barda, Šamkir, Bejlaćan, Nahčivan i Derbent, sve osim poslednjih modernih gradova u današnjoj Azerbejdžanskoj Republici, kao i Ardabil, Sarab, Tabriz, Marand i Salmas, u azerbejdžanskim regijama Irana. Ovi gradovi su imali ekonomske i kulturne veze sa velikim centrima srednjovekovnog Istoka - Bagdada, Damaska i Basre.

Zlatno doba - sanitarije i književnost

U istoriji gradova Azerbejdžana, 11. i 12. vek su zabeleženi kao zlatno doba istorije. Gradovi koji su se tada razvili su bili veliki, sa stanovništvom od nekoliko stotina hiljada. Do 500.000 ljudi je živelo u Ganji u vreme kada su se u

Evropi grad veličine od 20.000 do 30.000 stanovnika smatrao velikim. Kako su se gradovi razvijali, u Azerbejdžanu su se radili i ručni radovi, koji su imali oko 30-40 različitih zanatskih zanimanja.

Jedan poznati zanat bio je minasazi, dekoracija dragog kamenja, a proizvodi ovih zanata, naročito vitraž, distribuirani su na širokom području. Stručnjaci podvodne arheologije, duž azerbejdžanske obale Kaspijskog mora, pronašli su velike količine keramike koje su isporučene u različite zemlje.

Drugi vredan trgovački proizvod bio je kermes, crvena boja napravljena od insekata. Boja je korišćena u tekstilu, a posebno za pravljenje tepiha. Arapski izvori su ga nazvali girmiz i perzijski geograf Al-Istakhri u 10. veku je napisao da je girmiz izvezen iz Barde u Indiju, ali i u druga mesta.

Kako su se gradovi razvijali, oni su imali tendenciju da se specijalizuju i trguju sa drugim gradovima i javlja se potreba za gradnjom, razvojem i unapređenjem luka. Urbani život se značajno razlikuje od života u selu. Uspostavljene su relativno efikasne komunalne usluge; izvori izvještavaju o gradskim kanalizacionim sistemima i keramičkim vodovodnim cevima. Kuće su često bile izgrađene od gipsa i cigla sa keramičkim ogradama. Guverneri velikih imperija često su imali svoje rezidencije u srednjovekovnim gradovima. Politička nezavisnost jedne zemlje omogućila je formiranje čvrstih trgovinskih veza i bila je ključni faktor u oblasti socio-ekonomskog prosperiteta gradova.

Glavni trag evrozijske tranzitne trgovine prošao je kroz azerbejdžanske zemlje, putem većih gradova. Ovo je postalo osnov razvoja i prosperiteta sekularne kulture. Upravo to može objasniti istorijske okolnosti koje su proizvele velike misleće i pesnike "zlatnog doba", pre svega Nizami Ganjavi, Khakani Shirvani i Mehseti Ganjavi. Kulturno okruženje izazvalo je interesovanje za prošlost. Kitabi Dada Korkud (knjiga Dade Korkud, takođe poznata i kao Dede Gorgud i Dede Korkut), koja je napisana u 12. veku, danas je glavni izvor starije

istorije Azerbejdžana. Ovo delo predstavlja enciklopediju daleke prošlosti i srednjovekovnog života. Baš kao što nije moguće proučiti daleku prošlost modernih Grka bez Iliade i Odiseje, evropsku istoriju bez legendi Nibelunsa i Pesama Rolanda, tako da je nemoguće proučavati poreklo i istoriju Turskih Oguza bez Kitabi Dada Korkud.

Gradska kapija Tabriz, 1847, Eugene Flandin

Stabilnost i oluja

Mongolci su održavali jedinstveni sistem kontrole na gotovo svim evropskim trgovačkim putevima, što je potrajalo oko vek i po. Međutim, nakon smrti Džingisa Kana, imperija se brzo raspala. Države njegovog naslednika sačinjavale su četvrtinu imperije, a za njih je karakteristično da su koristili odvojene oblasti za formiranje trgovačkih puteva. Tako je Azerbejdžan postao mesto borbe između Kanaca Zlatne Horde i Hulaguove vojske; naravno, gradovi su bili veoma pogođeni i postali su centri organizovanog otpora. Mongoli su bili nemilosrdni u tim napadima – grad čije bi stanovništvo pružalo otpor bio bi potpuno uništen. Sve što je stvorilo nekoliko generacija - tradicije urbanog razvoja, sistemi navodnjavanja, keramički sistemi cjevovoda, palate, mostovi i karavanseraje – bilo je uništeno i poslato u zaborav. Preživjeli bi se krili u planinama i šumama.

Ibn al-Athir, proslavljeni arapski historičar iz 13. veka i očevidac totalnog uništavanja mongolskih ljudi, opisao je posledice ovih okolnosti na sledeći način:

Najveća tragedija opisana u istoriji bio je napad Nabukodonozora na Izraelce kada je napao i uništio Jerusalim. Ali šta je Jerusalim u poređenju sa gradovima koje su uništili Mongolci? U svakom od ovih gradova, čija je populacija potpuno uništena, broj mrtvih je više puta prevazišao stanovništvo Jerusalima. Nijedan grad, osim Tabriza, glavnog grada države Hulagu, mogao bi se uporediti s njima, bilo u veličini stanovništva ili u zanatskoj proizvodnji.

Pokušaji Timura (Tamerlana) da ponovo ujedine glavne trgovačke puteve u svojoj imperiji privremeno su bili uspešni. Trgovci koji su uzeli južni put bili su ponovo pod pouzdanom zaštitom. Međutim, tokom kampanje protiv Zlatne Horde, Timur je praktično izbrisao sve trgovačke gradove oko Severnog Kaspijskog i Crnog mora, a severna trasa je napuštena. Timurovi potomci nisu bili u stanju da očuvaju centralizovanu državu, a na kraju i južni put, koji je praktično prestao da funkcioniše.

Od brodova u pustinji do svile uz more

U 15. i 16. veku pomorska trgovina postala je atraktivnija od puteva za karavane, koji su do sada bili opasni. Volga-Kaspijsku trgovačku putanju razvili su i koristili ruski i engleski trgovci. Od tada su gradovi azerbejdžana (Šamahi, Derbent, Baku, Ardabil, Tabriz, Maragha, Ganja, Nahčivan) postali važni. Ovo nije bilo samo zbog njihove blizine Velikom putu svile.

U različitim periodima istorije, Azerbejdžan je bio imperijalni centar za Atabeis, Hulagids, Agkoionlu i Safavids. A to se ogledalo u društvenom i ekonomskom obliku njenih gradova, posebno njegovih prestonica.

Trgovina svilom uvek je bila centralna tema pregovaranja u diplomatskim odnosima između države Safavid, evropskih zemalja i Rusije. Trgovina sirovom

svilom bila je tako unosna da je Shah Abbas I uspostavio državni monopol nad njom, a evropski putnici su ga nazvali "najbogatijim monarhom na svetu". Sva trgovina u državi Safavid bila je podeljena između ogromne operacije Šaha i drugih trgovaca. Sama vlada je organizovala međunarodnu trgovinu karavana. Međutim, Šah Safi I (1629-1642) je eliminisao monopol i zabranio vladinim zvaničnicima da intervenišu u slučaju trgovine sirovom svilom.

Tako je oživela privatna trgovina svilom i proizvodnja čaura je cvetala. Adam Olearius je bio član izaslaništva koje je vojvoda Holštajn-Gotorp poslao u Moskvu i Persiju, čija je svrha bila zaključivanje sporazuma sa dvema zemljama o obavljanju trgovine svilom preko Moskve u Holštajn, pogodnoj lokaciji za buduću trgovinu kroz Baltičku i Severno more. Kao član ovog izaslaništva, Olearius je dvaput posetio Moskvu i Azerbejdžan između 1636. i 1639. godine, kada je zabeležio da je više od 20.000 čaura proizvedeno u plodnim godinama u Azerbejdžanu. Na hiljade vreća od svile korišćeno je za domaće tržište, dok su ostatak izvozili.

Pogled na Baku, 1858, Jean-Pierre Moinet

Uvek otvoreni - i gostoljubivi

Izvori tog vremena ukazuju da je Azerbejdžan bio "otvorena" zemlja za trgovinu i uspostavljanje poslovnih kontakata. Verska i duhovna tolerancija bila je uobičajena. Možemo pomenuti istorijski bitnu poruku o opisu Adama Oleariusa:

Azerbejdžan nije zatvorena zemlja poput Rusije. Lokalno stanovništvo i stranci koji su ispunili neophone državne dužnosti mogu slobodno ući u ili napustiti zemlju. Oni se takođe mogu baviti trgovinom i zanatstvom.

Olearius je takođe bio svedok "ljudskog faktora": Ljudi su se vrlo ljubazno ponašali i bili prijateljski: dali su nam mleko za piće.

Venecijanski diplomata iz 15. veka Ambrogio Contarini, zauzvrat, napisao je: Od Šamakija smo otišli u grad Derbent, koji je pripadao Širvanu, i nastavio put, s vremena na vreme zaustavljavajući se u turskim (tirkiskim) naseljima, gde su nas primili veoma dobro. Na pola puta je mali, prilično lep grad (Kuba) gde je raslo toliko divnog voća, naročito jabuke, gledajući ih da ne verujete svojim očima.

Contarini je napomenuo dalje: ... potrebu da se prema lokalnom stanovništvu postupa pravedno, narodu koji se činio da je među najprijatnijim, jer tokom našeg boravka tamo nije došlo ni do najmanje uvrede. Na pitanje ko smo mi odgovorili smo jednostavno: - Hrišćani, i taj odgovor je bio dovoljan za njih.¹

I AZERBEJDŽAN: ZEMLJA I LJUDI – ISTORIJSKI RAZVOJ

„Zemlja vatre na putu svile“

Republika Azerbejdžan nalazi se na južnom Kavkazu, na raskršću Evrope i Azije. Na istoku izlazi na Kaspijsko jezero, na severu se graniči sa Rusijom, na severozapadu sa Gruzijom, na zapadu sa Jermenijom, na jugu sa Iranom. Ali, Republici Azerbejdžan pripada i enklava Nahičevan, koja je sa severa i istoka okružena Jermenijom, sa juga i zapada Iranom, i ima 11 kilometara dugu granicu

---

¹ Travels to Tana and Persia, by Josafa Barbaro and Ambrogio Contarini

sa Turskom. Još pre zvaničnog prestanka postojanja Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika u decembru 1991, 30. avgusta 1991. godine Azerbejdžanska Sovjetska Socijalistička Republika je proglasila nezavisnost i postala nezavisna Republika Azerbejdžan. To je dovelo do početka surovog građanskog rata, kada je jermensko stanovništvo pokrajine Nagorno Karabah (koji se nalazi na istoku zemlje) proglasilo nezavisnost i otcepilo se od Azerbejdžana. Rat je trajao do 1994. godine i iako odvajanje Nagorno Karabaha nijedna zemlja nije priznala, on je ostao faktički nezavisan, odnosno u najtešnim vezama sa Republikom Jermenijom.

Položaj Republike Azerbejdžan

Republika Azerbejdžan ima površinu od 86.600 km², oko devet miliona i devestotina hiljada stanovnika. Zvanični jezik je azerbejdžanski i još četrnaest jezika nacionalnih manjina. Glavni grad je Baku (sa oko dva miliona i tristotine hiljada stanovnika; po gruboj proceni jedna četvrtina stanovnika države živi u Bakuu). Baku je najveći grad celog Kavkaskog područja i najveći grad na Kaspijskom jezeru. Inače, pošto se celo Kaspijsko jezero nalazi u depresiji i niže je od nivoa mora, to se i Baku nalazi na 28 metara ispod površine mora, po čemu je jedini glavni grad na svetu čija je „nadmorska visina“ u stvari ispod nivoa

mora. Ostali veliki gradovi u Azerbejdžanu su Sumgajit, Guba, Šeki, Ganja, Hankendi, Širvan, Lenkoran i Nahičevan.

Geografski, Azerbejdžan pripada području Južnog Kavkaza, na razmeđu Zapadne Azije i Istočne Evrope. Oko 40% zemljišta je planinsko i pripada planiskim vencima Velikog i Malog Kavkaza i Tališkim planinama. Naviši vrh zemlje je Bazardizi (4.467m) na Velikom Kavkazu, na granici sa Rusijom. Azerbejdžan ima i oko 800 kilometara obale na Kaspijskom jezeru i na najširem delu Azerbejdžanu pripada 456 km jezera. Zanimljivo je da se u Azerbejdžanu, u njegovom priobalnom delu, nalazi jedno od „Sedam novih prirodnih svetskih čuda“: naime, polovina od svih svetskih muljevitih vulkana nalazi se u Azerbejdžanu. To je prirodni fenomen kada iz dubine zemljine kore izlazi vrela voda pomešana sa razloženom zemljom, pri čemu se na površinu izlivaju mulj, blato, voda i razni gasovi (naročito metan). Najduža reka Azerbejdžana je Kuru (1.515 km), koja u svom najvećem delu toka predstavlja granicu između Azerbejdžana i Jermenije. Inače, sve reke u Azerbejdžanu teku sa zapada na istok i ulivaju se u Kaspijsko jezero. Klima u Azerbejdžanu je subtropska, s obzirom da visoki masiv Velikog Kavkaza sprečava prodor izuzetno hladnih vazdušnih masa sa severa. Najviše i najniže temperature (-33 C i +46 C) zabeležene su u Nahičevanskoj Autonomnoj Oblasti.

Stanovništvo Azerbejdžana, kao što je već ranije navedeno, broji blizu deset miliona ljudi (prema poslednjim podacima sa početka 2016. godine 9.705.600). Preko 50% stanovništva živi u gradovima. Najbrojniji su, naravno, Azerbejdžanci, kojih ima 92%, dok ostatak stanovništva čine Lezgini, Jermeni (koji svi žive u otcepljenoj pokrajini Nagorno Karabah), Rusi, Tališi, Tatari, Avari, Ukrajinci, Jevreji, Turci, Kurdi i ostali. Azerbejdžanci pripadaju turskoj (turkiskoj) grupi naroda zajedno sa Turcima, Turkmenima (Turkestancima), Uzbecima, Kirgizima i Kazasima. U stvari, posle Turaka koji žive u Republici Turskoj, najbrojniji su turski narod. Pored oko devet miliona Azerbejdžanaca koji žive u Republici

Azerbejdžan između, 11.2 miliona i 20 miliona (prema različitim podacima) Azerbejdžanaca živi u Iranu, u njegovom severozapadnom delu prema Kaspijskom jezeru i granici sa Republikom Azerbejdžan, Jermenijom i Republikom Turskom (Iranski Azerbejdžan). Smatra se da oko jedan million autohtonih Južnih Azerbejdžanaca živi u Iraku u njegovom severoistočnom delu, dok preko dva miliona Azerbejdžanaca živi u dijaspori, najviše u Ruskoj Federaciji i drugim zemljama bivšeg SSSR-a. Na žalost, preko million Azerbejdžanaca je živelo u Nagorno Karabahu i Jermeniji, ali u toku i posle rata od 1991. do 1994. godine, svi su morali da izbegnu u ostale delove Azerbejdžana, tako da je otcepljena oblast Nagorno Karbaha sada etnički očišćena od azerbejdžanskog stanovništva. Na osnovu ovih podataka jasno je da većina azerbejdžanske nacije živi u Iranu. Tamo su druga po veličini etnička grupa (odmah posle Iranaca) i zapravo najveća nacionalna manjina u Iranu.

Azerbejdžanski jezik pripada turskoj grupi jezika. Maternji je jezik za 92% stanovništva Republike Azerbejdžan. Pošto je Azerbejdžan deo Kavkaza, u njemu se govore i jezici malih etničkih grupa, odnosno nacionalnih manjina koji su drugde gotovo nepoznati i koji se kao ugroženi jezici, gotovo pred izumiranjem nalaze pod zaštitom UNESCO, kao: avarski, buduški, žuhurski (jezik planinskih jevreja severoistočnog Kavkaza), hinaluški, kricki, lezginski, tališki, tatski, rutulski i udi. Naravno ruski i engleski jezik su za većinu stanovništva drugi i treći govorni jezik. (Sertkaza, 2005, 439-471)

Što se tiče religijske pripadnosti, ogromna većina stanovništva pripada muslimanskoj religiji, i to šiitskom islamu², ali postoji i značajna sunitska manjina. Z

---

² Detaljnije o razlici između sunitskog i šiitskog islama, videti: D. Tanasković, *Islam, dogma i život*, Beograd 2008: Srpska književna zadruga.

Region Kavkaza je daleko složeniji od ove jednostavne slike, sa drevnom i kompleksnom istorijom koja seže duboko u praistoriju i prve ljudske civilizacije. Na razmeđu Evrope i Azije, ceo Kavkaz je bio pod uticajem mnogih većih i snažnijih, ne samo naroda, već prvenstveno kultura koje su oblikovale ovaj deo sveta od najranijih ljudskih početaka do današnjih dana.

1. Pregled istorije Azerbejdžana

1.1 Gobustan – kolevka Azerbejdžana

Gobustan je područje između jugoistočnih padina lanca Velikog Kavkaza i Kaspijskog mora, oko 60 kilometara južno od glavnog grada Bakua. Nalazi se u basenu reke Džejrankečemaz, odnosno između reka Pirsat i Sumgajit. Reka Pirsat može se identifikovati sa rekom Kambiz iz dela Plinija Mlađeg i Ptolomeja, dok stručnjaci smatraju da se reka Sumgajit može poistovetiti sa rekom Albana u staro doba. Reljef Gobustana je formiralo slano tlo i muljevite naslage starog Kaspijskog mora. Takvo zemljište je vrlo podložno eroziji, te je ispresecano brojnim, često dubokim jarugama i klancima (na azerbejdžanskom: “gobu”). Gobustan pripada subtropskoj klimatskoj oblasti sa veoma blagim zimama i veoma toplim, sušnim letima, utiče da je tlo uglavnom bledosive ili bledožute boje (ponegde čak i potpuno bele). Kiše su retke i padaju uglavnom u rano proleće ili kasnu jesen. Kratki pljuskovi teško mogu da navlaže ispošćenu zemlju, ali spiraju gornji, plodniji deo tla i dalje erodiraju zemljište. Zbog toga se u nizinama, u vreme kiša na glinovitom ili poluglinovitom zemljištu, obično u nižim predelima, formiraju oblici nalik na jezera, obično duboka samo nekoliko milimetara. Glinovito zemljište ne propušta vodu, ona brzo ispari i ostaju predeli ispucalog zemljišta, bez ikakve vegetacije. Na površini se često mogu videti naslage različitih vrsta soli. Iako Gobustan izgleda kao predeo Marsa za vreme vrelog leta, budi se sa prvim jesenjim kišama. Gde god je moguće i gde ima bar malo plodnog tla, sa prvim kišama se obnavljaju biljke koje mogu da izdrže ove surove klimatske uslove. Ponegde se mogu čak naći i divlje smokve, narovi i grožđe, što ukazuje da je u ranijim vremenima klima bila daleko vlažnija. (Aliyeva, 2013, 22-33)

Iako kroz predeo protiču tri reke, sve one presuše u sušnom periodu od maja do septembra. U ovom sada polupustinjskom području nalazi se veliko arheološko

bogatstvo ogromne istorijske vrednosti. Hiljadama godina ranije ova oblast je pružala potpuno drugačiju sliku. To je bila oblast bujnih savana, prepuna krdima životinja, bogato navodnjavana brojnim vodotokovima, što je uzrokovalo da je i nivo Kaspijskog jezera bio za 25 metara viši nego danas. U vreme koje sada nazivamo kamenim dobom plodnim savanama tadašnjeg Gobustana jurila su bezbrojna krda divljih goveda, ibeksa, jelena, divljih konja, azijskih divljih magaraca i gazela, koje su lovili predatori, kao što su vukovi i lavovi. Vode tadašnjeg Kaspijskog mora bile su prebogate ribom. Ali, jezerskom vodom isprane padine planinskog venca krile su najdragoceniji biser istorije Azerbejdžana. Kada su tridesetih godina pronađeni novi naftni izvori u tom području, bilo je neophodno da se probije put između stena na gornjem kraju stepe. Do tada niko nije obraćao pažnju na to područje, osim pastira koji su tražili izgubljene ovce u tom lavirintu stena i kamenja. Međutim, prilikom asfaltiranja puta, čudne slike na stenama, privukle su pažnju jednog od radnika, koji je odmah obavestio svog partijskog rukovodioca. Ovaj je odmah pozvao naučnike iz Bakua koji su ustanovili neprocenjivu vrednost petroglifa, pa je zabranjeno svako dalje miniranje, kako bi se oni zaštitili. Odmah su počela istraživanja, ali u suštini prava sistematska istraživanja je započeo 1939. godine azerbejdžanski arheolog prof. dr Išag Džafarzade (Ishag Jafarzadeh). Različita arheološka istraživanja vršio je sa svojim saradnicima, kontinuirano do 1965. godine i do tada otkrio više od 3.500 petroglifa na 750 stena. I nakon toga su vršena dalja istraživanja i do sada je otkriveno više od 6.000 petroglifa, kao i više od 50.000 arheoloških nalaza. Najvredniji su naravno petroglifi koji datiraju od pre 5000 do 40000 godina, odnosno od kasnog paleolita do neolita. Mnogi od ovih petroglifa prikazuju razne životinje, ribe, ali i ljude. Možda su ipak najvredniji petroglifi koji prikazuju ljude u čamcima ili brodovima na čijem je pramcu stilizovano sunce. Prema svetskim naučnicima, to su jedinstveni prikazi plovila koje su koristili ljudi u neolitu. Ovi petroglifi se uglavnom nalaze na planinama Bojukdaša, Kičikdaša, Džingirdaga i Jazila (koje je inače najbliže Kaspijskom

jezeru). Smatra se da su u vreme kada su ovi petroglifi nastali, ove planine, odnosno brda, bile ostrva nedaleko od obale na kojima su tadašnji stanovnici u prvim počecima organizovanog ljudskog bitisanja vršili svoje religijske obrede. Medjutim, arheološko bogatstvo Gobustana ne završava se ovim neprocenjivim petroglifima. Pronadjeni su i arheološki nalazi u pećinama, naseljima i grobnicama koji ukazuju na stalnost naseljavanja od starijeg kamenog doba do Srednjeg veka. (Aliyeva, 2013, 34)

Tako su u svetu jedinstveni megalitski spomenici od gasnog kamena zvani "Gaval Daš" (Qavaldaş) kamenje, čija se gornja ploča oslanja na tri potpornja i proizvodi jedinstven zvuk kada se po njoj udari kamenom. Inače tzv. gasno kamenje je jedinstvena geološka formacija nastala delovanjem nafte i prodnog gasa, te klime.

Godine 1948. profesor Džafarzade je otkrio i zaista jedinstven natpis na latinskom u podnožju Bojukdaša:

IMP DOMINATIO

CAESARE AVG

GERMANIC

L.IVLIVS

MAXIMUS

LEG XII FVL

To je ovo najistočniji pronadjeni natpis na latinskom jeziku. Zahvaljujući centurionu Luciju Juliju iz XII legije „Fluminata“, možemo tačno i da datiramo vreme urezivanja natpisa. Naime, centurion, ili pre neki legionar po njegovoj komandi, uklesao je ovaj natpis posle 84. godine nove ere. Kako se jasno vidi iz natpisa, centurion je služio u vreme rimskog cara Domicijana, poslednjeg cara

Flavijevaca, mlađeg sina Vespazijanovog, odnosno mlađeg brata Titovog. Domicijan je proglašen za cara 81. godine nove ere, a titulu Germanika dobio je 84. g n.e, to znači da je natpis mogao nastati samo posle te godine. Međutim, kako je posle njegove nasilne smrti 96. godine n.e, Rimski Senat izglasao *damnatio memorie*, odnosno službenu naredbu o brisanju svih tragova vladavine i postojanja ovog rimskog cara, to znači da nije mogao nastati posle toga. Ovo je redak primer arheološkog nalaza koji govorio njegovoj vladavini i to tako daleko od samih granica Rimskog Carstva. (Shnirelman, 2001, 17-24)³

Godine 1966, tadašnji Savet ministara Sovjetske Socijalističke Republike Azerbejdžan osnovao je Gobustanski memorijalni kompleks, odnosno Nacionalni park. Od 2007. godine, ovi gobustanski petroglifi upisani su u UNESCO-vu listu svetske baštine za Aziju i Okeaniju. Gobustanski nacionalni park je veoma popularan u Azerbejdžanu. U pećini u Aziku, u provinciji Fizuli, pronadjeni su ostaci najstarijeg boravišta pračoveka u čitavoj Evroaziji. Naime, u najdubljim slojevima pećine pronadjeni su ostaci koji ukazuju na ostatke preazulejanske culture koji se mogu datirati u vreme od pre 700.000 godina. Azerbejdžanski arheolog Memedeli Muradoglu Huseinov (Məmmədəli Murad Oğlu Hüseynov) je u toj pećini pronašao ostatke vilične kosti koja se može datirati u vreme pre 300.000 godina i koja je pripadala prvim ljudima.

1.2 Kavkaska Albanija preteča modernog Azerbejdžana

U vreme nastanka prvih civilizacija, u periodu oko prvog milenijuma pre nove ere teritoriju današnjeg Azerbejdžana naseljavali su Kavkaski Albanci. Naime celo područje današnjeg Velikog i Malog Kavkaza u antičko vreme delilo se na Kolhidu na zapadu, Iberiju u centralnom delu, Albaniju na istoku, Jermeniju na

---

³

https://www.azargoshnasp.net/Pasokhbehanirani/nezami_digital_version_final_2012.htm#_ftnr_ef451

jugozapadu i Antropatenu na jugoistoku. Područje Kavkaske Albanije činile su teritorije današnje Republike Azerbejdžana i ruskog Dagestana. Sa severa se graničilo sa Skitijom, odnosno skitskim plemenima, na zapadu sa Iberijom (teritorijom koja otprilike čini teritoriju današnje Republike Gruzije), na jugu sa Jermenijom, a na istoku je izlazilo na Kaspijsko jezero. Sam naziv Kavkaske Albanije i njenih stanovnika Albanaca je grčkog porekla, dok su ovo područje Parćani nazivali Ardhan, odakle potiče i persijski naziv Aran. Ovaj naziv su kasnije preuzeli i Arapi, ali se mora napomenuti da nakon islamskih osvajanja Aran označava užu oblast u odnosu na antičku Kavasku Albaniju, jer obuhvata samo područje između reka Kuru i Araks. (Яновский, 1864, 52-57)

Яновский Василий Васильевич

(https://ru.wikipedia.org/wiki/Яновский,_Василий_Васильевич#/media/File:Yanovskiy_VV.jpg)

Granice su se vremenom menjale, ali u suštini oblast koja se nazivala Kavaska Albanija uglavnom je obuhvatala teritoriju današnje Republike Azerbejdžan. Sve negde do 5. veka nove ere glavni grad Kavkaske Albanije je bio Kapitalak, a teritorija je obuhvatala nekih jedanaest oblasti. (Юшков, 1937, 47)

Etnogeneza Kavkaskih Albanaca je nepoznata, ali se pretpostavlja da su govorili lezginskim jezicima, koji pripadaju grupi severnokavkaskih jezika i koji se danas govore u ruskoj oblasti Dagestanu. Prema nekim teorijama smatra se da se na teritoriji Kavkaske Albanije govorilo čak 26 jezika. Treba napomenuti da je nakon primanja hrišćanstva deo populacije asimilovan od strane Jermena poglavito na jugu i jugozapadu, deo na severu od strane Gruzina. Ostatak stanovništva je nakon prodora islama, prvo Arapa, a onda kasnije i Iranaca, asimilovan od strane prvenstveno Iranaca, odnosno kasnije turskih plemena, pa je tako i stvoren moderan azerbejdžanski narod. Međutim, smatra se da i danas postoje potomci iskonskih Kavkaskih Albanaca. To su pripadnici naroda Udi, kojih je samo oko 10.000 i koji žive ne samo u Azerbejdžanu, već i u Gruziji, Jermeniji, Rusiji, Ukrajini, Kazahstanu i drugim zemljama. Uglavnom su pravoslavni hrišćani.

Već oko 9. veka pre nove ere područje Kavkaske Albanije napadaju Skiti, odnosno njihova plemena, sa njihove ogromne teritorije koja se protezala od izvora Visle i ušća Dunava, sve do srednjeazijskih stepa i ogranaka Altaja na istoku. Pretpostavlja se da je područje Kavkaske Albanije prvo bilo u vazalnom položaju prema asirskoj državi, najsnaznijoj vojničkoj državi Srednjeg i Bliskog istoka od 10. veka pre nove ere sve do kraja 7. veka pre nove ere, koja se protezala od Kipra na zapadu do Irana na istoku, odnosno od Kavkaza na severu, pa sve do Egipta i severnog dela Arabljanskog poluostrva na jugu. Kada je oko 626. godine pre nove ere u asirskoj državi buknuo građanski rat, potlačeni, odnosno vazalni narodi: Međani, Haldejci, Vavilonjani, Kimerijci, Skiti, Egipćani, Liđani i Jermeni jednostavno su prestali da plaćaju danak. S daljim urušavanjem asirske države, između 616. i 605. godine pre nove ere, udružene snage Međana pod Kijakserskom (trećim poznatim kraljem Medije), Vavilonjana pod Nabopolaserom, Skita i Kimerijaca, napale su Asirce. 612. godine pre nove ere uspele su da osvoje i asirsku prestonicu Ninivu i asirska država se do 605. godine p.n.e urušila. Tako su Međani, iz svoje prestonice Ekbatane (današnji

Hamdan u Iranu) preuzeli kontrolu i nad teritorijom Kavkaza. Države koje su postojale na teritoriji današnjeg Irana, pokušavale su da na Kavkazu spreče upade nomadskih, prvenstveno skitskih plemena na svoju teritoriju i to kontrolom i odbanom kavkaskih klanaca i prevoja.

Vladavina Međana nije dugo trajala: 553. godine pre nove ere unuk tadašnjeg kralja Međana Astijaga, sina Kijakserska, persijski kralj Kir (kasnije Kir *Veliki*), pobunio se protiv svoga dede. Uspevši da za sebe pridobije međanske plemiće i velikaše, Kir je uspeo da pobedi svoga dedu u odlučujućoj bici 550. godine p.n.e i da ujedini persijsko i medsko kraljevstvo u jednu državu. Kir, osnivač Ahmenidske dinastije, osnivač je i prvog persijskog (Ahmenidskog) carstva, koje je bilo najveća država antičkog sveta. Kao što je opšte poznato, prostiralo se, u doba svoje najveće slave od severnih obala Egejskog mora, preko Male Azije, Irana do doline Inda i od Kavkaza na severu i stepa Srednje Azije do severnog oboda Arabijskog poluostrva, preko Mesopotamije do Egipta, Libije i Nubije. I Kavkaska Albanija je bila deo toga carstva. Herodot je u svojoj istoriji grčko-persijskih ratova, opisujući Bitku na Maratonu, zabeležio da su među vojnicima Medske satrapije persijske vojske koju je persijski car Darije, pod vođstvom Datisa i Artaferna poslao na Atinu, bili i vojnici naroda Udi. Prema ovom podatku Kavkaska Albanija je bila deo Medske satrapije Ahmenidskog carstva. (Herodot „Istorija“ – Herodotus’ Histories).

1.3 Teritorija današnjeg Azerbejdžana u vreme helenizma, Rimskog Carstva i Sasanidske Persije

U četvrtom veku pre nove ere Persijsko carstvo nestaje. Mladi makedonski kralj Aleksandar 334. godine p.n.e prelazi iz Evrope u Malu Aziju. Za tri godine, od 334. do 331. godine pre nove ere, u tri rešavajuće bitke: kod Granika, Isa i

Gaugamele, Aleksandar Veliki je potpuno razbio persijsku vojsku i porazio tadašnjeg i poslednjeg cara Ahmenidskog (Persijskog) carstva – Darija Trećeg. Ali u suštini Aleksandar nije uništio i samo Carstvo (iako je glavni grad Persepolis, uništen i opljačkan). Tako je, satrap Medije Atropat i dalje ostao na svojoj dužnosti (možda zahvaljući tome što mu je ćerka bila udata za jednog od najbližih Aleksandrovih saradnika – Perdiku).

Prema helenskim istoričarima, nakon Aleksandrove smrti - 323. godine p.n.e prilikom čuvene *Vavilonske deobe*, satrapija Medija je podeljena na dva dela, veći jugoistočni deo dat je na upravu Perdikinom vojskovođi Paitonu, dok je manji (uglavnom oko reke Araks) ostao Atropatu. U vreme borbe dijadoha, Atropat je svoju teritoriju proglasio nezavisnom kraljevinom, kojom su njegovi naslednici upravljali nekoliko vekova. Čak je i ta teritorija dobila ime po njemu – Atropatena. Atropatena je bila deo i Parćanske države i države Seleukida, ali nema pouzdanih podataka da li je i Kavkaska Albanija bila deo ovih država. Pouzdano se zna da se Kavkaska Albanija javlja kao vazalna zemlja za vreme vladavine Tigrana Drugog, kralja Jermenije. U stvari od četvrtog veka pre nove ere Albanija se pojavljuje kao država, zajedno sa ostale dve kavkaskе družave Gruzijom i Jermenijom. Od tog vremena počinje veliki kulturni i religiozni uticaj Jermenije na Kavkasku Albaniju. Kralj Jermenije Tigran II (*Veliki*, koji je vladao od 140. do 55. godine pre nove ere) stvorio je carstvo koje se prostiralo od Pontijskih Alpa (sada severoistočna Turska) do Mesopotamije i od Kaspijskog mora do Mediterana. (Aliev, 1989, 79-91)

Međutim, tokom prvog veka pre nove ere na scenu Bliskog i Srednjeg istoka stupa nova imperija – Rim. Porazivši u takozvanim Mitridatovim ratovima, glavnog protivnika u Maloj Aziji, Pontsko kraljevstvo Mitridata Šestog i njegovog sina Farnaka, moćna Rimska republika je došla i do granica Velike Jermenije. Kako je Tigran II bio saveznik Mitridatov, rimski vojskovođa Lukul je ušao u Jermeniju i porazio je Tigrana u velikoj bici kod glavnog grada

Tigranokerte 69. godine pre nove ere. Međutim, Lukul, koji je i naredne godine morao da ratuje protiv Jermena, 67. godine p.n.e je morao da se povuče, a na njegovo mesto je došao jedan od najvećih vojskovođa Rimske republike, Gnej Pompej. Tigran II se predao Pompeju, uz ogroman otkup od 6.000 talenata (180 tona) srebra, ali je zadržao vlast i koliku-toliku samostalnost, kao vazal i saveznik Rima. Bitno je za istoriju Azerbejdžana, odnosno za tadašnju državu Kavkasku Albaniju, da je prilikom svog pohoda u Jermeniju, 66-65. godine pre nove ere, Gnej Pompej prešao na teritoriju Albanije. Prema savremenim istoričarima, koji su analizirali Strabonovo opisivanje ovog pohoda, Pompej je došao do oblasti koja odgovara današnjem Kazaškom rejonu moderenog Azerbejdžana, koji se u to vreme nazivao Kambisena. Prešavši reku Alazani (Kvih na azerbejdžanskom) napala ga je vojska tadašnjeg kralja Kavkaske Albanije Oroeza. Prema Plutarhu ovo vojsku je predvodio kraljev brat Kosis, koji je u toj borbi poginuo, a vojska Albanije je poražena nakon ove pobede. Pompej je navodno nastavio marš prema Kaspijskom jezeru, ali je na samo tri dana hoda od obale stao i vratio se u Malu Jermeniju. (Aliev, 1989, 97-101)

Starbon opisuje Kavkasku Albaniju kao zemlju koju naseljava dvadeset šest plemena, ali koja su u nekom periodu uspela da se ujedine i stvore posebnu državu, kojom vlada jedan kralj. Trgovinski i kulturni odnosi između Rima i Kavkaske Albanije bili su vrlo živi, što potvrđuju na mnogim arheološkim nalazištima nadjeni rimski novci, kako iz vremena Rimske Republike, tako i oni kovani za vremena careva Ota, Vespazijana, Hadrijana i Trajana, odnosno cirkulisali su sve do kraja trećeg veka nove ere. U vezi sa Rimom je i već citirani isklesani natpis nađen kod Bujukdeša. Prema jednom tumačenju, moguće je da je XII legija Fluminata bila poslata ili iz Metilene, gde joj je bila stalana baza, ili iz Jermenije, gde je možda bila privremeno premeštena, da zatvori klanac Derbent. Prema drugom tumačenju, pošto se zna da je u vreme kada je natpis isklesan legija bila stacionirana u Kapadokiji, natpis je sačinio ili dao da se sačini sam

centurion Lucije Julije, koji je u tom području bio u diplomatskoj misiji, jer je u to vreme bilo uobičajeno da rimski zapovednici u diplomatske misije preko granica carstva šalju upravo centurione. Prema nekim istorijskim izvorima, Kavkaska Albanija je bila pod protektoratom Rima. Naime, za vreme rimskog cara Hadrijana, između 134. i 136. godine nove ere, Albaniju je napalo pleme Alana, iranskog porekla. Zbog odbrane napravljen je savez sa Rimskim Carstvom, koji je osnažen za vreme cara Antonija Pija 140. godine nove ere. Mirovni sporazum između Rimskog carstva i Sasanidskog kralja Narzaha u Nisbisu, zaključen 297. ili 298. godine nove ere Kavkasku Iberiju i Albaniju ostavio je pod rimskim protektoratom. Posle pedeset godina Rimljani su izgubili ovu teritoriju i ona je postala sastavni deo Sasanidskog carstva. (Яновский, 1864, 91-96)

U antičkim vremenima preovlađujuća religija, zbog blizine Persijskog Ahmenidskog carstva, a zatim Parćanske i Seleukidske države, bila je zoroastrijanizam. Ova religija, prva dualistička religija na svetu, koja se vezuje za velikog osnivača i propovednika Zaratustru, nastala je prvo u severoistočnom Iranu, oko 12. veka pre nove ere, da bi se vremenom proširila u sve krajeve Persijskog carstva i svuda gde je persijska kultura širila svoj uticaj. Za vreme trajanja Parćanske države (gotovo pet vekova, od 247. godine pre nove ere do 224. godine nove ere) uticaj "iranizma" je bio veoma jak, u tolikoj meri da je potisnut čak i helenistički uticaj. Tako je parćanski jezik postao jezik učenih. Kavkaskom Albanijom od 1. do 5. veka nove ere vladala je dinastija Araskida (parćanskog porekla). Kako su i Kavkaskom Iberijom i Jermenijom vladali kraljevi iste porodice Araskida, to se na Kavkazu formirala neka vrsta pan-Araskidske federacije.

Kavkasku Albaniju, Iberiju i Veću Jermeniju 252/253. godine nove ere osvojila je i anektirala Sasanidska država. Sasanidsko Carstvo osnovao je prvi vladar Ardašir I, posle pada Parćanskog Carstva i poraza poslednjeg parćanskog vladara,

Artabana V 224. godine nove ere. Sasanidsko carstvo je u doba svoga vrhunca gotovo obnovilo veličinu i sjaj Prvog persijskog (Ahmenidskog) carstva. Tako je Sasandisko carstvo u momentu kada je bilo najveće obuhvatalo teritorije današnjih zemalja: Irana, Iraka, Bahreina, Kuvajta, Omana, Katara i Ujedinjenih Arapskih Emirata, Jemena, Sirije, Palestine, Libana, Izraela i Jordana, Jermenije, Gruzije, Azerbejdžana, Dagestana, Egipat, velike delove Turske, Avganistana, Turkmenistana, Uzbekistana, Tadžikistana, kao i gotovo celu teritoriju današnjeg Pakistana. Iako su Rimljani uspeali za kratko da na kraju III i početkom IV veka nove ere obnove svoj protektorat nad kavkaskim državama, Sasanidsko carstvo je vrlo brzo neutralisalo njihov uticaj i obnovilo svoju vlast na toj teritoriji, koju će zadržati sve do 7. veka, arabljanske invazije i propasti carstva. Kavkaska Albanije je tako postala vazalna država u okviru Sasanidskog carstva. Iako je zadržala kralja iz svoje dinastije, svu vojnu, civilnu i religioznu vlast imao je marzban, sasanidski vojni guverener. Tako se Kavkaska Albanija nabroja kao jedna od provincija Sasanidskog carstva u trojezičnom natpisu Šapura I u Nakš-e Rostamu, kod Persepolisa, u današnjem Iranu. (Яновский, 1864, 102-105)

Sredinom IV veka, kralj Kavkaske Albanije Urnajir je u Jermeniji primio hrišćanstvo. Krstio ga je lično Grigorije Prosvetitelj, osnivač i prvi poglavar Jermenske apostolske crkve. Međutim, hrišćanstvo se vrlo postepeno širilo Kavkaskom Albanijom, dok su u političkom smislu kraljevi Kavkaske Albanije ostali verni Sasanidskom Carstvu. Kada je po sporazumu između Rimskog Carstva i Sasandiskog Carstva, 387. godine, Jermenija podeljena između ove dve države, teritorija Kavkaske Albanije je proširena uz sasanidsku pomoć, jer je prigrabila svu teritoriju od desne obale reke Kure sve do Araksa, uključujući i jermenske oblasti Artsaka i Utika. Sredinom V veka, Sasanidski kralj Jazdegerd Drugi izdao je naredbu kojom je zahtevao da svi hrišćani u carstvu pređu u zoroastrijanizam, plašeći se da bi kao hrišćani mogli postati saveznici Rimskog carstva, s obzirom da je hrišćanstvo 380. godine postalo zvanična, državna

religija u Rimskom carstvu. Zbog toga je buknuo ustanak u Kavkaskoj Albaniji. Ustanku su se pridružili i Jermeni i Gruzini. Međutim, 451. godine u Bici na Avarjarskoj ravnici, prvoj za odbranu hrišćanske vere u istoriji, savezničke snage pod komandom jermenskog vojskovođe Vardana Mamikonijana su pobeđene. Mnogi jermenski plemići su, posle poraza, pobjegli u planinske oblasti Albanije, posebno u Artsak, koji je postao centar otpora. I hrišćanski centar Kavkaske Albanije se takođe prebacio u Artsak. Borba je bila dugotrajna, ali nije bila uzaludna, jer je 484. godine potpisan sporazum u Navrsaku, kojim je dozvoljeno slobodno ispovedanje hrišćanstva u Jermeniji i zabranjeno prisilno preveravanje u zoroastrijanizam. Međutim, kralj Kavkaske Albanije Vah, rođak Jazdegerda II prešao je u zoroastrijanizam, ali se ubrzo vratio hrišćanstvu. (Яновский, 1864, 107-111)

Sredinom 5. veka, po naređenju sasandiskog kralja Peroza I, kralj Vah je u oblasti Utik osnovao novi grad prvobitno nazvan Perozabad, a kasnije Partav ili Barda. Grad je postao prestonica Kavkaske Albanije, a od 525. godine i sedište albanske crkve (*Katolikos Albanije*). Posle smrti Kralja Vaha, Kavkaska Albanija je bila bez kralja trideset godina. Sasanidski kralj Balaš ponovo je ustanovio Albansku monarhiju tako što je postavio Vahagana, sina Jazdegardova i brata kralja Vaha za kralja Kavkaske Albanije. Krajem V veka, stara dinastija Araskida, koja je bila jedna od grana vladajuće dinastije za vreme parćanske države, izumrla je, i u 6. veku su je zamenili prinčevi iz persijske ili parćanske porodice Mihranida, koja je tvrdila da pripada vladajućoj porodici Sasanida. Oni su uzeli persijsku titulu Aranšaha (tj. šahova Arana, s obzirom da je persijski naziv za Kavkasku Albaniju Aran). Mihranidska dinastija je preživela i nakon muslimanskog osvajanja, sve do 821-822. godine. (Bunijatov, 2016, 41-42)

Krajem VI i početkom VII veka teritorija Kavkaske Albanije je postala poprište rata između Sasanidske Persije, Vizantije i Hazarskog Kanata. U stvari, Vizantijsko Carstvo i Hazarski Kanat uglavnom su delovali kao saveznici u borbi

protiv Sasandiskog Carstva. Hazari su 628. godine napali Kavkasku Albaniju i njihov kan Zejbel je sebe proglasio Gospodarem Albanije, namećući poreze na trgovce i ribare na rekama Kuru i Araks. Nakon ovoga veći deo Transkavkaskog regiona je ostao pod vlašću Hazara, sve do invazije Arabljana. S druge strane, neki izvori⁴ govore o tome da su zbog političke nestabilnosti u Kanatu, Hazari napustili region. U periodu dominacije Hazara, počeo je da se oseća stalan pritisak turskih nomada iz stepa Centralne Azije, ali se oni još uvek nisu i stalno nastanjivali, mada prema nekim drugim tumačenjima prva turska nomadska plemena počinju upravo u ovo vreme da se naseljavaju na teritoriju današnjeg Azerbejdžana. (Bunijatov, 2016, 50.)

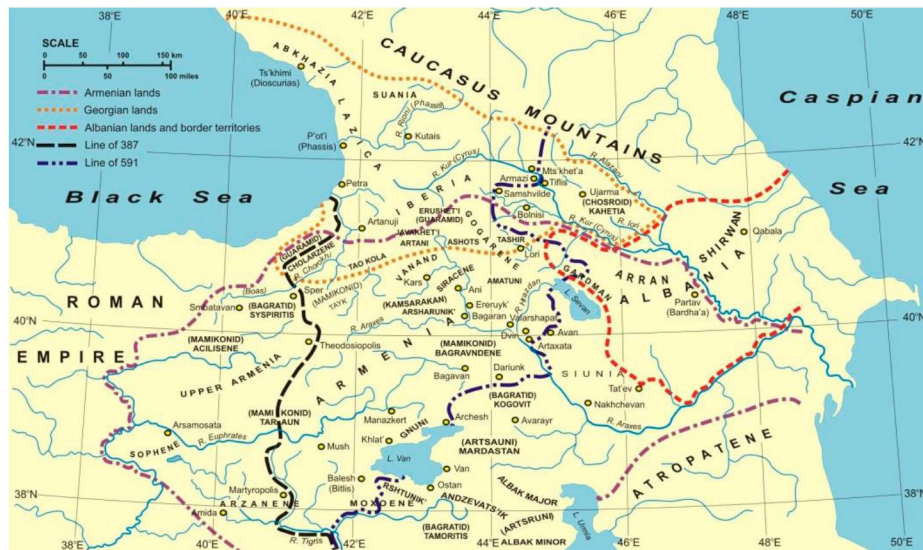
Jermenska politika, kultura i civilizacija igrala je ključnu ulogu u celokupnoj istoriji Kavkaske Albanije (*Aghvank* na jermenskom). Kako je već napomenuto, posle deobe Jermenske Kraljevine, 387. godine, između Sasanidskog carstva i Rimskog carstva, ili bolje rečeno Vizantije, jermenske provincije Artsak i Utik, bile su pripojene Persiji u jedinstvenu provinciju (marzpanat, na persijskom) koja se zvala Aghvank (Aran). Tako je nova provincija obuhvatala teritoriju prvobitnog kraljevstva Kavkaske Albanije (osnovanog između reke Kura i Velikog Kavkaza), plemena koja su živela duž obale Kaspijskog jezera, kao i dotadašnje jermenske provincije Artsak i Utik. Atlas koji je sačinio Jermenin Ananije Širakci u VII veku, opisuje Artsak i Utik, kao jermenske provincije, bez obzira što su te oblasti u vreme sačinjavanja atlasa bile izdvojene iz Jermenije i pripojene Kavkaskoj Albaniji, odnosno Persiji. Širakci određuje da su Artsak i Utik “sada izdvojeni” iz Jermenije i pripojeni “Agvanku”, ali je vrlo određen u tome da tu novu oblast razlikuje od starog “Agvanka, striktno govoreći”, koji se nalazi severno od reke Kure. Zbog toga što bio je nacionalno homogeniji i više razvijen, od prvobitnih plemena severno od Kure, jermenski elemenat je preuzeo

---

⁴ Ziya Bunyadov, 2016, 50.

politički život Kavkaske Albanije i uspeo da polako, ali uporno, nametne svoj jezik i kulturu. Jermensko stanovništvo Artsaka i Utika je nastavilo da živi u tim oblastima i nastavilo da održava potpunu političku, društvenu, kulturnu i vojnu strukturu oblasti. Prema tvrdnjama Korenacija, jermenskog historičara iz 5. veka, stanovništvo Artsaka i Utika je govorilo jermenski, a reka Kura, kako je napisao predstavljala je granicu jermenskog govora, što ne znači da se baš celokupno stanovništvo sastojalo od etničkih Jermena. Sve što se malo zna o Kavaskoj Albaniji posle 387. godine dolazi iz teksta dva jermenska autora Mojsija Kagankatvacija i Mojsija Daskurancija: *Istorija zemlje Agvank*. Ovaj tekst u stvari predstavlja istoriju oblasti Artsak i Utik. U tekstu se ističe jermensko poreklo zemlje i njenih vladara, pa se čak i ime zemlje – Agvank, vezuje isključivo za jermensku tradiciju. U ovoj istoriji, kao i u tekstu ranog srednjevekovnog jermenog historičara Agatangelosa, feudalni sistem u Kraljevstvu Avgank (Albanija), uključujući tu i političku terminologiju, isti je, kao i u Jermeniji. Plemići Agvanka imaju iste titule kao i jermenski, kao što su: nakharar, azac, hazarapet, marzpet, šinakan i itd. Prinčevske porodice Jermenije, koje su pomenute u Kagankatvacijjevoj istoriji bile su popisane u *Tabelu Rangova* zvanu *Ganamak* (bukvalan prevod: *Popis prestola*) Kraljevstva Jermenije. Prinčevske porodice Kavkaske Albanije bile su popisane u vojni popis zvani *Zoranamak*, koji je određivao obaveze najbitnijih aristokratskih porodica prema jermenskom kralju za vreme rata. Kao i u Jermeniji, i sveštenstvo Kavkaske Albanije koristilo je iste nazive za sveštene činove i hijerarhiju (katolikos, varadapet, sargavag i itd.). Čak su i nazivi mesta gradova i sela na jermenskom jeziku. Nakon pripajanja bivših jermenskih provincija, glavni grad Kavkaske Albanije premešten je na teritoriju oblasti Utike, u novoosnovani grad Partav. Pošto je u suštini hrišćanstvo stiglo u Kavasku Albaniju iz Jermenije, to se uticaj jermenske crkve proširio iz novopripojenih oblasti i na staru teritoriju preko reke Kure. Posledica toga je i da je jermenski jezik postao i jezik crkve u Kavaskoj Albaniji. Tako je glavni jezik

Albanije gargaren nestao, osim nekoliko natpisa iz VI i VII veka. (Bunijatov, 2016, 86.) (Sidney, 1968)

Kavkaska Albanija nakon podele Jermenije 387. godine, kada je uključivala desnu obalu reke Kure (označena crvenom ispredikanom linijom).

2. Stvaranje islamskih država na prostoru centralne Azije

U periodu od početka 7. veka dolazi do velikih promena na Bliskom i Srednjem istoku. Dok su se početkom ovog veka dve velike imperije (Sasanidska Persija i Vizantija) iscrpljivale u drugotrajnim ratovima, na Arabijskom poluostrvu radjala se nova religijska, politička i vojna sila. Prorok Muhamed sa svojom novom religijom islamom, uspeo je da učini ono što niko pre njega nije uspeo uradi. Ujedinió je plemena Arabljanskog poluostrva pod jednu zastavu-prorokovu. Drugi pravoverni halifa Omar (634-644), uveren u snagu svoje vojske, ostvario je do tada nezamislive osvajačke uspehe. Srušio je jedno carstvo (Sasanidsku Persiju), a zaljuljao drugo (Vizantiju). Veštím manevrom prvo je strahovito porazio vizantijsku vojsku u bici na Jarmuku 636. godine i zauzeo celu Siriju i

Palestinu. S druge strane, arabljanski upadi na teritoriju Sasanidske imperije počeli su još 633. godine. Već 636. godine, nedugo posle pobeđe kod Jarmuka, arapska vojska je teško porazila persijsku vojsku u bici kod Kadisije i cela Mesopotamija (u stvari oblast današnjeg Iraka) pala je pod muslimansku vlast. U martu 637. godine pala je i prestonica carstva Ktesifon. Konačni udarac carstvu zadat je u velikoj bici 642. kod Nihavanda, kada je sasanidska vojska definitivno poražena. Ipak, Arapima je trebalo još devet godina (651. godine) da osvoje ostatak persijskog carstva, a te iste godine ubijen je i poslednji sasanidski vladar Jazdagerd Treći u Mervu i sasanidska dinastija se ugasila. (Hiti, 1988, 153-157)

2.1 Arapsko osvajanje Azerbejdžana

Arapsko osvajanje Azerbejdžana nije teklo lako. Vojsku sa teritorije današnjeg Azerbejdžana vodio je prvo princ, a kasnije kralj Albanije Džavanšir. Džavanšir (Mladi lav, kako njegovo ime glasi na persijskom), bio je drugi sin vladara Kavkaske Albanije, Varaza Grigora iz dinastije Mirhanida. Kako je Varaz Grigor 637. godine primio hrišćanstvo i proglasio ga državnim religijom, sasanidski kralj ga je svrgao sa vlasti, tako da je Džavanšir postao kralj. Ispunjavajući svoje vazalske dužnosti, Džavanšir se hrabrio borio u sastavu sasanidske armije, da ga je čak i sasanidski vladar Jazdereg posebno odlikovao dajući mu npr. pozlaćena koplja i štitove. Međutim, posle sloma sasanidske vojne sile, ostaci te razbijene vojske pokušali su da se učvrste na severu zemlje i da odatle pruže otpor daljoj arapskoj invaziji. Međutim, umesto da pokušaju da učvrste savez sa lokalnim vladarima, počele su pljačke i nasilja, pa je Džavanšir morao da skupi vojsku i u savezništvu sa iverijskim (gruzinskim) kraljem Adarnasom I, porazio je svoje dojučerašnje saveznike i vladare, očistio sve sasanidske garnizone i isterao ih sa svoje teritorije. Džavanšir je proširio granice svoje zemlje od Derbenta do Araksa. Arabljani su 651. godine, u nastavku pokoravanja sasanidskog carstva počeli sa invazijom na teritoriju današnjeg Azerbejdžana i, stigavši sve do Derbenta (na arapskom Bab Al-Bavbab, današnji Dagestan) zauzevši ga. Ovo osvajanje nije

bilo trajnije prirode. Da bi osigurao svoju nezavisnost, Džavanšir je pokušao da sklopi savezništvo i sa Vizantijom. Sklopljen je savez sa vizantijskim carem Konstansom II Pogonom (654. godine) i Džavanšir je dobio i titulu patrikija. (Bunijatov, 2016, 68)

Medjutim, kako Vizantija nije bila u stanju ni sebe da odbrani od arabljanskih invazija, ovaj savez nije doneo nikakvog ploda. S druge strane Džavanširovom kraljevstvu je pretila i druga velika opasnost. Od 662. do 665. godine, Hazari su upadali sa severa u nekoliko pljačkaških pohoda, pa je Džavanšir morao da plaća danak Hazarima i da oženi kćerku hazarskog kagana. Kako je postojala stalna pretnja i od arapskih invazija na Kavkasku Albaniju, ili sada preciznije rečeno Aran (kako ga nazivaju arapski pisci), Džavanšir se našao u strahovitoj opasnosti da mu zemlja bude napadnuta sa dve strane. Pomoć od Vizantije nije mogao da dobije, naročito nakon arabljanskog osvajanja Jermenije 644. godine, kada je sva teritorija južno od Kavkaza u suštini bila pod arabljanskom vlašću ili kontrolom. Zbog toga je 667. godine, Džavanšir otputovao u Damask na dvor halife Muavije, gde je stupio u vazalski odnos prema moćnom Halifatu. Koliki je bio njegov uticaj u Halifatu govori i podatak da je tri godine posle prvog puta, 670. godine, bio pozvan da bude posrednik u mirovnim pregovorima između Halifata i Vizantije. Džavanšir je ubijen 680. ili 681. godine, u zaveri (kako izgleda provizantijskog) plemstva i nakon izvesnog perioda nemira i sukoba u vezi sa nasledem prestola. (Detaljnije o odnosima Omajadskog Halifata i Vizantije).⁵

Da bi se zaustavila anarhija u prestonici u Berdi, sastao se sabor plemstva, na kome je učestvovao i poglavar Albanske crkve, katolikos Jelizar. Za poglavara zemlje izabran je Varaz-Tirdat I, sin Džavanširovog brata Varaz Peroza. Zbog Džavanširovog ubistva, Hazari su 681. godine preduzeli veliki pohod, Radi kojeg

---

⁵ Georgije Ostrogorski, 1969, Prosveta, Beograd, 125-137).

je Varaz-Tiridat uputio poslanstvo na čelu sa katolikosom Jelizarom. Međutim, taj mir nije drugo trajao jer već 685. godine, Hazari preduzimaju još jedan, veći pohod kada prolaze kroz Aran, Gruziju i Jermeniju. Kako je u to vreme besneo građanski rat u Halifatu, to je 685. godine zaključen sporazum između Halifata i Vizantije prema kome su prihodi zakavskih zemalja Arana, Gruzije i Jermenije bili podeljeni na ravne delove. Zbog toga je Aran došao u gotovo nemoguću situaciju da plaća tri danka – Arapima, Vizantincima i Hazarima. Kako bi olakšao nepodnošljivo stanje, Varaz – Tiridat je sve do 704. godine bio u izgnanstvu u Konstantinopolju. Za to vreme u njegovoj zemlji desile su se ogromne promene. Gardamanski episkop Nerses Bahur, koji je bio pristalica pravoslavlja, uspeo je da se, uz pomoć supruge Varaz-Tiridata, knjeginje Spreme, dočepa prestola katolikosa Albanske (Aranske) crkve, s ozbirom da je tron katolikosa bio upražnjen od smrti poslednjeg katolikosa Jelizara (688. godine). Kako je katolikos Nerses propovedao hrišćansko učenje usvojeno na Halkedonskom saboru, diofizitizam, to jest pravoslavlje, onako kako se ispovedalo i u Vizantiji, to je katolikos Jermenske crkve, Ilija, pismom tadašnjem halifu Abd el-Maliku, pozvao arablanske svetovne vlasti da se umešaju u ovaj sukob. Po samom halifovom nalogu i u prisustvu halifovog namesnika, sazvan je sabor u Bardi, na kome je katolikos Nerses anatemisan. To je za posledicu imalo ne samo vraćanje Albanske (Aranske) crkve monofizitizmu, već i potpunu prevlast jermenske crkve i sveštenstva. Lokalni jezik je izbacivan iz crkvene upotrebe i zamenjivan jermenskim. Svi znaci da je postojala posebna crkva Kavkaske Albanije su brisani. Vršena je potpuna jermenizacija. (Bunijatov, 2016, 92, Mihtar, 1960, 115)

Ipak postoje tragovi da je postojala posebna Albanska crkva i da je postojalo posebno pismo. Ono je imalo pedeset i dva slova, slično gruzijskom, etiopskom i jermenskom pismu. Sačuvano je na nekoliko natpisa i u jednom jermenskom rukopisu iz XV veka. Taj rukopis, nazvan *Matenadaran br. 717*, u stvari predstavlja jezički priručnik, koji je pratio nekoliko različitih pisama radi

upoređenja: jermensko, grčko, latinsko, sirijačko, gruzijsko, koptsko i pismo Kavkaske Albanije, gde se čak i to pismo posebno označava kao “albansko” pismo. Sinajskom manastiru Svete Katarine 1996. godine, nađen je jedan palimpsest. Gruzijски naučnik Zaza Aleksidze je otkrio da je tekst napisan na jeziku Kavkaske Albanije i da je sastavljen, najverovatnije pre 6. veka. (Catford, 1977, 64)

Izvor:

https://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/ai102_folder/102_articles/102_heyerdahl_aleksidze.html

S druge strane, ovaj period je označio i potpunu dominaciju arapske vlasti na teritoriji Arana. Čak je ukinut i vazalski odnos prema Halifatu. Kada se knez Varaz-Tiridat 704. godine vratio u domovinu, svu efektivnu vlast imao je halifov namesnik, dok su on i poglavar crkve imali samo savetodavnu ulogu i nikakve samostalne odluke nisu mogli da donose, zbog obnavljanja arapsko-vizantijskih sukoba, Aran je plaćao danak samo Arabljanskom halifatu. Od dolaska na vlast halifa Valida I, 705. godine, počinje period od više od dvadeset godina gotovo neprekidnih borbi sa Hazarima. Tek 733. godine, arabljanska vojska je uspela da ustpostavi nekakvu kontrolu. Mir je vladao dvadesetak godina, a onda je ponovo 763/764. godine usledila hazarska najezda, navodno zbog smrti hazarske princeze koja je bila žena arapskog namesnika Azerbejdžana i Jermenije Jezida bin Usaida. Najezda se nastavila i sledeće godine, a pošto su potukli arabljansku vojsku poslatu protiv njih, Hazari su se vratili preko Kavkaza sa velikim plenom.

Međutim, najstrašnju hazarsku invaziju Aran je pretrpeo početkom 9. veka. Za vreme vladavine najvećeg abasidskog halife Haruna Al-Rašida, njegov namesnik u ovom području je došao u sukob sa zapovednikom derbentske tvrđave. Pošto je smakao zapovednika tvrđave, sin ubijenog je stupio u savez sa Hazarima, koji su, iskorištivši priliku, upali u zemlju sa vojskom od 100.000 ljudi. Pljačkali su i plenili više od sedamdeset dana. Prema letopiscima to je bila takva nesreća, kakvu do tada žitelji Arana nisu doživeli. Posle ove najezde, gotovo stogodišnji sukob između Hazara i Arabljana je prestao. U početku arabljanskih osvajanja, vlasti prvih halifa, vodeći se računom da bi prekomerna poreska opterećenja izazivala nemir i nezadovoljstvo pokorenih naroda, uglavnom su ostavljale poreski sistem koji je postojao u osvojenim zemljama bivših imperija, Sasanidskoj imperiji i Vizantiji, s tim što su u odnosu na bivša carstva, iznosi bili manji i prihvatljiviji. (Бунџатов, 2016, 96; Михтар, 1960, 119)

Prema rečima Simenona Anijskog, za vreme Omajada, u Zakavkazju, porez je bio oko četiri dirhema, uz neka naturalna davanja. Vojni redovi (naime, Arabljeni su prilikom osvajanja uključivali u svoju vojsku pripadnike lokalnih naroda, u zamenu za potpune ili delimične poreske olakšice) bili su oslobođeni, kao i sveštenstvo. Situacija se menja kada je na vlast došao halif Abd el-Malik (685-705.g), koji je potpuno izmenio poreski sistem u halifatu. Nakon detaljnog popisa, uveden je novi porez za nemuslimansko stanovništvo – glavarina, džizija, koji je morao da plaća svaki nemusliman u skladu sa svojim imovnim stanjem. Harač, porez na zemlju je ostao, s tim što je on za nemuslimane bio dvostruko veći nego za muslimane. Naročito su teške prilike bile za vreme vladavine sultana Jazida II i Hišama, kada je izvršen ne samo novi popis stanovništva, već su uvedeni neki novi porezi, a vraćeni su čak i neki stari koji su postojali za vreme Sasanida. Poresko opterećenje i bezobzrino naplaćivanje poreza doveli su do toga da je recimo 727. godine u Aranu vladala strašna glad. Naravno, naplatu poreza pratile su i strašne zloupotrebe, jer su namesnici provincija i činovnici koji su

radili zajedno sa njima, smatrali da su im poverene provincije glavni izvor za lično bogaćenje. Centralna vlast je pokušavala to da spreči, ali sa vrlo malo efekta. Pokušalo se i sa dovođenjem lokalnih ljudi, uglavnom feudalaca, u poresku administraciju, jer se smatralo da će oni bolje poznavati prilike na terenu, ali ovi ljudi, uglavnom oni koji su skoro primili islam da bi zadržali svoje feudalne privilegije, pokazali su se gorim nego njihovi arapski prethodnici. Najopterećeniji su bili naravno seljaci, koji su, pored poreza za imperijalni blagajnu, morali da plaćaju i sve dažbine lokalnim feudalnim gospodarima. Pošto se za vreme arapskih osvajanja mnogo arapskog stanovništva iz Kufe i Basre naselilo u ovim predelima, došlo je do toga da su lokalni seljaci, da bi se spasili od prekomernih poreskih nameta, počeli da daju, svoju zemlju pod pokroviteljstvo i zaštitu arapskih plemena, državnih činovnika ili bogatih zemljoposjednika. Takva zemlja je spadala u kategoriju hama ili ildža. Zemljoradnici bi pokrovitelju davali određeni prinos sa zemlje, ovaj bi ih štitio od bezobzirnog poreskog opterećenja. Pri kraju vladavine Omajada centralna vlast je oslabila, pa su oblasni upravnici prigrabili za sebe” velika ovlašćenja i zloupotrebljavali su ih na svaki način koji je doprinio uvećanju njihovog bogatstva i uticaja. S druge strane, to je dovelo do povećanja velikog broja bezzemljaša (suulka). (Hiti, 1988, 153-157)

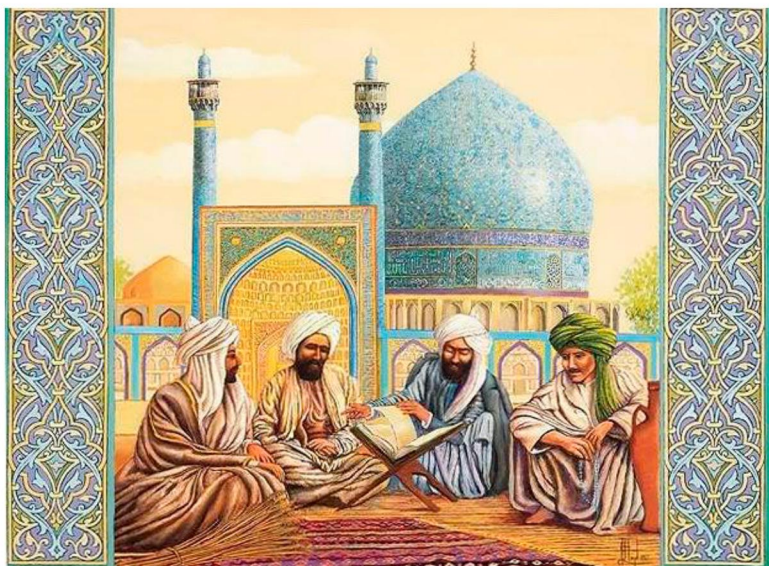

Lik Abd al-Malika na kovanici (Arabic: مروان ابن الملك عبد) ‘Abd al-Malik ibn Marwān, preuzeto sa https://en.wikipedia.org/wiki/Abd_al-

2.2 U Abasidskom halifatu

Omajadska dinastija je 750. godine zbačena od strane dinastije Abasida. Promena dinastije je donela i promenu unutrašnje politike. Naime, Omajadi su se uglavnom oslanjali na Arape u unutrašnjoj politici i vršenju vlasti, dok su se Abasidi oslanjali na tzv. mevale, lokalne feudalce koji su primili islam. Dok mevali za vreme Omajadskog halifata bili bez ikakvog uticaja, za vreme Abasida postaju glavna okosnica centralne vlasti. To je i razlog zbog kojeg je abasidski pokret imao veliku podršku lokalnog stanovništva, jer im je između ostalog obećano i olakšavanje teškog položaja. Bila su to samo prazna obećanja, jer je položaj postao i gori u odnosu na ranije omajadsko doba. Tako su prema pisanju Mojsija Kagankatvacija na početku vladavine Abasida, lokalni feudanci isterani iz glavnog grada Partava (Barde). Za vreme vladavine drugog abasidskog halife Al-Mansura (754-775. godine) uveden je nov poreski sistem, po kome je samo deo poreza plaćan u novcu. Ovakav sistem naplate omogućio je sistematsku pljačku seljaka, a posebna uloga u kontroli naplate poreza je bila dodeljena poštanskom resoru (baridu). Uskoro se stanovništvo Azerbejdžana našlo u situaciji da ne može da plaća novčane poreze u halifovu blagajnu, jer gotovine (posebno zlata i srebra) nije bilo dovoljno u posedu stanovništva. Koliko je bilo Al-Mansurovo srebroljublje i na koji se način novac otimao od naroda, govori i podatak da je on iza sebe ostavio ogromno bogatstvo od čak 810 miliona dirhema. (Hiti, 1988, 214-227)

Ilustracija preuzeta sa : <https://dialogos.ba/2015/08/08/razvoj-hadiske-znanosti-u-vrijeme-abasija-2/>

Ni za vreme njegovih naslednika situacija nije bila ništa bolja. Tako se u periodu na zapadu proslavljenog po obrazovanju i pokroviteljstvu umetnosti i nauci, halife Haruna Al-Rašida, porez bezočno prikupljao. Pošto su poreska davanja prenošena u zakup, zakupci su na svaki način želeli da isteraju svoju zaradu. Ljudi su ponižavani, batinani, vešani, pljenjeni su im stoka i sva pokretna imovina radi naplate poreza. Čak i u slučaju da je obveznik imao novca da plati harač ili džiziju, sam čin naplate je bio ponižavajući kako bi se utvrdila dominacija Arapa nad lokalnim stanovništvom. Svaki poreski obveznik je inače morao da nosi oko vrata metalni žig, kao dokaz o tome. Prema podacima koji su sačuvani, porez u Azerbejdžanu iznosio je oko 4 miliona dirhema godišnje. Međutim, sa slabljenjem centralne vlasti, ustancima i odvajanjem od halifata udaljenijih provincija, te separatističkim težnjama lokalnih upravitelja, iznos poreza je padao, tako da krajem IX i početkom X veka, naplaćeni porez i nije uplaćivan u centralnu blagajnu, već su je zadržavali lokalni zemaljski vladari, prvo oni iz dinastije Sadžida, a kasnije i oni iz porodice Musafirida. U vreme osvajanja Arapi su sačuvali sasanidsku upravnu podelu. (Яновскић, 1864, 125)

Posle uspostavljanja svoje vlasti na ogromnoj teritoriji od Maroka do Sikjanga, Arapi su za upravljanje tom ogromnom teritorijom razvili sistem namesništva (vilajeta). Za vreme prve četvorice “pravednih” halifa, bilo je pet vilajeta: Hidžaz, Jemen i zemlje Arabijskog poluostrva, Sirija, Liban i Jordan činili su prvi. Egipat drugi. Treći vilajet su činila “dva Iraka”: arapski (drevni Vavilon i Asirija) i persijski. Azerbejdžan, Aran, deo Gruzije, Jermenija, zajedno sa oblašću Al-Džazire i delom Male Azije sačinjavali su četvrti vilajet. Peti vilajet su činili severna Afrika i Andaluzija. Za vreme Omajada halifat se delio na devet provincija: Sirija i Palestina, Kufa (Irak), Basra (sa Persijom, Sidžistanom, Horasanom, Bahreinom, Omanom), Jermenija, Hidžaz, Kerman (i pogranični deo prem Indiji), Egipat, Ifrikiya (Afrika) i Jemen i Južna Arabija. Posle izvesnog vremena tih devet vilajeta je svedeno na pet, s tim da je treći vilajet – Al-Džazira u sebe uključivao Azerbejdžan, Aran, Jermeniju i deo istočnih delova Male Azije. Za vreme Abasida halifat se delio na 14 vilajeta koji su bili podeljeni na 83 kure (oblasti). Kure su se delile na manje administrativne oblasti – nahije (okruge), a svaka nahija je imala 12 rustaka (reona). Rustak je obuhvatao 12 sela. (Hiti, 1988, 293-306)

Prilikom arapskog osvajanja, Azerbejdžan je kao deo Sasanidskog carstva obuhvatao oblast od Hamadana, Abhara, Zendžana do Derbenta. O tome da se Azerbejdžan prostirao do Derbenta (Kapije Huna, sada u Dagestanu) govori natpis na zidinama grada koji je sačinio Bazrnišem, sasanidski marzban Azerbejdžana 553. godine. U to vreme severni delovi – Aran i Sjunik, zajedno sa delom Gruzije, pripadali su Hazarima. Posle osvajanja, teritorija se nije menjala, menjao se samo administrativni naziv, pa se tako Aran ponekad nazivao Gornjim Azerbejdžanom. Arapi su često objedinjavali Jermeniju, Aran i Azerbejdžan u jednu administrativnu jedinicu. Azerbejdžan se prostirao od Hamadana do Derbenta. Prestonica Azerbejdžana je bio Ardabilj do arapskog osvajanja. Arapi su prestonicu preneli u Maragu, koja se tu nalazila do X veka, dok ponovo nije

prebačena u Ardabilj. Glavni grad Arana je bio Barda. Ostali veći gradovi u periodu arapskih osvajanja i nakon njih bili su: Bajlakan, Kabala, Šamhor, Derbent, Čoga, Nahičevan, Šabran, Šamah, Gazaka (Šiz). U ovim utvrđenim gradovima bili su razvijani različiti zanati, a u celom Azerbejdžanu i Aranu naročito ćilimarstvo, odnosno izrada vunениh i svilenih ćilimova. (Bunijatov, 2016, 127)

Nakon arapskih osvajanja i stvaranja halifata koji je obuhvatao gotovo celu prednju Aziju, veoma se razvila i trgovina. I zakavkaska područja Arana i Azerbejdžana imala su u tome vrlo važnu ulogu, jer je preko ove teritorije vodio najvažniji trgovački put ka severu (prema proto-Bugarima i Slovenima), odnosno dalje prema severoistočnoj Evropi. Trgovačke veze ovog regiona vodile su do gotovo svih tada poznatih zemalja. Posle opadanja trgovačke moći Vizantije i Jermenije, gradovi Azerbejdžana i Arana: Barda, Gjandža, Šamhor, Derbent i Ardabilj imali su, naročito od X veka, veći značaj u međunarodnoj trgovini od jermenskih, naročito Dvina. Smatra se da je razlog tome što je procvetala trgovina sa Hazarima i Slovenima, odnosno sa narodima u slivu Volge i Dona. Gradovi su bili i centri srednjovekovne, zanatske proizvodnje. Bilo je raznih zanata: keramičarski, kovački, obućarski, krojački, kožarski, izrada metalnog posuđa, tkački, zlatarski i sl. Zanatlije su uglavnom bili hrišćani i Jevreji, jer su arapski osvajači prezirali bavljenje zanatima. (Fisher, 1991, 201.)

Etnički sastav stanovništva je bio šarolik, jer pored domaćeg, autohtonog stanovništva, bilo je Arapa, Jermena, Jevreja i drugih. U ovom periodu, naravno počinje i islamizacija lokalnog stanovništva. Pored klase feudalaca, koja islamizacijom želi da sačuva svoj privilegovani položaj, u gradovima, iz praktičnih, fiskalnih i komercijalnih razloga i trgovci i zanatlije prihvataju islam. Međutim, nema podataka u izvorima da je vladala verska netolerancija i progoni hrišćanskog ili drugog neislamskog življa.

Krajem VII i početkom VIII veka, za vreme vladavine halife Abd Al-Malika izvršena je velika monetarna reforma, jer je arapski zlatni dinar i srebrni dirhem potisnuo sasanidski i vizantijski novac, koji je do tada bio u širokoj upotrebi. Inače, u gradovima Arana i Azerbejdžana postojale su kovnice novca. U vreme Sasanida bio je to srebrni novac, a Arapi su kovali i srebrni i zlatni novac. Smatra se da je prva arapska moneta koja je kovana u Aranu, srebrni dirhem iz 89. hidžretske godine (707/708), ali se ne zna iz koje kovnice je izašao. Ovaj novac je dospelo do Rusije, Nemačke i skandinavskih zemalja, odakle su se nabavljale sirovine za zanatsku proizvodnju u gradskim centrima. Inače, glavne trgovačke saobraćajnice su bile Kaspijsko more (jezero) i Volga, kojom se moglo stići daleko na sever. Kaspijsko more je povezivalo tada velike proizvodne i trgovačke centre srednje Azije, Samarkand, Buharu, čak i Bagdad i sa njima povezana tržišta sa trgovinom na severu. Stvaranjem halifata, Arapi su preuzeli trgovinu Kaspijskim morem, izbegavajući time trgovačku prevlast Vizantije na Crnom moru. Kako su zauzeli celu istočnu stranu Kavkaza, uspešno su mogli da štite trgovačke puteve preko Kaspijskog mora, u pravcu jug-sever. Naročito razgranate trgovačke veze na pravcu Kaspijsko more – Volga bile su sa proto-Bugarima i Rusima. Kako su proto-Bugari primili islam, to nisu sprečavali trgovinu, a uzimali su samo carinu u vidu desetka od procenjene vrednosti robe. Od proto-Bugara stizala su uglavnom krzna (posebno od samura), strele, riblji lepak, oružje i pancirni oklopi, robovi (uglavnom slovenskog porekla), med, vosak i dr. Ruski trgovci su stizali sa severa Volgom, a zatim bi u nekoj od južnih luka Kaspijskog mora pretovarali robu na karavane kamila i išli za Bagdad. Trgovci iz Novgoroda dovozili su krzna, kože i robove, a sa obala Baltičkog mora stizao je i ćilibar. Posete Rusa nisu bile samo trgovačke. U vreme opadanja halifata u X veku, Rusi su vršili i piratske upade, pa su tako 943/944. godine stigli čak i do glavnog grada Arana, Barde. Novac iz halifata, kao dokaz o razvijenim trgovačkim odnosima, nalažen je ne samo u basenu Volge: u Jaroslavlju, Vladimiru i Kazanju, već i u Pskovu, na obalama Dnjepra, u Vitebsku, na obalama Baltičkog mora. Aran je bio

nadaleko poznat po svojim tekstilnim proizvodima, zbog čega je Derbent bio glavni distributivni centar za ove proizvode. Izvezio se šafran. Najpoznatiji proizvod Arana bio je broć (vrsta biljke), od kojeg se dobijala crvena boja za farbanje tekstila. (Feigl, 2011, 153-155)

Najznačajniji grad Arana bio je Barda. Osnovan je u V veku. Za vreme vizantijsko-persijskih ratova, Hazari su ga 628. godine, kao saveznici Vizantije, potpuno razrušili. Obnovljen je za vreme Abd al-Aziza, namesnika Arana, za vreme prvog omajadskog halife Muavije. Za vreme Omajada, Arapi se nisu mešali u unutrašnji život Arana, ali sa dolaskom Abasida, stvari se menjaju i oni 752. godine preuzimaju potpunu kontrolu nad gradom. Iz grada su uklonjeni svi hrišćanski feudalski, pa je i patrijaršijski presto premešten u Berdakur. Kada su Rusi 944. razorili Bardu, trgovački centar je postao grad Gandža.

Iskopine Hazarskog utvrđenja Sarkel iz 1930.

Preuzeto sa <https://sr.wikipedia.org/wiki/Hazari#/media/File:Sarkel.jpg>

Nakon arapskog osvajanja ovih oblasti, za vreme omajadskih halifa dolazi do prvih naseljavanja Arapa u Azerbejdžanu. To su, pre svega, isluženi vojnici kojima država dodeljuje zemlju za naseljavanje i na taj način učvršćuje svoju vlast. Međutim, uskoro počinje naseljavanje i čitavih arapskih plemena: Kajsita, Nizarita i Kahtanita. Što se tiče Arana, kako je to bilo pogranično područje, naseljeno pre svega hrišćanima, Arapi su sprovodili drugačiju populacionu politiku. Kako su arapsko-hazarski ratovi trajali gotovo sto godina, Arapi su, u

Aranu, zauzimali značajnije gradove i strateški važna mesta. Tu su osnivali svoje utvrđene garnizone (rabate). Kako vojsku koja je bila u tim garnizonima, nije izdržavao halifa, to je izdržavanje padalo na teret lokalnog stanovništva. Arapi su od lokalnog stanovništva oduzimali najbolju zemlju, a sa druge strane su redovno uzimali za taoce žene i decu, kako bi sprečile ustanke. Tako su, uočavajući veliki strateški značaj Derbenta, osnovali garnizon od 24.000 ljudi iz Sirije. Dok su se Omajadi uglavnom oslanjali na severna arapska plemena, dotle su se Abasidi oslanjali na južna. Zbog toga je za vreme vladavine Abasida, došlo do naseljavanja južnih arapskih plemena (Jemenita), dok su naseljenici iz severnih plemena raseljavani. (Hurani, 2016, 71-77)

Medjutim, Abasidi nisu uspeli svuda u svojoj nameri. Čak se krajem IX veka, garnizon derbentske tvrđave i garnizone tvrđava na severnoj granici (prema Hazarima) činili su potomci sirijskih vojnika, naseljenih za vreme Omajada. Uspeli su čak da se odvoje od halifata i da formiraju svoj posebni emirat Sulamita koji je opstao sve do mongolskih osvajanja u XIII veku. Situacija oko sukoba pro-omajadskih i pro-abasidkih plemena se promenila od vremena halife Haruna al-Rašida. Naime, on i njegovi naslednici počeli su da za namesnike postavljaju ljude ne obazirući se mnogo na njihovu plemensku pripadnost. To je dovelo do toga da su namesnici u dodeljene im pokrajine, pa i Azerbejdžan i Aran, dolazili u pratnji pripadnika plemena iz kojih su poticali, tako da su im lični i plemenski interesi odnosili prevagu nad državnim. Treba samo napomenuti da su u Aranu uglavnom preovlašivali pripadnici plemena Rabita, poreklom iz Iraka.

3. Dolazak turskih plemena

U novu domovinu arapska plemena su donela svoje stare rasprave i sukobe, pa se borba između plemena nastavila, što centralnu vlast i halife nije mnogo

uznemiravalo, niti su se trudili da to spreče. Inače i danas mnogo naselja-sela u svojim nazivima odaju svoje poreklo, jer u imenu imaju reč “arab”, a njihovi žitelji sebe smatraju “Arapima”. Migracija Arapa je gotovo prestala za vreme halife Haruna al-Rašida, tako da je trajala bezmalo dva veka od VII do IX. Razlog zbog kojeg nije došlo do potpune arabizacije ovog dela Zakavkazja leži u tome što je između osvajača Arapa i lokalnog stanovništva postojao religijski jaz. Iako je arapski ostao zvanični državni jezik, ipak je lokalno stanovništvo koristilo svoj, pa se tako uporedo sa arapskim govorilo i na lokalnim jezicima – persijskom, aranskom (albanskom), gruziskom i jermenskom. Od iskonskih žitelja Arana (Kavkaske Albanije) danas je ostalo samo nekoliko hiljada ljudi koji pripadaju narodu Udi i koji žive na severozapadu Republike Azerbejdžan, smartajući se direktnim potomcima Kavkaskih Albanaca. Tokom vekova arapske dominacije žitelji Arana su ipak bili podvrgnuti arabizaciji, stopili se sa Arapima i zajedno sa njima, posle dolaska Turaka Seldžuka, poturčili. Proces stapanja Arapa i stanovnika Azerbejdžana i Arana brzo je zaustavljen, prvo upadom Seldžuka, a zatim i Mongola. Arapi, odvojeni od svoje kulturne matice, stopili su sa lokalnim turskim stanovništvom. Tome je u mnogome doprinela i zajednička religija – islam. Arapi su zaboravili svoj jezik, prihvatili drugi, druge običaje, kulturu, tako da danas u Republici Azerbejdžan ne postoji nijedno jedino mesto u kome se govori arapskim jezikom. Kako su ove predele naseljavala i lokalna turska plemena, dolaskom Oguza sa juga i Kipčaka sa severa, počeo je sve brže proces poturčivanja azerbejdžanskog i aranskog stanovništva koji se završio u XI i XII veku. (Mihtar, 1960, 163)

3.1. Stvaranje azerbejdžanske narodnosti

Stvaranje posebne tursko-jezičke azerbejdžanske narodnosti na teritoriji Azerbejdžana i Arana, vodi ka savremenoj azerbejdžanskoj naciji. Postojanje

turskih plemena ili narodnosnih grupa datira još iz VI veka, kada je u oblasti Gandže (Sakašena) naseljen veliki broj Huna-Sabira. Smatra se da su Huni osnovali grad Akhun, dok se u jermenskim izvorima Huni nazivaju Hajlanturcima. Turske plemenske grupacije doselile su se na teritorij Azerbejdžana i susednih zemalja za vreme upada Hazara. U sastavu Hazarskog kaganata veliku ulogu su imala turska plemena, a i sami Hazari su pripadali posebnoj grupi Turaka. Skoro sve do poslednjih godina vladavine Sasanida, sadašnji Severni Azerbejdžan (Aran) je bio u rukama Hazara, pa su te zemlje Arapi nazivali “zemlja Hazara”. (Audrey, 1992, 154.)

Krajem IX i početkom X veka, na teritoriji južnog Kavkaza formirao se čitav niz kneževina zavisnih od halifata. Različiti feudinci koristili su nesređene prilike u halifatu, borbe pretendencata na halifski presto, kako bi svojim oblastima obezbedili što nezavisniji položaj. U tom periodu istakli su se Sahl ibn Sumbat, vladar Šakija, predstavnici arapskog plemena Rabia, odnosno njihovog klana Šajban, koji su uspeali da prvo stvore polunezavisni emirat sa sedištem u Bardi, a kasnije i nezavisnu državu Širvanšah, koja je postojala do 11. veka, a naročito država Sadžida, turska dinastija koja je nastala u prvoj polovini 9. veka, uspevši da sve azerbejdžanske zemlje ujedini u jednu državu i postavši za vreme vladavine Jusufa ibn Abu as-Sadža nezavisna od centralne vlasti. (Bunijatov, 2016, 187.)

S druge strane, zbog teškog socijalnog položaja nižih slojeva izloženih preteranim poreskim opterećenjima, još od VII veka javljaju se široki antifeudalni pokreti. Kao i svi takvi pokreti bili su ogrnuti u odelo jeretičkih učenja. Među najpoznatijim takvim sektama bila je i sekta pavlikijanaca, jedna od najdugotrajnijih i najmasovnijih u srednjem veku. Prvi put se pominju u odlukama Albanskog crkvenog sabora iz 706/707. godine. Najjače uporište pavlikijana na teritoriji Albanije-Arana, bilo je u oblastima Gardman i Balasakan. Jermenski katolikos Jovan Odzuskij izdao je posebnu poslanicu *Protiv*

pavlikijana, a pominju se i u odlukama Partavskog crkvenog sabora iz 768. godine. Pavlikijanci su se bunili i protiv arapske vlasti u VIII i X veku, posebno u Bajlakanskoj (Balasakanskoj) provinciji. Posle velikih represalija, deo pavlikijanaca je prešao u islam, a deo je prešao u Vizantiju i naselio u oblasti vizantijsko-arapske granice. Kao što je poznato, posle velikih borbi, vizantijske vlasti su preselili pavlikijance u Trakiju, odakle se njihovo učenje proširilo ne samo na Balkansko poluostrvo (bogumili, babuni, crkva bosanska) već i dalje u Italiju i Južnu Francusku (katari). (Ostrogorski, 1969, 157-182)

Ako su do 816. godine, haramiti ⁶ uznemiravali centralne vlasti samo povremeno, od te godine oni su postali strašna snaga. Koristeći građanski rat između dva pretendenta za halifatski tron, njihov vođa Babek je podigao ustanak. Centar ustanka je bio u gradu, odnosno tvrđavi Baz. U planinskoj oblasti Karadag. Ustanak je zahvatio veliko područje, ali centralna vlast počela je sa ozbiljnim operacijama tek od 819. godine. Najveći sukob Babekove ustaničke armije i arapske vojske desio se 3. juna 829. godine na planini Haštadsar, kada su Babekove snage porazile arapsku vojsku pod vođstvom Mahmuda ibn Humajda Al-Tusija od, nadvodno, 150.000 vojnika. Posle dugotrajnih i teških borbi ustanak haramita je ugušen, jer je njihova prestonica Baz osvojena u avgustu 837. godine, a njihov vođa Babek uhvaćen i posle teškog mučenja usmrćen u Samari, u Iraku. Ustanak haramita predstavlja jednu od najblistavijih stranica u istoriji Azerbedžana.

3.2 Seldžučki period

---

⁶ Haramiti su pripadnici islamskog verskog pokreta koji je bio pod velikim uticajem zoroastrizma.

Period Seldžuka u azerbejdžanskoj istoriji još je značajniji od arapskih osvajanja i uslovio je formiranje etno-lingvističke nacije modernih Azerbejdžanaca. Sa počecima decentralizacije Abasidskog halifata, teritorija Azerbejdžana je bila pod vlašću brojnih dinastija kao što su iranski Salaridi, već pominjani Sadžidi, Šahidi i Bujidi. Početkom XI veka, teritorija Azerbejdžana je postepeno potpala pod vlast plemena Turaka Oguza, koji su došli iz Centralne Azije, sa teritorije današnjeg Kazahstana. Prva od tih turskih dinastija bili su Gaznavidi, koji vode poreklo iz severnog Avganistana i koji su zauzeli deo Azerbejdžana oko 1030. godine. Njih su nasledili Turci Seldžuci, koji predstavljaju zapadni ogranak velikog plemenskog saveza Oguza, koji su osvojili Iran, Kavkaz, a zatim nastavili u Irak, gde su smenili sa vlasti Bujide u Bagdadu 1055. godine. Seldžuci su vladali ogromnom teritorijom koja je uključivala ceo Iran i Azerbejdžan sve do kraja XII veka. Tokom vladavine Seldžuka, najznačajniji je bio period vladavine Nizam ul-Mulka (čije je pravo ime bilo Abu Ali Hasan ibn Ali Tusi, dok ime Nizam ul-Mulk predstavlja nadimak (ili pre počasn naziv – “Red Kraljevstva”), vezira seldžučkih sultana. Poznat po svojim administrativnim i prosvetnim reformama, svoj vrhunac je doživeo za vreme svoje dvadesetogodišnje uprave od 1072. godine, do svoje smrti 1092. godine, u periodu vlade Alp Arslanovog sina, Malik Šaha I. (Ortaylı, 2015, 115-117) Njegova smrt je označila početak opadanja seldžučke države, a dalja razgradnja te velike države naročito je nastavljena nakon smrti sultana Ahmeda Sandžara 1153. godine. Pokrajinama velike seldžučke države vladali su atabegovi, koji su bili vazali seldžučkih sultana, ali su često bili faktički vladari pojedinih oblasti. Tako se tokom 12. veka u Azerbejdžanu osamostalila dinastija Eledeniza (atabegova Azerbejdžana). Osnivač ove dinastije je Šamsedin Eldeniz, guverner Azerbejdžana za vreme sultana Masuda (1134-1152. godine). Iako poreklom Kipčak, postao je jedan od najsnažnijih graničnih emira Seldžučkog carstva, pre svega zbog stalne opasnosti od napada iz susedne Kraljevine Gruzije. Oko 1146. godine, postao je nezavisni vladar Azerbejdžana, a zahvaljujući svojim bračnim vezama, uspeo je, u toku

dinastičkih borbi oko nasleđa iza smrti sultana Masuda, da 1160. godine dovede na presto svog pastorka Arslana bin Togrula, čime je u stvari postao zaštitnik sultanovog autoriteta. U momentu smrti oko 1175-1176. godine Šamsedin je vladao ne samo celim Azerbejdžanom, već i severoistočnom Persijom. Iz ovih razloga, za vreme vladavine atabegova iz dinastija Eldeniza i Širvanšaha, Azerbejdžan je postao značajno kulturno središte turskih naroda. To je istovremeno i period stvaranja značajnih iranskih naučnika i filozofa, poput Bhmanjara, Katiba Tabrizija, Šahaba al-Din Suravardija i drugih. (Ortaylı, 2015, 117-119)

Teritorija Seldžučskog carstva

Preuzeto sa https://sr.wikipedia.org/sr/Seldžučko_carstvo

U tom periodu su podignute i najznačajnije građevine seldžučkog perioda: tvrđave, džamije, medrese, mauzoleji i mostovi u Bakuu, Gandži i Apšeronu. Međutim, vlast atabegova Azerbejdžana okončana je 1225. godine, kada je Džalal al-Din Mungburnu, poznatiji kao Džaledin Harazmanšah, vladar države Horezme, osvojio Azerbejdžan i pripojio ga svojoj velikoj centralnoazijskoj imperiji. (Fisher, 1991, 143)

Mongolska invazija Centralne Azije, Kavkaza i Bliskog Istoka bila je uništavajuća, kako za Azerbejdžan, tako i za okolne zemlje. Iako je već od 1220. godine Begin-beg plaćao danak Mongolima, posle strahovite prve invazije Mongola na državu Horezme, kada su i najveći gradovi, kao Buhara i Samarkand,

porušeni do temelja, a stanovništvo ili poubijano ili odvedeno u roblje, to nije sprečilo Mongole da nastave sa svojim rušilačkim prodorom. Između 1220. i 1235. godine, celo područje bilo je podvrgnuto strahovitom pustošenju, a država Horezma je tako detaljno uništena da se i danas teško nalaze čak i arheološki ostaci iz tog perioda. Pustošenja i masakr tokom mongolske invazije Centralne Azije (Irana, Avganistana, Kavkaza) smanjila su, smatra se, ukupnu svetsku populaciju za 30%. Godine 1231. Mongoli su okupirali ceo Azerbejdžan i konačno su likvidirali Džalaledina Horezmanšaha, koji im se odupirao još od bitke kod Parvana (oko 30 km severno od današnjeg Kabula) 1221. godine. Prilikom polaska na invaziju Kijevske Rusije, Mongoli su potpuno uništili azerbejdžanske gradove Gandžu, Šamkir, Tovuz i Šabran. Godine 1236. cela kavkaska oblast bila je u rukama kana Ogadaja, sina Džingis Kana. (Man, 2004)

Timur Lenk (tur. ćopavi Timur) – Tamerlan (Amir Timur), veliki osvajač, u svojim osvajačkim pohodima, stvarajući imperiju koja se prostirala od Indije do Mediterana, 1380. godine izvršio je strahovit napad na Azerbejdžan. Ipak, država Širvanšaha, koja je postojala od 11. veka, a koju su osnovali iranizovani Arapi, uspela je da se održi i pod vlašću Ibrahima Širvanšaha i bila je vazalna teritorija u okviru Timurove imperije. Zbog toga su, kao vazali, i učestvovali u dugotrajnom sukobu Timura i vođe Zlatne Horde Toktamiša, koji je trajao sve do 1395/1396. godine. U tom periodu Azerbejdžan je bio poprište socijalnih i religijskih sukoba izazvanih delovanjem hurufija, bektašija i drugih derviških redova. Nakon Timurove smrti (1405. godine) njegov četvrti sin Šah Ruh preuzeo je vlast i vladao je sve do 1446. godine. Na zapadu njegove države pojavile su se dve rivalske turske države – pleme Kara Kojunlu (Crni ovnovi, oko jezera Van) i pleme Ak Kojunlu (Beli Ovnovi, oko Dijabakira). (Mantran, 2002, 114-116)

Timur Lenk

Preuzeto sa <https://sh.wikipedia.org/wiki/Timur>

U početku je vojska plemena Kara Kojnulu, pod vođstvom Kara Jusufa, uspela da 1410. godine, porazi Sultana Ahmada, poslednjeg od Džalarida osvoji zemlje južno od Azerbejdžana i uspostavi svoju prestonicu u Tabrizu. Pod vođstvom Džahan Šaha, pleme Kara Kojnulu je proširilo svoju teritoriju u centralnom Iranu, sve do Horasna. Ipak, 1468. godine, pleme Ak Kojnulu, pod vođstvom Uzun Hasana, porazilo je Džana Šaha i pleme Kara Kojnulu, tako da je pleme Ak Kojnulu vladalo Iranom, Irakom i Azerbejdžanom sve do Uzun Hasanove smrti 1478. godine. U svakom slučaju, oba plemena, Ak Kojnulu i Kara Kojnulu nastavili su tradiciju Timurida, te su velikodušno pomagali književnost i umetnost u celini. Posebno je značajno što su obnovili drevnu tradiciju tabriskih majstora islamske minijature.

3.3 Vladavina Širvanšahova

U pregledu istorije Azerbejdžana i njegovom nacionalnom razvoju, izuzetno je značano postojanje i trajanje države Širvana, odnosno dinastije Širvanšaha. Ova dinastija je najduže u celoj islamskoj istoriji, od svih islamskih dinastija, vladala

teritorijom današnjeg Azerbejdžana – od 861. do 1539. godine, gotovo šest vekova. Iako je po poreklu arapska, ova dinastija se relativno brzo iranizovala i čak pokušala da svoj legitimitet veže za sasnidsku državu i njene vladare. Širvan je u svojem dugogodišnjem trajanju u dva perioda uspeo da bude potpuno nezavisna država: u 12. veku pod sultanima Manuherom i Aksitanom, koji su izgradili svoje uporište u Bakuu (iz tog perioda potiče i Devojačka kula, jedno od najlepših i najznačajnijih obeležja starog Bakua), a zatim u 15. veku pod dinastijom Derbendida. U toku 13. i 14. veka Širvan je bio u vazalnim odnosima sa Mongolskom, a nešto kasnije sa Tamerlanovom imperijom. Pod šahovima Širvana Halilulahom I i Farukom Jaserom, bio je najstabilniji period u dugoj istoriji dinastije. Kompleks Širvanšahove palate u Bakuu (koji je bio istovremeno i mauzolej dinastije) i sufijska tekija reda halvetija, sagrađene su za vreme njihove vladavine, srednom XV veka. Šahovi Širvana su bili sunitski muslimani i kao takvi protivnici šiita safavidskog sufijskog reda. Šejh Džunajid, vođa Safavida, ubijen je 1462. godine u bici protiv Širvanšahova, blizu grada Gusara. Ovaj događaj je označio novu fazu u istoriji Azerbejdžana. Safavidi su bili sufijski red iz centralnog Irana i osnovao ih je oko 1330. godine šejh Safi Al-Din, po kome su i nazvani. Sufije su se otvoreno preobratali u heterodoksnu granu dvanaestoimamskog šiitskog islama do kraja 15. veka. Kizilbaše⁷ (nazvani tako jer su nosili crvene kape, kao znak raspoznavanja), kao odane pristalice Safavida, verovali su u mističnu i ezoterijsku prirodu svojih vođa, koje su dovodili u vezi sa Alijem, mučenički stradalim Muhamedovim zetom, odnosno sa samom Fatimom, ćerkom Muhamedovom, i to preko sedmog imama Muse Al-Kazima. Kako se broj kizilbaša povećavao, mogli su da krenu u rat protiv plemena Ak Kojunul, tako da su početkom 16. veka preoteli njihovu prestonicu Tabriz. Predvođeni

---

⁷ O kizilbašama detaljnije, *Istorija Osmanskog Carstva*, ur. Rober Mantran, Beograd 2002: Clio.

Ismailom I (za koga se tvrdilo da ima i azerbejdžansko poreklo), safavidi su iz Tabriza proširili svoju bazu u Ardabilj, osvojili Kavkaz, delove Anadolije, Mesopotamije, Centralnu Aziju i zapadne delove Južne Azije. Godine 1500. Ismail je napao Širvan, da bi osvetio smrt svog oca Šeika Hajdara, kojeg je ubio tada vladajući Širvanšah Faruk Jaser. Ismail je 1501. godine razorio Baku i progonio sunitske Širvanšahove, a 1501. godine osvojio je Tabriz i proglasio se Šahom Azerbejdžana, istovremeno proklamujući šiitski islam, kao jedinu dozvojenu religiju. (Fisher, 1991)

3.4 U okvirima Safavidske Persije

Teritoriju današnjeg Azerbejdžana, zajedno sa Jermenijom i Dagestanom, osvojili su iranski Safavidi između 1500. i 1502. godine. Za vreme vladavine šaha Ismaila I i njegovog sina Tahmaspa, šiitski islam je postao zvanična religija i sunitske populacije Irana i Azerbejdžana. Preobraćanje je bilo naročito teško u Širvanu, gde je veliki deo sunitske populacije masakriran. Safavidski Iran je postao feudalna teokratska država, u kome je vladalac – šah smatran bogom, postavljenim vladarom države i vere. Tokom tog perioda, vođe kizilbaša su postavljeni kao upravnici provincija, sa ovlašćenjima da upravljaju lokalnom administracijom. S druge strane formirana je i šiitska ulema. Glavni neprijatelj Safavida bilo je Osmansko Carstvo. Iako je 1514. godine osmanski sultan Selim I kod Čaldirana odneo odlučujuću pobjedu nad safavidskom vojskom, i tako zaštitio maloazijske pokrajine od safavidske najezde, borba između Osmanskog carstva i Safavidske države nije prestajala skoro tri stotine godine. Godine 1580. Osmanlije su uspele da okupiraju važne gradove Šamki, Gandžu i Baku. Pod vlašću Šaha Abasa I (1587-1630), safavidska monarhija je doživela svoj vrhunac. On je uspeo da spoji poseban persijski nacionalni identitet sa šiitskim islamom.

Abas I je uspeo da odbije Osmanlije i da ponovo zauzme ceo Kavkaz, uključujući današnji Azerbejdžan 1603. godine. Svestan uticaja kizilbaša, nastavio je politiku svojih prethodnika, odnosno potpunu integraciju Kavkaza i njegovog stanovništva u persijsko društvo. Da bi to ostvario, preselio je stotine hiljada Čerkeza, Gruzijaca i Jermena u Iran. Mnogi od njih su zauzeli pozicije u vojsci, na dvoru i u civilnoj administraciji. Na ovaj način potisnut je uticaj kizilbaša, jer su ovi prevereni Kavkasci (nazvani gulami) bili potpuno odani Šahu, a ne kao kizilbaše svom lokalnom plemenskom starešini. Religiozni uticaj Safavida je ostavio snažan pečat i u današnjem Iranu i Azerbejdžanu. Kako je stanovništvo Azerbejdžana prisilno prevereno u šiitsku verziju islama početkom XVI veka, u isto vreme kada i stanovništvo teritorija koje čine sadašnji Iran, to u sadašnjem Azerbejdžanu živi druga po brojnosti populacija šiitskih muslimana, odmah posle Irana. I to su jedina dva naroda gde ogromnu većinu stanovništva čine u stvari šiitski muslimani. (Mantran, 2002, 133-135) (Velajati, 2008)

Safavidsko carstvo je stalno moralo da ratuje na dva fronta. Na zapadu (od Kavkaza do Iraka, odnosno Mesopotamije i Arapskog zaliva) protiv Osmanskog carstva, a na istoku protiv stalnih upada Uzbeka, koji su ponekad uspevali da dođu i do centralnih provincija. Međutim, posle smrti Abasa I (1630. godine) carstvo je, za vreme njegovih naslednika, polako ali sigurno opadalo. Za vreme unutrašnjih nemira u samom Iranu, veći deo Azerbejdžana je od 1722. do 1736. godine ponovo okupiran od strane Osmanlija. S druge strane (između 1722. i 1735. godine) nov, opasan neprijatelj pojavio se sa severozapada. Naime, za vreme cara Petra Velikog, Rusija je nakon pobedonosno okončanog Rusko-Persijskog rata (1722-1723. godine) zauzela obalni pojas duž Kaspijskog mora, uključujući Derbent, Baku i Salijan. Na samom kraju svog postojanja, Safavidska imperija je ipak iznedrila još jednog velikog osvajača, Nadir Šah Afšara, velikog vojničkog genija turskog porekla. On je uspeo, kao dinastički zet, da prigrabi

vlast i moć. Prvi njegov značajan uspeh bio je 1729. godine kada je proterao Avganistance iz Centralnog Irana. (Mantran, 2002, 334-347) (Fisher, 1991)

Teritorija Safavidske Persije

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ed/Safavid_Empire_1501_1722_AD.png

Za vreme Sultana Huseina, centralna vlast je pokušala da prisilno nametne šiitski islam pretežno sunitskim plemenima Avganistana. Usled toga došlo je od pobune, a kolika je bila slabost centralnih vlasti pokazuje činjenica da su Avganistanci 1722. godine uspeali da dođu i do prestonice Isfahana i da je opsednu. Tako je Nadir Šah uspeo da posle sedam godina izbacii Avganistance, na čemu se nije zaustavio. Prema ugovorima iz Rešta 1732. godine i Gandže 1735. godine, sačinjenim sa ruskom caricom Anom, Nadir Šah je uspeo da povрати sve ranije oblasti duž Kaspijskog mora i na Kavkazu koje su prethodno okupirali Rusi, istovremeno stvarajući savez Rusije i Persije protiv zajedničkog neprijatelja Osmanskog carstva. (Mantran, 2002, 334-347)

Tokom Osmansko-Persijskog rata (1730-1735. godine), ne samo da je povratio sve ranije teritorije koje su zauzeli Turci, već je prodro i dalje. Godine 1738. preduzeo je svoj možda najblistaviji pohod. Znajući bogatstva Mogulskog carstva i istovremeno njegovu vojnu slabost, a kako bi pribavio sredstva za dalje ratove protiv ozbiljnijih neprijatelja kao što su Osmansko i Rusko carstvo, Nadir Šah je preduzeo invaziju na Mogulsko carstvo. U pohodu, u kome ga je pratio i gruzijski

princ (a kasnije kralj) Erekle II (Iraklije II), Nadir Šah je osvojio Gazni, Kabul, Lahore i stigao čak do Delhija, mogulske prestonice. U bici kod Karnala 24. februara 1739. godine, 110 kilometara severno od Delhija, iako brojčano inferioran (čak šest prema jedan), za samo tri sata porazio je mogulsku armiju Šaha Muhameda i tako osvojio Delhi. Grad je potpuno opljačkan, a plen je bio ogroman. (Rayfield, 2013) (Velajati, 2008)

U doba svoje najveće moći država kojom je faktički upravljao Nadir Šah, iako nominalno još uvek u ime safavidskih šahova, činilo se da je obnovila moć i veličinu Sasanidske imperije. Nadir Šah je formalno upravljao u ime safavidskog šaha Tahmaspa II, a zatim kao regent maloletnog Abasa III, sve do 1736. godine, kada je sebe proglasio za Šaha. Proglašenje Nadir Šaha za vladara obavljeno je u Muganu, koji se danas nalazi u Azerbejdžanu. Država Nadir Šaha je kratko trajala, ali se on smatra poslednjim velikim vladarem Azije. Nadir Šah je ubijen u atentatu 1747. godine i Persijska – Safavidska imperija se jednostavno raspala. (Fisher, 1991, 121-123)

Bivši evnuh Aga Muhamed Kan iz porodice Kadžara krenuo je u obnovu Safavidskog kraljevstva. U proleće 1795. godine u Teheranu je okupio oko 60.000 vojnika, konjanika i pešaka i krenuo je ka Azerbejdžanu. Namera mu je bila da povrati sve teritorije koje su u međuvremenu prigrabile Rusija i Osmansko carstvo, uključujući tu i teritoriju između reka Kura i Araks. U to vreme ceo region je bio podeljen u niz nezavisnih kanata, od kojih je najznačajniji bio Karabah, čiji je glavni grad bio Šuša, zatim Kanat Gandža sa istomenim glavnim gradom, Širvan preko reke Kura, čiji je glavni grad bio Šamki i na severozapadu hrišćanska Gruzija (Gurdžistan) sa glavnim gradom Tiflisom (danas Tbilisi). Aga Muhamed Kan je pobedio u građanskom ratu koji je izbio nakon smrti poslednjeg šaha iz dinastije Zand. Glavna karakteristika njegove vladavine bila je učvršćivanje centralne vlasti i ponovno ujedinjenje Irana. I Aga Muhamed Kan je smatrao Kavkaz integralnim delom Irana, odnosno svoje države. Ovo se posebno

odnosilo na Gruziju, u kojoj se gruzijski kralj Erekle II proglasio nezavisnim vladarom, koristeći činjenicu da ga je sam Nadir Šah postavio za valiju (vicekralja) Gruzije. Zbog toga je Aga Muhamed Kan tražio od Ereklea da raskine ugovor sa Rusijom, po kome je Gruzija prekinula svaku vezu sa Persijom i zauzvrat dobila punu podršku i zaštitu Rusije. Od Gruzije je izričito traženo da prizna potpunu vlast Persije. Čak su i Osmanlije istakle zahteve prema centralnim gruzijskim oblastima Kartaliju i Kahetiju i to prvi put posle četiri veka. Erekle je zatražio pomoć od tada vladajuće ruske imperatorke Katarine II, ali se Rusija oglušila o ovaj zahtev i Gruzija je ostala sama. Ipak, Gruzija je odbila persijski ultimatum, te je Aga Muhamed Kan pokrenuo veliku vojnu invaziju na Kavkaz. Usput je pokorio polunezavisne kanate Jerevana, Širvana, Nahičevana, Derbenta, Tališa, Šakija, Karabaha i Igdir. Bez većih problema Aga Muhamed Kan je za nekoliko časova u bici kod Krčanisije pobedio inferiorne gruzijske trupe, okupirao i opljačkao Tbilisi i time pokorio Gruziju. Posle ovog uspešnog pohoda, sa kojeg je sa sobom poveo između 15.000 i 20.000 gruzijskih zarobljenika, Aga Muhamed Kan se proglasio za persijskog šaha na Muganskoj ravnici, baš kao i Nadir Šah, šezdeset godina ranije. (Kashani-Sabet, Firaomez, 1997)

Aga Mohamed Šah je ubijen u atentatu 1797. godine u Šuši (današnjem Azerbejdžanu) i persijska prevlast nad Gruzijom nije dugo trajala. Kako su Rusi već duže vremena (od kraja XVII i početka XVIII veka) bili zainteresovani za osvajanje novih teritorija svojih slabijih, južnih suseda, Osmanskog carstva i Persije, to su ruske trupe već 1799. godine, bez ikakvog otpora, ušle u polurazrušeni Tbilisi. Pošto je gruzijsko kraljevstvo bilo znatno oslabljeno, već 1801. godine, bilo je uključeno u rusku imperiju. Pošto Persija nije mogla da dozvoli da njene vekovne teritorije Transkavkaza i Dagestana budu otrgnute, to je bio razlog za dva rata između Persije i Rusije. Prvi se vodio 1804. do 1813. godine, a drugi od 1826. do 1828. godine. U ovim ratovima vojno superiornija Rusija ostvojila je teritorije koje danas predstavljaju Gruziju, Dagestan, Jermeniju

i Azerbejdžan, a svoja ratna osvajanja je i utvrdila sporazumima u Gulistanu (Đulistanu) 1813. i Turkmenčaju 1828. godine. (Dowling, 2014, 103)

4. Ruska prevlast

Za azerbejdžansku teritoriju naročito je bio razoran bio rat vođen između Rusije i Persije 1804. i 1813. godine zbog toga što se vodio u Dagestanu i južnom Kavkazu, dok su se ratne operacije u drugom ratu vodile uglavnom na današnjoj iranskoj teritoriji. Na ovaj način viševjekovne veze Persije i zakavkaskih teritorija su prekinute. Ratovi su počeli ruskom okupacijom Gruzije 1801. godine i odmah nakon toga ruska vojska se pomerala prema granicama Azerbejdžana. General Cicanov, koji je komandovao ruskim snagama na Kavkazu, otpočeo je opsadu Gandže, tada najvećeg grada u Azerbejdžanu, u martu 1803. godine. Savladavši ozbiljan otpor stanovnika grada, koje je predvodio Džavad-kan, 3. januara 1804. godine Rusi osvajaju grad⁸. Osvajanjem Gandže počinje i prvi Rusko-Persijski rat. Da bi ojačao svoje pozicije u Zakavkazju, Cicanov je morao da osvoji i Karabah, Šeki i Širvan kanate, koji su se smatrali najjačim u ovom regionu. Tokom dugih pregovora Cicanov je pretio tim kanatima da će proći kao Gandža, ukoliko ne prihvate zaštitu Rusije, to jest predaju se bez otpora. Cicanov je znao i da Persija ima svoje interese u regionu, pa nije mnogo navaljivao. Više su ga brinuli vojni potencijali kanata koji nisu bili mali. Stavljen između „čekića i nakovnja“ (Rusije na severu i Irana na jugu), Ibrahim Halil han, vladar Karabaha,

---

⁸ Grad su kasnije preimenovali u Jelisavetopolj i bio je sedište istoimene gubernije.

odlučio je da sa Rusijom zaključi „svečano obećanje“, sporazum, koji je u stvari bio prvi dokument na putu pridruživanja Karabaha Rusiji. Sporazum je zaključen 14. maja 1805. godine u vojnom logoru u Kurkačaju, pa je tako i u istoriji ostao zapisan kao “Ugovor iz Kurkučaja“. (Andreeva, 2010, 127-131.)⁹

4.1. Pod vlašću carske Rusije

Po ugovoru, Karabah hanat je potpao pod zaštitu Rusije i onemogućavao je svaki pokušaj nezavisnog povezivanja hanata sa trećom državom. Posebno je notirano da je Hanat izgubio pravo da održava nezavisne veze čak i sa susednim hanatima. Sam han Karabaha morao je da plaća ruskoj državnoj riznici godišnji danak od 8.000 červonaca (24.000 rubalja), ali je najteži deo ugovora bio taj što je predviđao da se u Šuši dislocira ruski garnizon od 500 vojnika sa jednim topom. Jedini ustupak Ibrahim Halih hanu je bilo obavezivanje Rusa da se neće mešati u unutrašnje poslove hanata. Zanimljivo je da je odmah po potpisivanju ovog ugovora, Ibrahim Halil hanu, ukazom cara Aleksandra I od 8. jula 1805. godine, dat čin generala, pa je zbog toga Ibrahim Halil han kao general lajtnat ruske vojske bio potčinjen glavnom zapovedniku ruske vojske na Kavkazu. Ovaj ugovor je jasan dokaz da je Hanat Karabah stavljen pod protektorat Ruske imperije kao muslimanska zemlja. Osvajanje strategijski značajnog Hanata Karabah, u suštini je značilo početak potpunog potčinjavanja svih kanata severnog Azerbejdžana. Sa planinskog dela hanata mogla se potpuna stvarna kontrola svih zapadnih delova Azerbejdžana, tako da akcije koje su posle toga preduzeli Rusi nisu za njih predstavljale veliki problem. Istovremeno, ostali

---

⁹ Gammer, Moshe (1992). Muslim resistance to the tsar. Routledge, 6. ISBN 0-7146-3431-X. “In 1805 the khans of Qarabagh, Shirvan and Sheki swore allegiance to Russia.”

hanovi nisu uspeli da ostvare nikakvo jedinstvo. Princ, general Cicanov, pravilno je shvatio značaj Karabaha, pa je u svom pismu Caru naveo da Karabah, prema svom geografskom položaju predstavlja vrata ka Azerbejdžanu. (Hasanly, How the Karabkh Khanate was joined to the Russian Empire: historical myths and realities, 2011)¹⁰

Azerbejdžanski hanovi su sa interesovanjem pratili tok prvog Rusko-Persijskog rata. Iako su navijali za pobjedu južnog suseda, to su činili vrlo rezervisano, jer su smatrali da i u slučaju pobjede svog istovernog južnog suseda neće moći da zadrže ili prošire svoju nezavisnost. Zauzvrat, ni ruska vojska nije posebno verovala lokalnim muslimanima. Kada su 1806. godine iranske snage pokušale napad na Šušu, major Lisanevič, komandant ruskog garnizona, uplašen zbog mogućnosti da bude napadnut u samoj tvrđavi od snaga Karabah hana, pobio je celu porodicu Ibrahim Halil hana, izuzev jednog sina.¹¹ S druge strane, Rusija nije menjala status hanata, pa je jedini preživeli sin Mehdi Guli aga, po naredbi Carevoj od 10. septembra 1806. godine postavljen za vladara Karabaha umesto svog oca. Novi kan je kao znak svog dostojanstva dobio zastavu i sablju optočenu draguljima, a u naimenovanju je jasno stajalo da svi slojevi stanovništva moraju biti potčinjeni novom hanu Mehdi Guli agi. Novi kan nije verovao Rusima (jer su mu pobili celu porodicu), ali je bio i izrazito antiiranski raspoložen. Fat al-Šah je organizovao otpor ruskom prodoru, ali je persijska vojska pretrpela poraz i, kao što je već navedeno mirom 1813. godine u Đulistanu, morala je da Rusiji preda veći deo svojih kavkaskih teritorija: Gruziju, Dagestan i veći deo današnjeg Azerbejdžana. (Mahmudlu, 2005,34-37)

---

¹⁰ http://biweekly.ada.edu.az/vol_4_no_23/How_the_Karabakh_khanate_was_joined_to_the_Russian_empire.htm

¹¹ Ovaj slučaj samo pokazuje da je dodeljivanje čina general lajtnata Ibrahim Halil-hanu, u stvari imalo simbolički značaj.

Posle pobeđe nad Napoleonom, Rusi su učvrstili svoju Istočnu politiku. Novi guverner Kavkaza, general Jermolov, imenovan je 1816. godine. Od početka nije verovao muslimanskom stanovištvu i samo je tražio načina da likvidira postojeće hanate, za koje je smatrao da mogu postati zametak pokreta za nezavisnost. Polako, ali sigurno, Jermolov i njegov predstavnik u Severnom Azerbejdžanu, general Madatov (inače Jermenin), ostvarivali su svoje planove. Godine 1819. ukinut je hanat u Šakiju. Kako nije mogao da odoli ruskom pritisku, Mehdi Guliga je pobjegao u Iran, a hanat Karabah je pretvoren u rusku provinciju. Tom prilikom sa hanom u je Iran prebeglo i oko tri hiljade muslimanskih porodica. (Alstadt, 1992, 121)

Godine 1826. godine počeo je Drugi rusko-persijski rat. Iranci su opsedali Šušu 48 dana, ali nisu uspjeli da zauzmu grad. U Drugom rusko-persijskom ratu, nakon još težeg poraza, kada su Rusi privremeno okupirali i sam Tabriz, Persija je morala da prizna ruski suverenitet i nad ostatkom južnog Kavkaza, tj. nad ostatkom Azerbejdžana (Nahičevan i Lenkoran) i nad teritorijom današnje Jermenije. Mirom u Turkmančaju, mestu blizu Tabriza 1828. godine, određeno je da i svi kanati Severnog Azerbejdžana, uključujući Karabah, Nahičevan i Irevan, postaju delovi Ruske imperije. Granica između Rusije i Irana povučena je rekom Araks. Ova granica će ostati neporomenjena i do danas, s tom razlikom što su se nakon raspada Sovjetskog Saveza na teritoriji Kavkaza formirale nove države: Gruzija, Jermenija i Azerbejdžan, a Dagestan ostao u sastavu sadašnje Ruske Federacije. Od tog je doba teritorija Azerbejdžana je ostala podeljena na danjašnju Republiku Azerbejdžan i na Iranski Azerbejdžan. (Dowling, 2014) (Axworthy, 2008)

Neki savremeni jermenski istoričari insistiraju na tome da je tokom XVIII veka jermensko stanovništvo činilo preko 97% populacije Karabaha. Međutim, ako je ovo tačno, zašto onda nije tada u Karabahu osnovana jermenska država, već je osnovan Karabah hanat kojim su vladali predstavnici poznatog turkijskog plemena Džavanšir. U svakom slučaju, i u mirovnom ugovoru zaključenom u

Dulistanu (1813. godine) i u onom iz Turkmančaja (1828. godine) samo se pominju muslimanski kanati i njihovo pripajanje Rusiji. Ne pominju se nikakve jermenske, pa čak ni hrišćanske zemlje. Kada je 1828. godine formirana Jermenska oblast, koju su činile teritorije Jerevana i Nahičevana, tri četvrtine stanovništva su bili muslimani. Pošto su hanati izgubili svoj specijalni status, to je u, stvari, značilo da se pretvaraju u kolonije. Proces se nije desio preko noći, već je trajao decenijama. Konačna administrativna podela Zakavkaskih provincija izvršena je tek u drugoj polovini 19. veka. Ovo rusko osvajanje Kavkaza dovelo je do masovnog egzodusa kavkaskih muslimana, prvenstveno ka Persiji, tj. Iranu, kao i drugim muslimanskim zemljama, uključujući tu i Azerbejdžance koji su živeli severno od Araksa. Sve do 1840. godine, u osvojenom Azerbejdžanu je bila vojna uprava, organizovana u vojno-muslimanski distrikt. Na čelu pojedinih oblasti bili su postavljeni ruski oficiri, koji su imali i administrativnu i sudsku vlast. Međutim, kako su se ruski oficiri teško snalazili sa lokalnim zakonima i običajima, to su prvenstveno primenjivali rusko zakonodavstvo, što je dovelo do nezadovoljstva lokalnog stanovništva. Rusi su vršili i diskriminaciju na religioznoj osnovi, pa su nehrišćani bili podređeni, naročito verske vođe koje su držane pod čvrstom kontrolom. (Andreeva, 2010) (Sidney, 1968)

Ruska država je, doduše, pokušavala da kontroliše primenu islamskog prava na teritoriji Carevine. Bila su formirana dva odbora koja su nadzirala sve islamske verske aktivnosti. Država je imenovala muftiju za sunite, a šejh-ul-islama za šiite. Godine 1857. predstavnicima gruzijske i jermenske crkve dato je pravo da vrše cenzuru literature koja se odnosila na pripadnike njihove zajednice, ali islamske verske knjige namenjene kavkaskim muslimanima, morale su da idu na cenzuru u Odesu. S druge strane, i demografija je korišćena u političke svrhe. Prema jednom ruskom izveštaju iz 1811. godine, procenjivalo se da u Karabahu živi oko 12.000 porodica. Od toga je 2.500 bilo jermenskih porodica, a ostalo su bile muslimanske. Godine 1823, ruska administracija je sačinila *Opis oblasti*

Karabaha, koji je sadržao statističke podatke o stanovništvu i njegovom etničko-religioznom sastavu. Prema ovim podacima u Karabahu je bilo 600 naselja, od kojih je 450 bilo muslimanskih a 150 jermenskih, odnosno 1823. godine oblast je naseljavalo 20.095 porodica, od kojih 15.729 muslimanskih i 4.366 jermenskih. Prema popisu iz 1832. godine, broj porodica se povećao na 20.456, ali se sa druge strane povećao i broj jermenskih porodica. Prema jednom ruskom izvoru, preseljenje Jermena u Karabah je počelo 1828. godine, kada je 40.000 Jermena napustilo Persiju i krenulo ka oblasti Jerevana. Međutim, zbog nestašice hleba, njih 5.000 je, nakon dužeg čekanja, bilo upućeno u Karabah. Rusi su podsticali preseljenje Jermena iz Irana u novoosvojene krajeve, odnosno njihovo naseljavanje po muslimanskim zemljama Zakavkazja, što je bilo regulisano čak i u mirovnom ugovoru iz Turkmečaja. Prema nekim kasnijim podacima, u periodu 1828-1830. godine, pored ovih 40.000 Jermena iz Irana (odn. Persije), na Zakavkazje se posle ruskih osvajanja doselilo i oko 85.000 Jermena iz Turske. (Bartol'd, 1963,77)¹²

Ruski poslanik u Persiji, Aleksandar Gribojedov je upozoravao da naseljavanje Jermena može izazvati probleme sa starosedelačkim muslimanskim stanovništvom. Kasnih tridesetih godina XIX veka napravljeni su planovi da se vojna uprava zameni civilnom administracijom. Kada je novi upravni sistem zaživeo u januaru 1841. godine, cela Zakavkaska oblast je bila podeljena na Gruzijско-imretijansku provinciju i Kaspijsku oblast sa sedištem u Šamakiju. Granice novih administrativnih oblasti postavljene su prema zamislama i interesima ruskih vlasti, ne vodeći računa o istorijskim granicama i etničkoj strukturi stanovništva. Do kraja vojne uprave, rusko pravo i ruski zakoni su odneli prevagu prvenstveno u krivičnom zakonodavstvu, kao i u većem delu

---

¹²

http://publ.lib.ru/ARCHIVES/B/BARTOL'D_Vasilij_Vladimirovich/_Bartol'd_V.V..html#001

građanske materije. Nadležnost tradicionalnih verskih sudova i kadija ostala je samo u domenu porodičnog prava. Na novoosvojenim teritorijama, Rusi su formirali dve pokrajine: jednu sa sedištem u Gandži (Jelisavetopolju), na zapadu, i jednu na istoku, sa sedištem u Šamkiju. (Bartóld, 1963, 77) (Sidney, 1968)

Godine 1859. strahoviti zemljotres pogodio je prestonicu provincije Šamki i totalno je razorio. Zbog toga je sedište istočne, prikaspijske provincije (oblasti) prebačeno u Baku.

Baku je ušao u sastav Ruske imperije nakon zaključenog mira u Gulistanu 1813. godine. U godinama nakon ruskog osvajanja, Azerbejdžan je doživeo vidljiv ekonomski razvoj, pogotovu u drugoj polovini 19. veka. Kao prvo, monetarnom reformom izbačene su iz upotrebe monete raznih kanata koje su do tada bile u cirkulaciji i zamenjene su rubljom, sa kojom se moglo trgovati na celokupnoj teritoriji od Lenkorana do Finskog zaliva i od Varšave do Vladivostoka. S druge strane, još bitnije, razne carinske barijere su ukinute. Stvaranje ogromnog jedinstvenog ruskog tržišta vodilo je značajnim promenama u društvenoj strukturi stanovništva. Ove reforme su pospešile investiranje u ceo region. Osnivane su razne kompanije, pa je tako četrdesetih godina prvi parobrod zaplovio Kaspijskim jezerom. Iz tog razloga je i porast trgovine u luci Bakua bio značajan: od prosečno 400.000 rubalja tokom tridesetih godina, preko prosečnih 500.000 rubalja tokom četrdesetih do iznosa od 700.000 do 900.000 rubalja uoči Krimskog rata (1854. godine). (Sinor, 1969) (Svietochowski, 2004)

4.2 Februarska revolucija – borba za građanska prava i slobode

Posle poraza u Rusko-japanskom ratu i izbijanja nemira širom zemlje, carska vlada je morala da izvrši unutrašnje promene. Dana 18. februara 1905. car Nikolaj

II je izdao reskript koji je predviđao formiranje neke vrste parlamenta sa zakonodavnim ovlašćenjima, koji je od dela liberalne buržoazije dočekan kao prekretnica u istoriji Rusije. Ovaj reskript su objavile bakuuske novine *Kaspij* pod nazivom *Vrhovni Manifest*. (Sidney, 1968, 62)

Inteligencija je smatrala da će nagoveštavane reforme biti značajan uslov za obnavljanje Kavkaza. To se prvenstveno odnosilo na uspostavu zemstva-lokalne samouprave, formiranje institucije vicekralja za područje celog Kavkaza, uspostavu porotnog sudjenja, obezbeđivanje jednakih prava stanovništva Zakavkazja sa onim pravima koje je imalo stanovništvo u unutrašnjim gubernijama Rusije. U ličnosti A. M. Topčubašova našli su ličnost koja je trebalo da bude njihov izraziti predstavnik, s ozbirom na to da je imao vrhunsko pravno obrazovanje i bio izraziti intelektualac. Zbog svega toga bio je jedan od vođa muslimanskog pokreta u Rusiji. Carska vlada je u instituciji vicekralja htela da učvrsti administrativno upravljanje. Tako je postavljen grof I.I. Voroncov-Daškov za područje Kavkaza. Centralna vlast je znala da ovaj lukavi političar može u potpunosti da ostvari ciljeve koji su pred njega postavljeni, a viši slojevi azerbejdžanskog naroda polagali su mnogo nade u njega. (Svietochowski, 2004, 231)

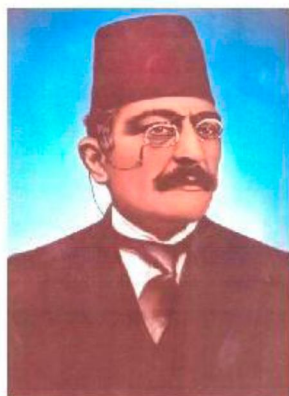
U aprilu 1905. godine peticija koju su potpisali „zastupnici Zakavkaskih muslimana“ podneta je ministarskom kabinetu (peticija je, navodno, istovremeno podneta i vicekralju Voroncov-Daškovu). Bio je to prvi programski dokument koji je podnet centralnoj vladi iz Azerbejdžana. Peticija je pre svega ukazivala na podređeni položaj muslimana i predstavnici azerbejdžanskog društva su zahtevali ukidanje svih ograničenja. Peticija je održavala interese svih slojeva azerbejdžanskog društva (tako je npr. u peticiji traženo da se poveća zemljišni posed bezemljaša i seljaka sa malim zemljišnim posedom); bila je demokratska po svojoj prirodi i protiv nacionalnog ugnjetavanja. Zbog toga se ovaj dokument može smatrati kao program nacionalnog pokreta za uspostavljanje demokratskog

društva i nacionalnog oslobođenja, što navodi na zaključak da je narod Azerbejdžana imao napredne demokratske ideje, u vreme kada one nisu bile zaživele ni u nekim razvijenim zemljama Evrope.

Dana 17. aprila 1905. godine Car je izdao dekret, kojim je ignorisao sve zahteve iznete u peticiji. Muslimani su dobili jedinu mogućnost da biraju svoju lokalnu ulemu (znalce islama i šerijata, s obzirom da u islamu zvanično ne postoji crkvena hijerarhija ni sveštenstvo), pravo da slobodno studiraju svoje verske nauke i da ispovedaju svoju veru. Kroz ovaj dekret carizam je još jednom pokazao svoj stav prema „ne-ruskim narodima“ i nastavio sa svojim naporima da ih zadrži pod političkim i ekonomskim pritiskom i u neznanju. Međutim, sa sastavljanjem i potpisivanjem peticija se nastavljalo, pa je tako krajem aprila ministarskom kabinetu podneta peticija muslimana iz Jelisavetopolja, s tim da su, zahvaljući carskom dekretu od 17. aprila, verska pitanja stavljena u prvi plan. Vicekralju je u septembru podneta peticija oblasti Salijana i Džavada, koju je sastavio Alibej Husein-zade i peticija stanovnika Nuhe. U julu 1905. godine izbila je velika kriza u okolini Bakua, s obzirom da je trebalo konfiskovati zemlju nekoliko sela u naftnom području Balahanija, Sabunčuja, Ramana i Zabrata i preseliti stanovnike tih sela, a sa obrazloženjem da tu treba da se zidaju zgrade za stanovanje radnika koji su radili na naftnim poljima. U suštini, to je rađeno po zahtevu stranih naftnih kompanija, koje su na taj način htele da gotovo besplatno dođu do novih izvorišta. Ovo je izazvalo proteste i azerbejdžanskih proizvođača nafte. U Bakuu 1905. godine počinju da izlaze novine na azerbejdžanskom *Hayat* (Život), koji su uređivali A. Agajev i Alibej Husein-zade.

Međutim, jedno od najvažnijih pitanja koje je postavljeno u aprilskoj peticiji, bilo je uvođenje zemstva (zemskih uprava lokalnih, samoupravnih veća, koja su postojala u ostatku Rusije). Azerbejdžanski privrednici su prihvatili uvođenje zemstva, s obzirom da im je to pružalo priliku da zajedno sa zemljoposjednicima zauzmu najvažnija mesta u zemskim većima, a kako bi rešavali lokalne probleme

i, naravno, kako bi od toga imali koristi. Princip zemstva je trebalo da se formira od najnižih lokalnih samuprava (sela ili grupe sela) do najviših gubernijskih, odnosno provincijskih. Međutim, postavljena su i ograničenja, tako da su mogli biti birani samo oni koji su posedovali imovinu, ili ako su se bavili trgovinom i industrijom, ako su imali godišnji obrt veći od 6000 rubalja. Za stanovnike gradova cenzus je bio 1000 rubalja. Zbog toga su samo bogatiji slojevi stanovništva mogli biti birani u zemstvo. Međutim, što zbog opstrukcije vlasti, što zbog nesposobnosti da se organizuje sistem izbora, zemstvo u Azerbejdžanu nikada nije zaživelo. Vodeći ljudi Azerbejdžana su prihvatili i formiranje Državne dume (parlamenta). Prvobitni projekat, koji je uvođio u Carsku Rusiju nešto što je ličilo na pravni parlamentarizam, odbačen je, Duma je svedena na savetodavni organ prilikom donošenja zakona i državnog budžeta. S druge strane, pravila o izborima za Državnu Dumu jasno su ograničavala pravo izbora, jer je bilo istaknuto da se u Dumu ne mogu birati oni koji ne razumeju ruski. Kongres predstavnika azerbejdžanske i jermenske zajednice na Kavkazu održan je 20. februara 1906. godine pod pokroviteljstvom vicekralja Voroncon-Daškova, u Tbilisiju (Tiflisu). Svaka od zakavskih oblasti poslala je svoje predstavnike, a cilj je bio da se prekinu sukobi između Azerbejdžanaca i Jermena u Zakavkazju (kakvi su bili u leto 1905. godine). Što se tiče muslimana Zakavkazja, politički zaključak koji su izvukli sa tog kongresa je bio da je potrebno politički se organizovati, kako bi se pariralo već osnovanoj jermenskog organizaciji, Dašnaksutin partiji i njenim vojnim formacijama. Zbog toga je organizovana *Difai* (Odbrana) partija, s ciljem da se sve političke snage muslimana ujedine u jednu političku organizaciju. Tako su osnivanja i formiranja prvih političkih organizacija u Azerbejdžanu u osvit XX veka bila povezana sa objektivnom situacijom u celoj zemlji. U ličnostima svojih ideologa, azerbejdžanski prvaci su dobili po prvi put priliku da govore o svojim problemima, zahtevima i željama, i to u uslovima višestrukih zabrana i ograničenja. (Seyid-zade, Azerbaidjan in the begining of XX century: Roads Leading to Independence, 2011, 117)

Əhməd bəy Ağaoğlu
"Difai" partiyasının rəhbəri

Kərim bəy Mehmandarov
"Difai"nin "Qarabağ Birlik
Məclisi"nin rəhbəri

Ələkbər bəy Rəfibəyli
"Difai"nin Gəncə şöbəsinin
rəhbərlərindən biri

Istaknuti pripadnici Difai partije

Preuzeto sa tmpower.su

U proleće i leto 1905. godine političke snage muslimana počele su da se ujedinjuju. Azerbejdžanski predstavnici su uzeli aktivno učešće u stvaranju i radu muslimanskog pokreta u Rusiji, prvenstveno u osnivanju *Organizacije muslimanskog ujedinjenja*. Prvi Kongres muslimanskog ujedinjenja održan je 15. avgusta 1905. godine za vreme velikog sajma u Noižnjem Novgorodu (inicijatori za osnivanje ove organizacije bili su privološki Tatari, koji su uglavnom i živeli oko Kazanja, u srednjem toku Volge). Drugi kongres je održan ilegalno, između 13. i 23. januara 1906. godine u Sankt Petersburgu i tom prilikom predstavnici muslimana Rusije povezali su se ruskom partijom Kadeta (Ustavnom demokratskom partijom). Na izbore za Državnu dumu išli su zajedno. Treći kongres je održan od 16. do 21. avgusta 1906. godine i na njemu je usvojen program partije. Kao i Kadeti, i Partija muslimanskog ujedinjenja zalagala se za ustavnu monarhiju, ali je naglasak bio na formiranju „nacionalno-kulturne autonomije“: školovanje na maternjem jeziku, izdavanje novina i časopisa takođe na maternjem jeziku. U samom Bakuu, pripadnici ove partije su tesno saradivali sa Kadetima. (Seyid-zade, 2010, 112.)

U toku avgusta i septembra 1906. godine u gubernijama Baku i Jelisavetopolj je, kao što je već napomenuto, osnovana partija Difai (Narodna borbena partija). Glavni zadatak ove partije bio je borba protiv Jermena i njihove partije Dašaksutjun (s obzirom na međuetničke sukobe koji su se odigrali prethodne 1905. godine). Osnivač Difaia bila je izuzetna ličnost Azerbejdžana, Ahmed-bej Agajev. Centralni komitet je bio u Bakuu, a partija je imala svoje ogranke u svim bitnijim mestima: Jelisavetopolju, Šuši, Agadamu, Bardi, Jevlahu, Tartaru, Karsu, Garjaginu, Nahičevanu, a prema nekim izveštajima žandarmerije, čak i u Vladikavkazu. Iako je javno objavila svoj program i pozvala na jedinstvo celog naroda, partija je radila u gotovo ilegalnim uslovima, jer je bila proganjana od strane vlasti, pogotovu od 1908. godine, kada su njene aktivnosti ograničavane. Partiju su uglavnom činili pripadnici srednjeg sloja: trgovci, inteligencija, seljaci, studenti. Partija je vrlo brzo stekla veliki ugled u narodu i je bila je aktivna do 1917. godine. (Svietochowski, 2004, 51)

U maju 1907. godine osnovana je i organizacija pod nazivom Mudafia (Odbrana). Ova organizacija je bila ograničena u svom delovanju na zapadni deo Jelisavetopoljske gubernije i na jedan deo Tifliske gubernije. Osnovu ove organizacije činili su privilegovani slojevi: zemljoposednici i bejovi, te seoski učitelji. Ipak, najznačajnija politička partija u Azerbejdžanu u tom periodu bila je Muslimanska demokratska partija – Jednakost (Musavat). Musavat je osnovan u oktobru 1911. godine u Bakuu. Njegovi osnivači su bili predstavnici inteligencije, novinari i pisci, Tagi Nagijev, Mamadin Rasul-zade i Abasgulu Kazim-zade. Društvena baza ove partije je bila veoma široka, jer je sebi privukla inteligenciju, radnike, seljake, službenike, kao i veliki broj malih preduzetnika. Iz tog razloga, Musavat je bio demokratska partija. Partija je naročito postala popularna 1917. godine, nakon izbijanja revolucije u Rusiji i svrgavanja Cara. Glavne ideje Musavat partije bili su sekularizam, nacionalizam i federalizam, ili autonomija. Međutim, i u samoj partiji postojale su podele između njenog levog i desnog

krila, pogotovu oko zemljišnog pitanja. Partija je usvojila svoj program 1912. godine. U oktobru 1912. godine žandarmerija je zaplenila pošiljku koja je štampana u Tiflisu (Tbilisiju) i u kome Centralni komitet Musavata poziva sve muslimane da pomognu borbu Turske (u to vreme počeo je Prvi balkanski rat), jer između ostalog „Rusija pomaže Bugare, Srbe i Crnogorce sa artiljerijom i ljudima, kako bi se borili protiv Turske“. Između 1913. i februara 1917. godine Musavet je, zbog progona, bio u ilegali. (Svietochowski, 2004, 52) Međutim, posle Februarske revolucije postao je vodeća partija u zemlji. Tako se, na početku XX veka, u periodu razvoja oslobodilačkih pokreta, javila potreba za političkim organizovanjem i formiranjem političkih partija. Ove organizacije su bile različite po svojim političkim ciljevima, ali su uspele da ujedine sve slojeve stanovništva i pokušale da izraze interese celokupnog azerbejdžanskog društva.

Carski dekret o izborima za Državnu Dumu objavljen je 11. decembra 1905. godine. U skladu sa dekretom pravo da učestvuju u izborima imali su uglavnom viši slojevi društva, dok je samo deo radnika i seljaka imao to pravo. Azerbejdžan je takođe imao pravo da bude predstavljen u Dumi. Sprovođenje izbora u Azerbejdžanu, kao i na celom Kavkazu, bilo je stavljeno u nadležnost Vicekralja. Vicekralj je određivao datum izbora u različitim gubernijama, imao je pravo da ne dozvoli određenom delu stanovništva da učestvuje na izborima, da odredi broj parlamentaraca koji će se birati u određenim regionima na osnovu ukupnog broja koje je određivala centralna vlada.

Glavna opoziciona partija na tim prvim izborima bili su Kadeti. Kadeti su sproveli izbornu kampanju u gotovo svim gubernijama Carevine, propagirali su svoju političku platformu i želeli su da dobiju izbore. Zahvaljući tome, Kadeti su hteli da obuhvate što veći deo populacije. U svom programu jasno su istakli da su za „jedinstvo i nedeljivost Rusije“ i želeli su da pokažu da to mogu i da postignu. Pošto su optuživali vladu da vlada represivno, jasno su istakli „da se jedinstvo Rusije ne može ostvariti bajonetima i mecima“. Obećavali su da će poštovati

običaje i tradiciju, jezik i religiju svakog naroda u Rusiji, i posebno da će obezbediti široku samoupravu, kao i opšte, obavezno i besplatno školovanje za sve. Sve je ovo bilo vrlo privlačno za muslimane na obodima Carevine, uključujući i više slojeve azerbejdžanskog društva, tako da su oni svoje nade polagali samo u Kadete. Predstavnicima Kadeta u Azerbejdžanu su svoju političku kampanju vodili i na azerbejdžanskom, kako bi privukli što više glasača. Iz svih ovih razloga i Svemuslimanski kongres Rusije, koji je održan početkom 1906. godine u Sankt Petersburgu, odlučio je pružiti podršku Kadetima na predstojećim izborima.

U Azerbejdžanu su izbori održani 16. maja 1906. godine u Jelisavetopoljskoj guberniji, odnosno 31. maja 1906. godine u Bakuskoj guberniji, ubrzo nakon što je počela sa radom Prva državna дума, 27. aprila 1906. godine. Iz tog razloga azerbejdžanski predstavnici nisu učestvovali na otvaranju Dume. Gubernije Baku i Jelisavetopolj, kao i grad Baku u Državnoj dumi predstavljali su: Mamadtagi Alijev, Asadula bej Muradhanov, Alimardan bej Topčubašov, Ismail han Abulfat hanoglu Zijadhanov, Abdurrahim bej Hagverdijev. Kadeti su bili najveća partija u Dumi. Što se tiče azerbejdžanskih predstavnika, oni su predstavljali više slojeve muslimanskog stanovništva (s obzirom da su u većini bili zemljoposjednici ili potomci begovskih porodica). Prvi saziv Dume je trajao 72 dana i Kadeti su bili rešeni da rukovode političkom aktivnošću Dume.

Azerbejdžanski predstavnici, inače svi izabrani kao kandidati Kadeta, bili su članovi muslimanske grupe poslanika. Ova grupa je objedinjavala sve muslimane članove parlamenta i brojala je 36 poslanika. Kako izbori za Dumu nisu sprovedeni na vreme, ova grupa je, u stvari, trebalo da bude brojnija. Bila je najveća grupa u skupštini, brojnija i od ukrajinske ili poljske, na primer. Poslanička grupa je formirana 21. jula 1906. godine i u momentu osnivanja nije bila potpuna, jer je brojala samo 22 člana, zbog toga što poslanici izabrani u Kirgiziji, Turkestanu, Pri-Kaspiju, Fergani, Semirečinsku, Sir-Darji, Akmoli i

Dagestanu još nisu bili stigli. Bilo je bitno da se ovakva grupa što pre formira jer je Duma već počela sa rešavanjem vrlo bitnih pitanja, kao što su agrarno pitanje, pitanje slobode savesti, građanskih prava i jednakosti, a za podnošenje predloga o kojem bi se raspravljalo bilo je potrebno da ga potpiše 30 poslanika. Poslanička grupa, koju je predvodio azerbejdžanski poslanik Alimardan-bej Topčubašov, podržavala je u svemu poslaničku grupu Kadeta u Dumi, zbog čega je Pavel Miljukov, predsednik partije Kadeta, obezbedio da muslimanski poslanici mogu učestvovati u radu njegove poslaničke grupe, kao i da mogu biti birani u Centralni komitet partije Kadeta. Muslimanski poslanici su prišli Kadetima najviše zbog njihovog izbornog slogana „jednakost svim narodima“. (Seyid-zade, Azerbaidžan in the begining of XX century: Roads Leading to Independence, 2011, 133)¹³

Glavna tema rasprave prvog saziva Dume bilo je rešavanje agrarno-seljačkog pitanja. Kadeti su se zalagali za delimično agrarnu reformu, dok su se boljševici zalagali za formiranje „opšteg zemljišnog fonda“, odnosno za potpunu nacionalizaciju zemlje. Muslimanski poslanici su u svom predlogu isticali da se zemljište koje pripada muslimanskim verskim institucijama ne može otuđivati, a da se zemljišni posedi mogu povećavati, ali samo na račun zemljišta koje pripada Caru, vladi i manastirima. Za zemljište u privatnom posedu su predložili da može biti oduzeto, ali samo uz plaćanje pune tržišne cene. Najbitnija stavka u njihovom predlogu je, u stvari, bila da se prekine sa migracijom, odnosno naseljavanjem slovenskog stanovništva po oblastima naseljenim muslimanima. U svakom slučaju, uglavnom zbog opstrukcija koje je stvarala vlada, a štiteći prava veleposednika, prvi saziv Državne dume nije mogao da reši agrarno pitanje. Azerbejdžanski poslanici su se u svom radu naročito zalagali za izjednačavanje uslova poslovanja njihovih sunarodnika i poslovnih ljudi u ostatku Rusije, objašnjavali su uzroke

---

¹³ <http://www.virtualkarabakh.az/uploads/pdf/Dilara%20Seyid-zade.%20Azerbaijan%20in%20the%20Beginning%20of%20XX%20century.pdf>

sukoba na Kavkazu između muslimana i Jermena i sl. Međutim, rad prve Državne dume je okončan posle samo 72 dana, jer ju je vlada već 9. jula 1906. godine raspustila. Na sastanku održanom 9. i 10. jula u Viborgu, Kadeti su zajedno sa Socijal-demokratama osudili takvo ponašnje vlade i izdali proglas povodom toga. (Sidney, 1968, 122)

Kako su proglas iz Viborga potpisali i azerbejdžanski poslanici Topčubašov i Zijadhanov, to im je zbog toga suđeno u decembru 1907. godine i osuđeni su na tri meseca zatvora. Svih 167 potpisnika proglasa iz Viborga je kažnjeno tako što im je zabranjeno da se kandiduju na sledećim izborima za Dumu. Posle raspuštanja, krenuli su izbori za Drugu državnu dumu. Od Azerbejdžanaca izabrani su: F.I. Hojski, H.H. Hasamadov, I.Z. Tagijev, M.M. Šahtahinski, M.H. Mamudov, Z.E. Zejnalov. Samo Tagijev i Zejnalov nisu pripadali Kadetima (čiji je zvaničan naziv bio Ustavotvorna-demokratska partija), s tim što je Tagijev izabran kao nestranačka ličnost, a Zejnalov kao predstavnik radnika. (Seyid-zade, Azerbaijan in the Beginning of XX century: Roads Leading to Independence, 2010, 154-155)

Drugi saziv Državne dume počeo je sa radom 20. februara 1907. godine. Azerbejdžanski poslanici su ponovo radili u okviru parlamentarne grupe koju su činili muslimani (svi osim Tagijeva, koji, iako izabran, nije otišao u Sankt Petersburg, niti je uzeo učešće u radu, i sve vreme je ostao u Bakuu). Opet su se postavljala pitanja izjednačavanja ljudskih i građanskih prava muslimana, lokalne samouprave, sudova (posebno uvođenja porotnog suđenja), prava radnika. Tako je poslanička grupa u vezi sa radničkim pravima podnela predlog da se muslimanskim radnicima kao neradan dan odredi petak i da muslimani budu oslobođeni proslava (zvaničnih) hrišćanskih praznika. Kako je u to vreme predsednik ruske vlade bio čuveni ruski državnik Pjotr Stolipin, koji je bio poznat po svojoj politici čvrste ruke (uvođenje prekih sudova, progonstva – čuveni Stolipinovi vagoni i sl.) to je i njegov uticaj na Dumu bio veliki. To je, s druge

strane, i Kadete nateralo da vode popustljiviju politiku, tako da se poslanička grupa muslimana u Parlamentu raspala u martu 1907. godine, jer su se četiri poslanika izdvojila i izjavila da će ubuduće raditi i podržavati poslaničku grupu Trudovika (Laburista) i to zbog rešavanja agrarnog pitanja. U stvari, cela muslimanska poslanička grupa se i podelila upravo na ovom pitanju, jer su u njoj bili i veliki posednici koji nisu pristajali ni na kakvu agrarnu reformu.

U Drugoj državnoj dumi za agrarnu reformu su se naročito zalagali Socijal-demokrate. Međutim, ni Druga Državna Duma ovo goruće pitanje Rusije nije uspeła da reši. Muslimanska poslanička grupa je podnosila razne predloge zakona, kao one o vakufskoj imovini ili o zahtevu da se muslimanima koji rade u trgovini i industriji dozvole neradni dani za vreme muslimanskih verskih praznika. Fatali-han Hojski je zajedno, sa 173 poslanika, podneo predlog za ukidanje svih ograničenja u političkim i građanskim pravima koja su povezana sa nacionalnom i verskom pripadnošću. Predlog je obuhvatao pravo slobodnog kretanja i nastanjivanja, pravo na slobodu izbora zanimanja, pravo na jednaka prava prilikom zapošljavanja u državnim službama, pravo na obrazovanje. Ali, i ovaj predlog je propao. Muslimanski poslanici su se naročito borili da ostvare pravo na samoupravu lokalnih jedinica, jer su upravo prilikom saziva Druge državne dume, izbori za lokalne skupštine u Gubi i Jelisavetopolju poništeni od strane Senata, jer je izabrano više muslimana nego što im je pripadalo mesta u tim organima.

Hojski je, takođe, tražio i reformu sudova, u skladu sa reformom koja se odvijala u centralim delovima države, naročito u pogledu izbora lokalnog stanovništva u sudove. Kako je bio pripadnik više aristokratije Azerbejdžana, to se zalagao da se u sudove mogu birati samo pripadnici njegove klase, dok se protivio izboru „nižih“ slojeva stanovništva, naročito seljaka. (Svietochowski, 2004)

I Druga državna дума je kratko radila – svega 103 dana. Ona je carevim manifestom raspuštena 3. marta 1907. godine. U manifestu je naročito naglašeno da je Državna дума ustanovljena kako bi „smirila“ Rusiju i da nije ostvarila svoju svrhu, zbog toga što značajan deo članova parlamenta „pokušava da stvori nered i konfuziju u zemlji i želi da je uništi“. Kao i Prva, ni Druga državna дума nije rešila nijedan problem. Bili su bezuspešni pokušaji azerbejdžanskih poslanika da, koristeći parlament, reše bilo koje od pitanja koja su bila bitna za njihov narod. Odmah nakon raspuštanja, bili su određeni i izbori za Treću državnu dumu. Međutim, carska vlada je raspisivanjem novih izbora u mnogome promenila izborne uslove. Prvo, broj poslanika je smanjen sa 542 na 442. Smanjen je broj predstavnika radničke klase, tj. radnika i seljaka. To je, istovremeno značilo da će bogatiji slojevi društva: veliki zemljoposednici i industrijalci imati procentualno veći broj predstavnika. Biračko pravo je tako suženo da je samo 15% celokupne populacije imalo pravo da bira. Mnogi veliki gradovi, kao Baku nisu više imali predstavnike.

Veliki deo stanovništva koji su živeli u Centralnoj Aziji, kao što je na primer nomadsko stanovništvo gubernija Astrahana i Stavropolja ili nerusko stanovništvo Trans-Bajkala, uopšte nije imalo predstavnika. I na području Kavkaza su izvršene drastične izmene i ograničenja. Bilo je samo šest izbornih okruga, a birači su bili podeljeni po nacionalnostima i po socijalnom statusu. Tako su sa područja Bakua, Jelisavetopolja i Jerevana, gradova koji su činili jedan izborni okrug, birana tri poslanika. Izabrani su Halil Hasmamadov, kao predstavnik muslimanske populacije, I. Sagateljan kao poslanik Jermena, i izvesni Timoškin, kao predstavnik ruske populacije, inače izrazito desno orijentisan.

Treća državna дума počela je sa radom 1. novembra 1907. godine. Odmah se videlo da će ova Duma biti mnogo više desno orijentisana nego prethodne dve. Viši slojevi društva u Azerbejdžanu usmeravali su svoje poslanike da rade na ostvarivanju onih zahteva koji nisu rešeni u prethodnim sazivima. Međutim,

nikakve reforme nisu sprovedene, jer carska vlada nije imala nikakve namere da sprovodi reforme. U Trećoj državnoj dumi muslimani su formirali svoj poslanički klub koji je imao samo osam članova. Kancelariju Kluba je vodio Alimardan-bej Topčubašov, iako nije bio poslanik. Kao što je to radio i za vreme zasedanja Druge državne dume, kao jedan od vodećih intelektualaca i političara Azerbejdžana, on je vrlo blisko saradivao u radu Muslimanskog kluba poslanika. Ponovo su muslimanski poslanici podnosili predloge u vezi školovanjem na maternjem jeziku, slobodnim ispovedanjem vere, uvođenjem institucije zemstva na Kavkazu i slično. Karakteristično je da je Klub odlučio da za vreme Vaskršnjih praznika 1909. godine ne prekida rad. Jedini azerbejdžanski poslanik, ili da preciznije nazovemo muslimanski poslanik Kavkaza, Halil Hasmamedov uzeo je značajnog učešća u radu Dume, pogotovu u onim pitanjima koja su se ticala njegovog biračkog tela. To su primarno bila građanska i politička prava muslimana, regulisanje migracije, obrazovanje, uvođenje sudskog postupka na maternjem jeziku. Pogotovu je bitno njegovo zalaganje na sprečavanju međunacionalnih sukoba na Kavkazu, kada je indirektno prozvao vladu da diskriminiše stanovništvo, posebno muslimane, čime stvara stalnu tenziju između kavkaskih naroda, posebno između hrišćana i nehrišćana. Posebno je ukazao na to da je školovanje neadekvatno, jer niti ima potrebnog broja škola, niti se obrazovanje (osnovno) vrši na maternjem jeziku. Takođe je ukazao da je muslimanima koji uspeju da se obrazuju otežan pristup državnoj službi, da su još uvek na snazi zakoni koji su ograničavali učešće muslimana u lokalnoj samoupravi i posebno pitanje unutrašnje migracije i naseljavanja Kavkaza ruskim stanovništvom.

Njegov predlog iz 1908. godine da se i na području Zakavkazja proširi institucija zemstva nije ni uzet u razmatranje, iako je Duma raspravljala o njenom ustanovljenju u zapadnim gubernijama Rusije. Hasamamadov je protestovao u oktobru 1910. godine i u vezi sa novim predlogom zakona o školstvu. Naime, tim

je zakonom bilo predviđeno da će se maternji jezici manjina učiti samo u prve dve godine škole, dok će se u ostalim razredima učiti na ruskom. Protivio se i strogoj birokratskoj kontroli nad religijskim institucijama. Odnosno, za učitelje u religijskim školama bilo je potrebno, pored dozvole nadležnog religijskog tela, i odobrenje gubernatora. Takođe, protivio se i propisima po kojima je i upravnik školskog odbora, kao i polovina članova tog odbora u religijskim, islamskim školama, morao da bude hrišćanin. Borio se i za uspostavljanje sloboda religijskih uverenja, smatarajući da je to od životnog značaja. Zalagao se za povećanje broja članova Religijske komisije. Bazirajući se na Zakonu od 17. aprila 1905. godine, kojim je obznanjena sloboda ispovedanja vere, zalagao se, u ime Muslimanskog poslaničkog kluba, a u vezi sa zakonom kojim bi se regulisali neradni i praznični dani u trgovini, da se dozvoli muslimanima koji rade u trgovini da im neradni dan bude petak, kao i svi muslimanski verski praznici. (Seyid-zade, Azerbaidžan in the begining of XX century: Roads Leading to Independce, 2011, 164)

Iako su ove stavove podržali i kadeti, Duma je predloge, naravno, odbila. Pošto je imao pravničko obrazovanje, Halil Hasmamedov je aktivno učestvovao u raspravama po svim predlozima zakona i bio je član komisije koja se bavila pitanjima gradova. Tom prilikom je istakao da je zakon iz 1892. koji je regulisao pitanje gradske samouprave neadekvatan, jer je na primer, kod usvajanja statuta Karsa (grada koji se nalazi u današnjoj Turskoj, a koji je ušao u sastav Rusije nakon ratova sa Turskom 1877-1878. godine) bilo predviđeno da više od polovine gradskih poslanika budu Rusi, bez obzira na stvarni etnički sastav grada. U novembru 1909. godine uzeo je učešće u raspravi o novoj organizaciji lokalnih sudova koja je trebalo da se primeni u 46 gubernija. U stvari, po tom zakonu, zemstvo bi biralo u tim gubernijama lokalne sudije; kako ono nije bilo prošireno na celu teritoriju zemlje, to je primena ovog zakona bila ograničena samo na one gubernije gde je zemstvo postojalo. Ponovo je Hasmamedov isticao zahtev da se u sudskim postupcima na teritorijama na obodima imperije koriste lokalni jezici,

odnosno da se bar usmena ispitivanja vrše na lokalnim jezicima, a sudski spisi na ruskom. Ovo je bila konstantna boljka sudova i sudija koji su sudili na teritorijama gde lokalno stanovništvo nije govorilo ruski. U suštini, i pored sve dobre volje sudija, ceo sudski postupak je u dobrom delu zavisio od prevodilaca, više ili manje umešnih, koji su vrlo često zloupotrebljavali svoj položaj, kako na štetu suda, tako i na štetu lokalne populacije koja je sticajem prilika morala na sud. Zbog toga je i za teritoriju Azerbejdžana, odnosno njegovo stanovništvo, upotreba azerbejdžanskog jezika u sudskom postupku i te kako bila važna.

Vrlo bitno pitanje se postavilo i na zasedanju Dume 30. novembra 1911. godine, kada se raspravljalo o Zakonu o opštoj vojnoj obavezi. Naime, Hasmamedov je ponovo izneo predlog koji je Muslimanski klub poslanika osmislio još 1908. godine, a to je i da muslimani budu obuhvaćeni opštom vojnom obavezom. Naime, oni tada nisu služili vojsku, već su umesto toga plaćali poseban porez od 500 rubalja.

U martu 1909. godine Duma je povela vrlo bitnu raspravu oko situacije u naftnoj industriji. Utvrđene su zloupotrebe u vezi sa eksploatacijom nafte i iznajmljivanjem zemljišta na kome se vadi nafta, pa su oktobaristi (krajnja desna frakcija u Dumi) podneli predlog zakona da „vlada otkupi svo zemljište na kome se vrši eksploatacija nafte, odnosno zemljište državnih i ostalih seljaka“. Ovo je značilo u suštini da će seljaci sa Apšeronskog poluostrva biti oterani sa svoje zemlje. Zbog kriminalnih zloupoteba oko trgovine naftom na bogatoj zemlji u Bakuuskoj guberniji 1908. godine i ministar trgovine i industrije morao je da podnese ostavku. S druge strane, Hasmamedov nije uzimao učešća u raspravi povodom zaštite radničkih prava radnika na naftnim poljima i zloupotrebama tih prava, koje su isticali drugi poslanici. Vladu je brinula revolucionarna aktivnost radnika na naftnim poljima, pa je vicekralj čak predložio da se za naftna polja oko Bakua formira posebna policijska uprava koja bi bila nezavisna od one u gradu

Bakuu. (Seyid-zade, Azerbaidžan in the beginning of XX century: Roads Leading to Independence, 2011, 177)

U svim tim pitanjima, Državna дума je štitila interese vlade i državnog vrha. Treća državna дума je raspuštena 9. juna 1912. godine. Nova Četvrta državna дума trebalo je da bude sazvana 15. novembra 1912. godine, pa su izbori za nju održani 10. septembra 1912. godine. Prethodna tri saziva Državne dume pokazala su da poslanici sa oboda imperije imaju vrlo malo šanse da razreše bitne nacionalne probleme. Tako je Ahmed-bej Agajev u novinama *Rusko jutro* koje su izlazile u Sankt Peterburgu, napisao članak da nijedan zahtev muslimana nije uslišen, da nijedna njihova potreba nije zadovoljena, a da nijedna reforma nije ne samo sprovedena, već ni obećana. U istom članku je istakao da je glavna borba muslimana u Rusiji ostvarenje opšteg osnovnog obrazovanja i na maternjem i na ruskom jeziku, jer, kako je autor objasnio, muslimanima je potrebno i obrazovanje na ruskom jeziku, kako bi aktivno učestvovali u ekonomskom i društvenom životu cele zemlje. Poslanici Muslimanskog poslaničkog kluba su apelovali na svoje birače da podrže sve organizacije, partije i grupe koje podržavaju borbu muslimana da ostvare svoja nacionalna i kulturna prava. Govoreći o potrebama muslimana i o tome kako vlada pristupa rešavanju tih problema, poslanik I.B. Hejdarov iz Derbenta je naglasio kako je Duma onemogućavala prava muslimana na svaki način. Na primer, Duma je obnarodovala da su imovinska prava građana „sveta prava“, ali u svojim odlukama u vezi sa naseljavanjem Kirgizije, Turkestana i Kavkaza, lišavala je muslimane tih regiona prava na zemlju, dajući zemlju lokalnog stanovništva migrantima veoma darežljivo. (Svietochowski, 2004, 67.)

Izbori za Četvrtu državnu dumu održani su u Azerbejdžanu u septembru-oktobru 1912. godine. Predstavници izabrani po većničkom sistemu došli su u Jelisavetopolj da izaberu dva poslanika: jednog iz redova muslimana i jednog za Jermene. Poslanik koji je trebalo da predstavlja rusku populaciju Zakavkazja,

trebao je da se bira u Tiflisu. 20. oktobra 1912. godine. M.J. Džafarov i M. I. Papajanov su bili izabrani za Četvrtu državnu dumu. Obojica su živela u Bakuu, kao i M.M Skobeljev, koji je predstavljao rusko stanovništvo Zakavkazja. Mamadjusif Hadžibabaoglu Džafarov je imao svega 27 godina kada je izabran za poslanika.

Četvrta državna дума je počela sa radom 15. novembra 1912. godine. Dok je u Trećoj državnoj dumi bilo devet muslimanskih poslanika, u Četvrtoj je taj broj smanjen na sedam: trojca iz gubernije Ufa, jedan iz Orenburga, jedan iz gubernije Baku, Jelisavetopolja i Jerevana, jedan iz Dagestana i jedan iz Samare. Kao i u prethodnim slučajevima, muslimanski poslanici su morali da se pridruže drugim klubovima i grupama kako bi mogli da ostvaruju svoje aktivnosti. Ipak, 9. decembra 1912. godine, Klub je održao svoje osnivačko zasedanje. K.M. Tevkelov je izabran za predsednika Kluba, a I. Ahtjamov za sekretara. Klub je stalno patio zbog nedostatka sredstava, a kako je azerbejdžanski poslanik Džafarov posebno isticao i zbog nedostatka interesovanja birača za rad Kluba kome su se obraćali samo kada su morali da rešavaju svoja lična pitanja. Posebno je desničarski deo Dume pokušavao da na svaki način ignoriše rad muslimanskih poslanika, svaki put kada bi oni podigli glas da ostvare neka od prava muslimana. Pritisci su bili toliki da su se muslimanski poslanici plašili za svoju ličnu bezbednost. Međutim, ipak su pokušavali da opravdaju dato im poverenje, kao u slučaju kada je M. Džafarov govorio o ograničenjima prilikom upisa ne-hrišćana u advokatsku komoru. Poslanici su se naročito bunili kada je vlada zahtevala da se usvajaju zakoni po hitnom postupku, protiveći se da Duma bude samo „zakonodavni servis“ vlade i zahtevajući da se o svakom predlogu sprovede prava i istinska parlamentarna rasprava. (Sidney, 1968) (Svietochowski, 2004)

S druge strane, isticali su da ako se na taj način raspravlja o predlozima vlade, onda tako treba da se raspravlja i o predlozima zakona koje su oni podnosili (a koji su se, naravno, ticali ostvarivanja prava muslimana). Predlozi koje je grupa

podnosila mogli su se podeliti u dve grupe. U prvu grupu predloga zakona spadali su oni koji su se ticali osnovnih građanskih prava muslimana u celoj državi: izmene izbornih zakona koji bi omogućavali veće učešće muslimana u izborima, ostvarivanje osnovnih građanskih sloboda proklamovanih Carevim manifestom od 17. oktobra 1905. godine: sloboda savesti, sloboda udruživanja, sloboda štampe, sloboda ličnosti, sprovođenje reformi u samoj Dumi. U drugoj grupi su bili predlozi koji su se ticali reformi religijskih institucija muslimana, njihovih bogoslovskih škola, zemstva i samouprave u gradovima, opšteg obrazovanja i naseljavanja (posebno u Kirgiziji). Poboljšanje položaja muslimanske grupe u Dumi ogledalo se i u tome da je njen rad, po prvi put, bio praćen i od strane štampe. Bakuuske novine *Kaspi* redovno su izveštavale o radu u člancima pod nazivom *Pisma iz Petersburga*. I pored nedostatka novca, na koji se grupa stalno žalila, radili su naporno kako bi opravdali poverenje svojih birača, pa i onih koji ih nisu direktno birali. Tako su dobili molbu muslimana iz Kirgizije, koji su tražili od njih da pokušaju da ukinu zakon donet 1907. godine, kojim su im ograničena izborna prava. Problem je bio što nisu svi muslimanski poslanici osećali potrebu da brane prava Kirgiza. Taj zadatak je na sebe preuzeo azerbejdžanski poslanik Džafarov, koji je iskoristio priliku da u vezi sa problemima s kojima se suočavaju Kirgizi istakne i pitanje naseljavanja Kirgizije, jer je najbolja zemlja oduzimana Kirgizima i davana naseljenicima.

I drugi su molili Džafarova za pomoć, kao građani azerbejdžanskog grada Šamkija u vezi sa finansiranjem više tehničke škole u tom gradu, ili predstavnici gradske samouprave Majkopa koji su ga molili da obezbedi da u skladu sa reformom sudova koja se tada sprovodila, okružni sud bude u Majkopu (ovde nije uspeo s obzirom da je Duma već donela odluku da taj sud, koji je pokrivaو područje Severnog Kavkaza, bude u Pjatigorsku). Jedan od značajnijih uspeha poslaničke grupe bilo je i izdavanje novina *Millet* (Narod), u kojima je poslanički klub trebalo da propagira svoj rad, pitanja koja su se ticala prava muslimana i

slično. Međutim, ove novine nisu bile popularne na Kavkazu zbog toga što su izdavane na dijalektu kazanskih Tatara, pa su bile nerazumljive čitaocima u Azerbejdžanu.

Muslimanski poslanički klub je u februaru 1916. godine oformio i svoj biro, jer je složenost poslova u Dumi zahtevala i stručnu, posebno, pravnu pomoć. Biro je imao sekretara, tri sekretarova pomoćnika i jednog činovnika. Obezbeđena im je i poslanička plata od 350 rubalja. Međutim, prikupljanje sredstava za rad biroa bilo je mukotrpan posao, s obzirom da su muslimanski glasači vrlo teško finansijski pomagali svoje predstavnike, posebno što finansijski nisu pomagali bogatiji industrijalci i trgovci iz Azerbejdžana (Bakua i Jelisavetopolja). Azerbejdžanski poslanik, odnosno poslanik muslimanskog stanovništva Zakavkazja, M. Džafarov se posebno istakao u svom govoru 10. decembra 1912. godine, kojim je odgovorio na izlaganje tadašnjeg predsednika vlade V.N. Kokovcova, u pogledu prava muslimana Zakavkazja. Po ko zna koji put u Dumi pokrenuto je pitanje uvođenja zemstva i lokalne samouprave i na ove delove imperije, s obzirom da ne kako je Džafarov istakao, još uvek vladalo po vojnim zakonima. Opet je naglasio pitanje školstva, zatvaranja dobrotvornih ustanova i verskih škola koje su radile u okviru njih. Pokrenuo je pitanje naseljavanja i otvoreno optužio vladu da pritiska lokalno stanovništvo i jača ruski, naseljenički element. Istakao je značaj carskog manifesta od 17. oktobra 1905. godine, odnosno potrebu da se ono što je proklamovano u tom manifestu i sprovede u delo. (Seyid-zade, Azerbaidjan in the begining of XX century: Roads Leading to Independce, 2011, 187) Nakon toga su 17. i 18. marta 1913. godine održane mirne demonstracije u Sankt Petersburgu, koje je policija rasterala nepotrebnom silom. U ime Muslimanskog kluba M. Džafarov je istakao da je primena tako brutalne sile bila nepotrebna prema mirnim demonstrantima. U pogledu pitanja unutrašnjeg naseljavanja, M. Džafarov je jasno isticao da u Zakavkazju vlada nestašica obradive zemlje, posebno u planinskim oblastima. U procesu naseljavanja stanovništva iz centralne

Rusije, najbolja i najplodnija zemlja duž reka Kura i Araks oduzimana je lokalnom stanovništvu i davana naseljenicima. Zakon donet u Dumi, koji je predviđao izgradnju sistema za navodnjavanje na ravnicama Mugana i naseljavanje novog stanovništva, oduzimao je gotovo svu zemlju od lokalnog stanovništva. Istakao je da je pitanje naseljavanja ne samo „bitno nacionalno pitanje“, već „nacionalna nesreća“ uperena protiv lokalnog stanovništva. Pravedna podela zemljišta nije trebalo da se odnosi samo na naseljenike, već i na lokalno stanovništvo. Zahvaljući ovako samopregornom radu i istupanjima, Duma je prvi put objavila deklaraciju da se prilikom naseljavanja migranata moraju poštovati prava lokalnog stanovništva. Takođe prilikom slabe žetve, kada su predstavnici vlasti u Zakavkazju, tražili pomoć od centralne vlade, kako bi se nadomestio nedostatak hrane, centralna vlast je takvu pomoć odbila. Poslanik M. Džafarov je iskoristio ovu situaciju da istakne kako bi uvođenje zemstva, tj. lokalne samouprave, omogućilo da se ovakvi problemi lakše rešavaju i da je Druga državna дума, većinom podržala predlog da se ustanova zemstva proširi na ceo Kavkaz. Ovaj predlog je usvojen i Duma je donela odluku „da je neophodno da se odmah pristupi uvođenju zemstva na Kavkazu“. M. Džafarov nije samo ovaj put tražio uvođenje zemstva. Zahtev je ponavljao i u aprilu 1914. godine, kada su zbog jakog mraza u nekim mestima Jerevanske gubernije usevi uništeni, i u maju 1914. godine kada se raspravljalo o predviđanjima poljoprivredne proizvodnje.

Džafarov je posebno je kritikovao državno Odeljenje za unapređenje zemljišta, jasno ukazivši da stalno zanemaruju potrebe lokalnog stanovništva i da su svi naponi, na teritorijama koje nisu u centralnoj Rusiji usmerenu na rešavanje problema naseljenika (navodnjavanje zemljišta koje je njima dodeljeno), dok se uopšte ne bave uvećanjem obradivog zemljišta kroz kultivizaciju neobradivog zemljišta isušivanjem močvara, izgradnjom sistema za navodnjavanje u sušnim

predelima i sl. Ukazao je da se kreditnom politikom favorizuju naseljenici na štetu lokalnog stanovništva.

U februaru 1916. godine poslanici Dume su zatražili izveštaj od vicekralja Kavkaza u vezi sa nemirima koji su se odigrali u Bakuu. Svi poslanici iz Bakua, Džafarov, Papajanov i Skobeljev govorili su o tim događajima i istakli da su nemiri izbili samo zbog rasta cena hrane i robe široke potrošnje. Masa, uglavnom žena provalila je u radnje i odnosila svu robu.

U odnosu na pitanje obrazovanja, članovi Muslimanskog kluba objavili su svoj program. Sadržao je potrebu i želju poslanika da se ukinu sva zakonska i administrativna ograničenja koja su se ticala obrazovanja muslimana, primene maternjeg jezika u osnovnom obrazovanju, dozvole da privatna lica i udruženja mogu organizovati školovanje na maternjem jeziku. Program je obuhvatao i plan za sistematsko osposobljavanje nastavnog kadra za takvu nastavu preraspodelom budžetskih sredstava, a što je bilo o životnog značaja za muslimane. Duma je 3. novembra 1916. godine objavila da će glasati o nepoverenju vladi. Pitanje nepoverenja je postavio poslanik teritorije Donske vojske Jefremov, a podržao ga je poslanik oblasti Terek Karaulov, obojica izjavljujući da je vlada nesposobna da državu dovede do pobedonosnog završetka rata.

U ime muslimanske frakcije M. Džafarov se takođe pridružio opoziciji, rekavši ...ako se rat vodi zbog slobode i ako ruska vojska donosi slobodu tuđim narodima, onda se ta sloboda takođe mora dati i brojnim narodima koji žive u Rusiji“. Istakao je da vlada vrši ugnjetavanje neruskih naroda. Kao primer za to je slučaj u Sahri u Turkestanu, gde je prisilno mobilisana cela muška populacija od 19. do 43. godine. Ti ljudi nisu služili vojsku i nisu dobili nikakvo objašnjenje od državnih organa. Izbili su nemiri koji su prerasli u pobunu koja je krvavo ugušena. S druge strane, korupcija, preterano poresko opterećenje i nasilje široko su bili rasprostranjeni. Poslanik Džafarov je objasnio da je sve to zbog

„neodgovorne birokratije“ i da se mora zameniti vladom koja će odgovarati narodnim predstavnicima. Predsednik poslaničkog kluba K.M Tevkelev i M. Džafarov uputili su pismo predsedniku Veća Ministara sa molbom da se reši pitanje vojne mobilizacije neruskih građana. Posetili su i Ministarstvo unutrašnjih poslova gde su dobili neophodan izveštaj o angažovanju muslimana u odbrambenim radovima. Tražili su od vlade da povede računa o mobilizaciji za vreme žetvenih radova, kao i da pomogne hranom i lekovima one porodice koje su već imale mobilisane pripadnike. Takođe su tražili da rukovodioci vojnih odeljenja koja su angažovana na odbrambenim radovima moraju znati jezik ljudi kojima rukovode. (Seyid-zade, Azerbaidjan in the begining of XX century: Roads Leading to Indepndce, 2011, 201.) (Sidney, 1968) Zahvaljući ovim naporima, odluka o mobilizaciji građana neruskih narodnosti odložena je do 15. septembra 1916. godine. Za vreme trajanja Četvrte državne dume nacionalna kriza se produbljivala. Sve političke snage predstavljene u Dumi nisu skrivale svoje nezadovoljstvo. Nade uložene u carizam nisu se opravdale, obećane reforme su ostale mrtvo slovo na papiru. Protokom vremena situacija se izbistrila: neće biti nikakvih reformi. Nadu je zamenilo razočaranje, a razočaranje je preraslo u nezadovoljstvo, koje je proželo celu Dumu. U avgustu 1915. godine brojne frakcije Dume – progresisti, kadeti, Unija 17. oktobra, zemaljski oktobristi, nacionalisti i centralisti sjedinili su se u „progresivni blok“ koji su činili 236 od 442 poslanika, u Dumi. Ideja o ujedinjenu frakcija potekla je od kadeta, s tim da su oni snažno podržani od ostalih levičarskih snaga. Nacrt programa Bloka izradio je Pavel Miljukov. Osnova programa je bio zahtev da se formira državna uprava koja je bazirana na podršci naroda i koja može ispuniti program u kratkom periodu podržana od strane zakonodavnog tela. Slogan „ministri narodnog poverenja“ sadržao je srž ovog zahteva. Sve ove frakcije udružile su se na bazi kompromisa, ostavljajući po strani razlike u njihovim nacionalnim programima. Što se tiče neruskih naroda, jedino je prošao predlog kadeta da se Jevrejima

omogućiti ostvarenje svih građanskih prava (posebno prava na posedovanje zemlje, naročito u Poljskoj). (Sidney, 1968)

Muslimanski zahtevi nisu u ovom programu uzimani u obzir. Iz tog razloga muslimanska frakcija nije pristupila „progresivnom bloku“. Ipak, na konferenciji održanoj 9. avgusta, na kojoj je trebalo da se usvoji program, M. Džafarov je predložio da se u program ubace i zahtevi za ukidanje svih postojećih zakonskih i administrativnih zabrana vezanih za prava muslimana. To se naročito odnosilo na promene Izbornog zakona od 3. juna, koji je drastično smanjio broj muslimanskih poslanika u Dumi. Ali, ovaj predlog nije usvojen. Kao posledica odbijanja ovog predloga, muslimanski poslanici nisu ni pozvani na osnivačku sednicu i o njegovom osnivanju saznali su iz novina. Ovakav stav muslimana u Dumi, privukao je veliku pažnju. Dok su jedni kritikovali ovakvo ponašanje, ističući da je to u tom trenutku bila velika politička greška (Sedri Efendi Magsudov u novinama „Yıldız“ „Zvezda“ i „Vakt“ „Vreme“), dotle su drugi opravdavali takav stav, jer se pridruživanjem ovom bloku politički ništa nije dobijalo (Dž. Hažibejev u bakuskim novinama Kaspi i Açık Söz).

Kao član raznih komisija Dume, M. Džafarov je bio i je član i budžetske komisije, član komisije koja se bavila istragom u vezi sa nasiljem nad radnicima u Varšavi, pitanjima pomoći stanovništvu Povolozja nakon velikih poplava itd. Za vreme rata obilazio je područja u Zakavkazju pogođena ratnim operacijama i organizovao pomoć izbeglicima kojih je bio veliki broj.

Na ovaj način aktivnosti bilo azerbejdžanskih poslanika (svi su bili pripadnici viših društvenih slojeva) u sva četiri saziva Državne dume, bilo radovi azerbejdžanskih ideologa, političara i publicista, kako u lokalnoj, tako i u prestoničkoj štampi, dokazivali su da su se borili za ostvarivanje zahteva koji su podnošeni još početkom veka. Borba je prvenstveno bila na polju ukidanja svih političkih ograničenja i uvođenja maternjeg jezika u obrazovanje i u pravosudne

ustanove. Želeli su da povedu široke narodne mase u borbu za ostvarivanje političkih prava. Polagali su velike nade u obećane reforme u okvirima postojećeg ustavnog poretka Rusije. (Svietochowski, 2004, 61)

4.3 Oktobarska revolucija

Nariman Narimanov, istaknuta javna i politička ličnost Azerbejdžana, drugačije je zamišljala perspektive borbe protiv svih vrsta nacionalnih i društvenih ograničenja. U avgustu 1907. godine, na kongresu učitelja u Bakuu, javno je rekao: „ U svim stvarima, svugde i bilo kada mi srećemo politiku apsolutne monarhije. Pod sadašnjim režimom, niko ne može da govori o nacionalnom samoopredeljenju ili zakonskoj jednakosti jezika. To je neprirodno“¹⁴. Istorija je potvrdila da su dalekovidna predviđanja Narima Narimanova bila tačna. Svi napori viših slojeva azerbejdžanskog društva da ukinu nametnuta ograničenja u okviru Ruske imperije su propali. Režim nasilja i nejednakosti neizbežno je vodio Februarskoj revoluciji 1917. godine u Rusiji. Revolucija nije imala alternativu. Dana 1. marta 1917. godine u Senatu je trebao da bude objavljen carski dekret po kome se Duma morala raspustiti 26. februara, s tim da se, u zavisnosti od izvanrednih slučajeva, ne bi mogla ponovo sazvati pre aprila 1917. godine. Ali ni Carev dekret, ni nada da će se obnoviti rad Dume, nisu ostvareni. Veće staraca državne dume se 26. februara upoznalo sa sadržinom carskog dekreta o raspuštanju Dume i odlučilo: „ Duma se neće raspustiti. Svi poslanici ostaju na svojim mestima“. Monarhija je pala. (Sidney, 1968)

---

¹⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Transcaucasian_Teachers_Seminary

Pad monarhije je bila prirodna posledica razvoja društveno-političkog procesa u Rusiji. Društveni sukobi na razmeđu dva veka, revolucionarne manifestacije između 1905. i 1907. godine, Prvi svetski rat, vodili su zemlju u krizu u svim sferama društva.

Duma je 27. februara izabrala Izvršni komitet u kome su bili Rodzjanko, Kerenski, Čhelidze, Šljugin, Miljukov, Karaulov, Konovalov, Dmitrjukov, Rževskij, Šidlovskij, Nekrasov i Lvov. Novine su objavile da je Izvršni Komitet formiran od članova svih partija Državne Dume. Duma je formirala vladu, i prvi predsednik Ministarskog saveta bio je vojvoda G.J. Lvov i ministar unutrašnjih dela.

Muslimanska frakcija je 8. marta 1917. godine podnela svoju izjavu ministarskom savetu, a u vezi sa planom rada privremene vlade koji je objavljen u novinama. Izjava je iskazivala zadovoljstvo zbog dešavanja, i jedino što je brinulo frakciju bilo je da vodeći politički ljudi neće posvetiti dovoljno pažnje problemima muslimana na obodima države i u Povolžju. Ova nebriga je bila osvedočena time da je nesporna činjenica da zakonodavne institucije Rusije nisu bile u stanju da zadovolje ni namanje potrebe muslimanske populacije tokom više decenija. Frakcija je bila zabrinuta da nebriga koja se do sada ispoljavala u pogledu muslimanskih potreba može izazvati apatiju među muslimanima prema novom državnom sistemu. Zbog toga su predlagali da nova državna tela obrate posebnu pažnju prilikom imenovanja ministara za unutrašnje poslove, pravdu, obrazovanje, vojnog ministra, ministra mornarice i poljoprivrede, zbog toga što su ove institucije blisko povezane za muslimanskim stanovništvom u provincijama Kavkaza, Turkestana, Sahre, gubernijama Astrahana, Vjatke, Kazanja, Orenburga, Ufe i drugim u kojima je muslimansko stanovništvo u većini. U imenovanju lica na ove pozicije, Privremena vlada ne sme ponavljati greške prethodnih režima. (Svietochowski, 2004)

Zbog toga je muslimanska frakcija predložila da radi zaštite muslimana, ona može predlagati osobe koje bi bile sposobne za obavljanje tih funkcija. Privremena vlada je 9. marta 1917. godine donela odluku o formiranju Posebnog komiteta za organizaciju Zakavkaskog regiona. U ovoj komisiji je bio i M. Džafarov i ona je trebalo da sprovodi politiku i odluke Privremene vlade. Komitet je bio posebno ovlašćen da organizuje civilnu administraciju na području Kavkaskog fronta u oblastima u kojima su se vodile ratne operacije. Odlučeno je da Posebni zakavski komitet bude smešten u Tiflisu (Tbilisiju). (Seyid-zade, Azerbaidžan in the begining of XX century: Roads Leading to Independence, 2011, 217)

Aktivnosti azerbejdžanskih poslanika u četiri saveza Državne dume bile su jasne manifestacije intelektualnog potencijala azerbejdžanskog naroda na početku XX veka. Period buđenja narodno-oslobodilačkog pokreta doneo je na svetlo čitav niz briljantnih ličnosti koje su pokušale da definišu interese svog naroda. Azerbejdžanska javnost i njeni ideolozi, koji su po prvi put osvojili pravo da izraze svoje interese i želje u okolnostima ozbiljnog političkog bezakonja, razvili su raznovrsne oblike političkog rada, kojim su pokušali da ostvare svoja prava. Kako se razvijao rad Državne dume, tako se može i pratiti rad poslanika iz Azerbejdžana. Od prvih skromnih početaka, kada su se samo usuđivali da izraze svoje probleme, do istupanja M. Džafarova koji je jasno istakao da centralizovani bezdušni birokratski mehanizam režima povređuje nacionalna osećanja neruskih naroda. (Seyid-zade, Azerbaidžan in the begining of XX century: Roads Leading to Independence, 2011, 220)

II Od stvaranja Demokratske republike Azerbejdžan do usvajanja koncepta multikulturalizma

Do 1917. godine teritorija današnjeg Azerbejdžana je bila deo carskog Zakavkaskog administrativnog regiona više od 100 godina. Zakavkaski region carske Rusije bio je multinacionalna oblast i iz njega su kasnije nastale tri nove države: Azerbejdžan, Gruzija i Jermenija. Posle Februarske revolucije 1917. godine formiran je Posebni zakavkaski komitet kako bi se premostio vakuum u vlasti, nakon abdikacije cara Nikolaja II. Članovi Zakavkaskog komiteta bili su članovi Državnog saveta i jermenski, gruzijski i azerbejdžanski političari, odnosno poslanici među kojima i azerbejdžanski poslanik u Četvrtoj Dumi, M. Džafarom. OZAKOM (*Osobyiü Zakavkazskiü Komitet*) je objavio da će u mesecima nakon abdikacije biti formirana Zakavkaska ustavna skupština koja će se baviti glavnim pitanjima regiona: nacionalnim, religijskim, agrarnim i socijalnim. (Seyid-zade, 2011, 209-218; Hasani, 2009: 120-137)

1. Stvaranje Demokratske Republike Azerbejdžan

Tokom aprila i maja 1917. godine održano je više skupština muslimanskih naroda Kavkaza. Kao i mnoge druge nacionalne manjine Zakavkazja, i Azerbejdžanci su, nakon Februarske revolucije, proglasili kao svoj nacionalni cilj odvajanje od Rusije. Predstavnici muslimanske zajednice, kao što su Mamad Hasan Hadžinski (Məmmədhəsən Hacınski), Mamad Emin Rasuladze (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə), Alimardan Topčubašov (Əlimərdan bəy Topçubaşov), Fatali Han Hojski (Fətəli xan Xoyski), kao i ostali budući osnivači Demokratske Republike Azerbejdžan) istakli su dva osnovna mišljenja u političkom delovanju: panturski, u smislu ujedinjavanja sa Turskom, tj. Osmanskim carstvom, i federativni (koji je

zastupao Mamad Emin Rasuladze). Zakavkaski region je dobio priliku da odluči o svojoj sudbini, koristeći se federalizacijom zemlje. (Alstadt, 1992: 195-197)

U skladu sa tom novom strukturom, pojedine pokrajine dobile bi potpuno nezavisnu unutrašnju politiku, dok bi na saveznom nivou, centralna vlada imala ovlašćenja samo u spoljnoj politici, odbrani zemlje i u pitanju carina. Međutim, nakon izbijanja Oktobarske revolucije (7. novembra 1917. godine), zakavkaska uprava je morala da potpuno menja svoju politiku, s obzirom da je u Rusiji buknuo građanski rat između boljševika i „belih“. Zakavkazje nije prihvatilo boljševičku revoluciju. (Rezvani, 2014: 52)

Međutim, kako se posle Oktobarske revolucije, ruska vojska praktično raspala, vojnici sa Kavkaskog fronta¹⁵ su u masama napuštali front i vraćali se kućama. Zabrinut zbog toga, Zakavkaski savet (Sejm) je osnovao Vojni savet naroda, u kome su bili predstavnici Azerbejdžanaca, Gruzijaca i Jermena. Kada se velika grupa ruskih vojnika povukla sa fronta u januaru 1918. godine i krenula preko Kavkaza kući, predsednik Saveta, gruzijski menjševik Noe Ramišvili naredio je njihovo razoružanje. Ruski vojnici su zaustavljeni pored stanice Šamkir, u Azerbejdžanu i bili su pozvani da predaju svo oružje i vojnu opremu, pošto su to odbili, bili su nemilosrdno pobijeni. (Wheeler-Bennett, 1938, 212)

U februaru 1918. godine Sejm je počeo da radi u Tbilisiju i to je bio prvi ozbiljan korak ka potpunoj nezavisnosti kavkaskih naroda. Sejm se sastojao od 125 članova i predstavljao je tri vodeće partije: gruzijske menjševike (32 predstavnika), azerbejdžanske muslimane (Musavat, 30 poslanika) i jermenske dašnake (27 predstavnika). Boljševici su odbili da se priključe Sejmu i osnovali

---

¹⁵ U vreme izbijanja revolucija, prvo Februarske, a zatim Oktobarske, ruska Kavkaska armija je bila duboko u teritoriji tadašnje Osmanske carevine, osvojili su Trapezunt i kroz severoistočnu Anadoliju prodirali prema moreuzima.

su svoju sopstvenu vladu od lokalnog Sovjeta u Bakuu, takozvana Baku komuna (od novembra 1917. do 31. jula 1918. godine). Komunu su činili 85 socijalnih revolucionara i levih socijalnih revolucionara (eseri), 48 boljševika, 36 dašnaka, 18 članova iz Musavata i 13 menjševika. Stepan Šaumjan, boljševik i Prokopius Džariparidze, levi eser, bili su predsednici Saveta narodnih komesara Komune u Bakuu. Zakavkaski Sejm je sa Osmanskim carstvom potpisao primirje u Erzendžanu 5. decembra 1917. godine. To nije sprečilo Osmanlije da krenu u ofanzivu, ne samo da povrate svoje teritorije koje su do tada izgubili u ratu, već i da osvoje nove. (Mahmudlu, 2005, 45)

S druge strane, boljševička vlada je 3. marta 1918. godine u Brest-Litovsku potpisala mir sa Centralnim silama, naravno po diktatu Nemačke. Osim ogromnih teritorijalnih gubitaka na zapadu bivše Carevine (Nemci su došli na oko 150 kilometara od Petrograda), jedan od uslova mira, na kome je insistiralo Osmansko carstvo bio je povraćaj područja Karsa, Batumija i Ardahana (u stvari onih oblasti koje su Osmanlije izgubili u ratu sa Rusima 1877-1878. godine). Takvi uslovi Brest-Litovskog mira otkrili su duboki sukob između Gruzijaca i Jermena sa jedne strane i zakavkaskih muslimana sa druge. Sejm je pokušao da u martu 1918. godine povede mirovne pregovore sa Turcima u Trapezuntu, ali bez ikakvih rezultata. Osmansko carstvo je ultimativno zahtevalo od Sejma da prihvati uslove Sporazuma iz Brest-Litovska i pokrenulo je vojnu akciju kako bi iznova okupiralo Batumi, Kars i Ardahan. (Wheeler-Bennett, 1938: 37-45)

Istovremeno, porasle su i međuetničke i verske tenzije i u Bakuu je došlo do sukoba između Jermena i Azerbejdžanaca. Boljševici i njihovi saveznici su optužili Musavat i Itihad za panturkizam. Došlo je do borbi između jermenskih dašnaka i muslimanskih milicija. Iako su boljševici formalno bili neutralni, u suštini su pomagali Jermene (možda i zbog toga što je predsednik Sovjeta u Bakuu, Stepan Šaumjan, i sam bio Jermenin). Sve političke grupe koje nisu bile azerbejdžanske prišle su boljševicima u borbi protiv muslimana.

Izjednačavajući Azerbejdžance sa Turcima, pod navodnim opravdanjem da se svete za „genocid“ koji su Turci 1915. godine izvršili nad Jermenima u Osmanskom carstvu, *dašnaci* su izvršili masakr nad azerbejdžanskim stanovnicima Bakua. Između 30. marta i 2. aprila 1918. godine (danas poznato kao Martovski dani) masakrirano je oko 12.000 Azerbejdžanaca i drugih muslimana: muškaraca, žena i dece. Muslimani koji nisu pobijeni, proterani su iz grada, ili su morali da ilegalno žive. Istovremeno, boljševički vojni odredi bili su angažovani u teškim borbama u i oko Gandže protiv Osmanske kavkaskе armije islama. Ovu armiju organizovao je sam ministar vojni, u stvari nezvanični diktator Osmanskog carstva Enver-paša¹⁶ sa ciljem da osmanskoj državi pripoji sva područja bivše Ruske carevine na Kavkazu i u Srednjoj Aziji u kojima su živeli muslimani i turkijski narodi. (Alstadt, 1992, 171-173)

Pod zastavom panturkizma i islama, mlađi brat Enver-pašin, general major Nuri-paša, poveo je ovu armiju (u stvari korpus) na Kavkaz kako bi prvenstveno stavio pod kontrolu naftovod Baku-Tbilisi. I Nemci su koristeći odredbe Brest-Litovskog mira poslali jedan mali odred u Gruziju, i čak sa njom napravili sporazum od pomoći. Pod izričitim Lenjinovim uputstvima, boljševici su pokušali da od 100.000 Jermena, bivših oficira i vojnika ruske carske armije, stvore snagu koja će sprečiti ovaj turski prodor. U tome nisu uspjeli. U svakom slučaju, osmanska vojska pod komandom Nuri-paše je kod Jevlaha i Agdaša porazila *dašnake* i ruske snage. Kako su zakavkaski narodi hteli da se odvoje od Rusije, to je 24. februara 1918. godine Sejm proklamovao osnivanje Zakavkaske Demokratske Federativne Republike, ona je zaživela 22. aprila, ali se već 26. maja 1918. godine raspala. Azerbejdžanski poslanici u Sejmu su se organizovali u Azerbejdžanski Nacionalni Savet, koji je odmah preuzeo na sebe ulogu

---

¹⁶ Enver-paša će poginuti u borbi protiv boljševika u današnjem Turkestanu 1922. godine.

parlamenta i 28. maja proglasio osnivanje Demokratske Republike Azerbejdžan. Istog dana je doneta i Nacionalna povelja, koja je u osnovi proklamovala ove principe: (Svietochowski, 2004: 129)

1. Azerbejdžan je potpuno suverena nacija. Sastoji se od južnih i istočnih delova Zakavkazja pod vlašću azerbejdžanskog naroda.
2. Odlučeno je da oblik države nezavisnog Azerbejdžana bude demokratska republika.
3. Azerbejdžanska Demokratska Republika je odlučna da uspostavi prijateljske odnose sa svima, prvenstveno sa susednim državama i narodima.
4. Azerbejdžanska Demokratska Republika garantuje svim svojim građanima unutar svojih granica sva građanska i politička prava, bez obzira na etničku pripadnost, veru, klasu, profesiju ili pol.
5. Azerbejdžanska Demokratska Republika će pomagati slobodan razvoj svih nacionalnih manjina koje žive na njenoj teritoriji.
6. Sve dok se na uspostavi Azerbejdžanska ustavotvorna skupština, vrhovnu vlast u Azerbejdžanu vršiće Nacionalni savet i privremena vlada koja će odgovarati Savetu.

Inače, Savetu su se protivili ultranacionalisti koji su ga optuživali da je isuviše levo orijentisan. (Svietochowski, 2004:129)

1.1 Dometi Demokratske Republike Azerbejdžan

Bez obzira što je postojala samo dve godine, višestranačka azerbejdžanska parlamentarna republika i koalicione vlade uspele su da ostvare neke od ciljeva u izgradnji države i nacije, u oblasti obrazovanja, stvaranja nacionalne vojske, nezavisnih finansija i ekonomskog sistema, međunarodnog priznanja, diplomatskih veza sa nizom zemalja, pripremanja Ustava, uspostavljanja i ostvarivanja jednakih prava za sve. Kao primer ostvarivanja jednakih prava može se istaći opšte pravo glasa, kojim su žene takođe dobile pravo glasa, što je za taj period 20. veka bilo izuzetno napredno, kako za islamski svet, tako i u celoj Evropi. Postavljen je time kamen temeljac za ponovnu nezavisnost 1991. godine. Političkim životom Demokratske Republike Azerbejdžan dominirala je partija Musavat, pobednik na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1917. godine. Prvi saziv Parlamenta Republike počeo je sa radom 5. decembra 1918. godine. Parlament je imao 97 poslanika, a od toga Musavat 38 i sa još nekoliko nezavisnih poslanika činio je najveću poslaničku grupu. Tokom trajanja Republike smenilo se pet vlada (šesta se formirala upravo u trenutku kada su boljševici okupirali Azerbejdžan). U svim vladama Musavat je bio u koaliciji sa drugim partijama, uključujući Muslimanski socijalistički blok, Partiju za nezavisnost Azerbejdžana, Ehrar (Liberalnu partiju), Socijaldemokratsku partiju, Humat partiju. Konzervativci iz Itihad partije su uglavnom bili u opoziciji i nisu učestvovali u vladama, osim što je njihov pripadnik bio Glavni državni inspektor u poslednjem kabinetu. Premijer prve tri vlade bio je Fatali Han Hojski, a poslednje dve Nasib Jusifbejli. Predsednik poslednje vlade je trebalo da bude Mamad Hasan Hadžinski, ali se ona, kao što je već rečeno, nije formirala zbog boljševičke invazije. Predsednik Parlamenta Alimardan Topčubašev je vršio i funkciju predsednika Republike, pa je u tom svojstvu i predstavljao Azerbejdžan na Pariskoj mirovnoj konferenciji 1919. godine u Versaju. (Islamov, 2010: 18-23)

Vlada Azerbejdžanske Demokratske Republike je pokušala da ostane neutralna tokom građanskog rata u Rusiji, ne opredeljujući se ni za „crvene“ ni za „bele“. Tokom svog kratkog trajanja od 1918. do 1920. godine Republika Azerbejdžan je uspela da uspostavi diplomatske odnose sa mnogim državama i to prvenstveno sa susedima: Gruzijom, Jermenijom, Persijom, Turskom, to jest imala je predstavništvo u Istambulu, konzule u Batumiju, Ukrajini i na Krimu. Šesnaest država je uspostavilo svoja predstavništva u Bakuu: Velika Britanija, Ukrajina, Finska, Švedska, Danska, Italija, Grčka, Sjedinjene Američke Države, Francuska, Belgija, Litvanija, Jermenija, Gruzija, Persija, Poljska i Švajcarska. Na Pariskoj mirovnoj konferenciji, azerbejdžanska delegacija je uputila notu predsedniku Sjedinjenih Država, Vudrou Vilsonu, sa sledećim zahtevima:

1. Priznanje nezavisnosti Azerbejdžana.
2. Principi koje je predsednik Vilson izneo u svojim čuvenih četrnaest tačaka treba da se primene na Azerbejdžan.
3. Treba da se prizna i dozvoli učešće azerbejdžanskoj delegaciji na Pariskoj mirovnoj konferenciji.
4. Ministarstvo rata Sjedinjenih Država treba da proširi vojnu pomoć Azerbejdžanu.
5. Neophodno je da se uspostave diplomatski odnosi između Sjedinjenih Država i Azerbejdžana. (Aliyev, 2010) (Bulletin d'Information de l'Azerbaïdjan, No. I, 1919)

Nažalost, iako je predsednik Vilson primio delegaciju, ona je naišla na hladan prijem. Jasno im je rečeno da cilj konferencije nije da svet podeli u male delove i da je za njih najbolje da naprave Zakavkasku konfederaciju, jer bi se na taj način osigurala zaštita čitavog regiona, pod mandatom neke od sila, koji bi ova dobila od Lige naroda. S druge strane, rečeno im je da se pitanje nezavisnosti

Azerbejdžana ne može rešavati pre nego što se reši rusko pitanje (s obzirom da je tada u Rusiji već besneo građanski rat). Ipak, uprkos stavu predsednika Vilsona, 12. januara 1920. godine, Vrhovni savet Savezničkih snaga je de facto priznao Azerbejdžan, zajedno sa Gruzijom i Jermenijom. Saveznici su priznali zakavkaskе republike pretežno zbog njihovog straha od boljševizma, ali njihove aktivnosti protiv boljševika, bar u Zakavkazju, nisu išle dalje od reči i bledih diplomatskih protesta. (Bagirova, 2010:108-118)

Državno ime Azerbejdžan, koju je usvojila vodeća *Musavat* partija iz političkih razloga, a pre osnivanja Demokratske Republike Azerbejdžan 1918. godine, koristilo se isključivo za oblast koja se danas nalazi u severozapadnom Iranu. Zbog toga je i odluka da se zemlja nazove Azerbejdžan izazvala i neke proteste u Iranu. Naime, iako je proklamacija o nezavisnosti Azerbejdžana jasno označavala da se odnosi na teritoriju severno od reke Araks, Iranci su bili sumnjičavi u vezi sa tim. U Teheranu su sumnjali da osnivanje Republike Azerbejdžan predstavlja u stvari osmanski manevar da se provincija Tabriz odvoji od Irana. (Orujlu, 2010: 43-53)

Dana 16. jula 1919. godine Savet ministara Azerbejdžanske Demokratske Republike imenovao je Adila Kana Ziatkana, kao diplomatskog predstavnika Azerbejdžana na dvoru persijskog Kralja nad kraljevima. Persijska delegacija koju je predvodio Sejed Zijad-Din Tabatai došla je u Baku, kako bi pregovarala o saobraćaju, tarifama, poštanskom saobraćaju, carini i drugim sličnim sporazumima. Slično kao i drugi rivali na Kavkazu, i rani period postojanja Azerbejdžanske Demokratske Republike bio je opterećen teritorijalnim sporovima. To se posebno odnosi na sukobe sa Prvom Jermenskom Republikom oko Nahičevana, Nagorno-Karabaha, Zangezura i Kazaha. Sa Demokratskom Republikom Gruzijom sporilo se oko područja Balakana, Zakatala i Kaha. Azerbejdžanska republika je tražila i Derbent koji se tada nalazio u okviru Planinske Republike Severnog Kavkaza, ali na tome nije toliko insistirala koliko

na sporovima sa Jermenijom i Gruzijom. Da bi se detaljnije objasnio tok ovih sukoba i kakvi su se svi interesi prelamali na ovom području, moramo se vratiti u leto 1918. godine. Naime, u leto 1918. godine, dašnaci su zajedno sa eserima i menjševicima isterali boljševike iz Bakua. Razlog za to je bio što su boljševici odbijali britansku pomoć u borbi protiv Turaka. (Seyid-zade, 2011: 172-175)

Britanci su još u januaru 1918. godine u Bagdadu formirali jednu malu jedinicu od 1.000 ljudi, sa baterijom topova, mitraljeskom četom i tri oklopna automobila i dva aviona, ali potpuno motorizovanu, koja je trebalo da se iz Bagdada, preko Persije, probije do Bakua i obezbedi da tamošnja naftna polja ne padnu u ruke Turaka ili Nemaca. Ovo naravno iz razloga što je zbog revolucija Rusija, kao jedna od članica Antante poražena i izbačena iz rata. Britanci su računali da će uspjeti da organizuju dodatne snage od Jermena i drugih snaga koje bi bile lojalne Antanti. Odred je vodio general-major Lajonel Danstervil, pa su one i prozване Danstervilove snage. Britanski odred je uspeo da se probije do Enzelija, luke na južnoj, persijskog obali Kaspijskog jezera. Ovde samo treba istaći epiozodu, doduše tragičnu, komesara Bakuanskog sovjeta, odnosno Komune. Naime, kada su zbačeni sa vlasti 26. jula 1918. godine, pokušali su da se brodom probiju do Astrahana, koji su držali boljševici. Međutim, kako im je Kaspijska ratna flota odbila poslušnost, to ih je jedan ratni brod presreo i vratio u Baku, gde su uhapšeni. Međutim, uz pomoć boljševika koji su ostali u Bakuu, a koje je vodio Atanas Mikojan (kasniji poznati sovjetski političar) uspeli su da pobegnu i da se ovaj put prebace do Krasnovodska (sada Turkmenbaši, u Turkestanu) na suprotnu obalu Kaspijskog mora, ali su tamo uhapšeni od strane *esera* i kasnije streljani u Ašhabadu u Turkestanu. Ovaj događaj je kasnije poslužio boljševičkoj i kasnije sovjetskoj propagandi da razvije pravu legendu o „dvadeset šest komesara“ iz Bakua, koje su uhvatili i streljali Britanci, tj. ova legenda je u stvari poslužila kao osnov za antibritansku propagandu u SSSR-u. U svakom slučaju

umesto boljševičke vlasti formirana je 1. avgusta u Bakuu Centralno Kaspijska Diktatura. (Alstadt, 1992: 151) (Aliyev, 2010: 10-19)

Na osnovu sporazuma od 4. juna 1918. godine zaključenim između Azerbejdžanske Demokratske Republike i Osmanskog Carstva, turske trupe su mogle da uđu u Azerbejdžan kako bi ga zaštitile. S obzirom, da su već osvojile Gandžu u Azerbejdžanu, tokom u junu 1918. godine, formirao se jak korpus od oko 14.000 ljudi, od kojeg su samo 30% činili osmanski vojnici, dok su ostali pripadnici bili Azerbejdžanci i dobrovoljci iz Dagestana. Ova „Osmanska Islamska Armija Kavkaza“, kao što je već rečeno bila je pod komandom general-majora Nuri- paše i sastojala se od turske 5. kavkaske, 15. pešadijske divizije i Azerbejdžanskog muslimanskog korpusa pod komandom Ali-Age Šihlinksog. Dana 30. jula ova armija je već bila na prilazima Bakuu. Borbe za Baku su počele 27. avgusta i trajale su do 14. septembra 1918. godine. (Rezvani, 2014: 67)

Kako nije mogao, zbog malih snaga, da ga odbrani general Danstervil je 14. septembra naredio evakuaciju i vratio se u Iran. Sledećeg dana Baku je pao u osmanske ruke. Prema podacima, turskim vojnicima je bilo zabranjeno da dva dana uđu u Baku, ali su zato ušli njihovi azerbejdžanski saveznici. Tada je prestonica, koja je do tada bila u Gandži, prebačena u Baku. Međutim, osmanska vojska se nije zadržala u Bakuu, ni dva meseca. Kako su u jesen Centralne sile već izgubile rat, a Osmansko carstvo, probojem Solunskog fronta (15. septembra 1918. godine) i kapitulacijom Bugarske (29. septembra 1918. godine) bila odsečena od svojih glavnih saveznika – prvenstveno Nemačke, a time i izbačena iz rata, to je morala 30. oktobra 1918. godine da potpiše primirje u Mudrosu, kojim se obavezala da evakuiše sve osvojene teritorije. Umesto njih 17. novembra 1918. godine, u Bakuu su se iskrcale britanske snage od 5.000 ljudi pod komandom generala Vilijama Montogmerija Tompsona, koji je odmah ustanovio preki sud. (Mahmudlu, 2005: 123-127)

Azerbejdžanska Demokratska Republika se našla u veoma teškoj poziciji. Sa severa su joj pretile snage „belih“ pod komandom generala Denjikina, neprijateljski Iran na jugu. Britanska uprava nije bila neprijateljska, ali je bila indiferentna prema postojećim problemima. General Tompson u početku nije priznavao Republiku, ali je saradivao sa njom. 25. aprila 1919. godine, nasilan protest, koji su organizovali proboljševički radnici u Lenkoranu (koji su uglavnom bili Tališi - pripadnici naroda koji živi u južnom Azerbejdžanu i severozapadnom Iranu) doveo je do toga da je smenjena Muganska teritorijalna uprava, vojna diktatura na čijem je čelu bio ruski pukovnik Suhorukov. (Feigl: 2011, 84-87)

Do sredine 1919. godine situacija u Azerbejdžanu se manje više stabilizovala i britanske snage su napustile Baku 19. avgusta 1919. godine. Sve ovo je uticalo da Azerbejdžanska Demokratska Republika zauzme neutralnu poziciju u vezi sa građanskim ratom koji je besneo u Rusiji. (Mahmudlu, 2005: 130)

Odvajanje Bakua 1918. godine bio je vrlo osetljiv udarac za Sovjetsku Rusiju. Namere boljševičke vlade da povrati kontrolu nad vitalnim regionom bila je jaka i uporna i da bi ostvarila te namere sovjetska vlada je bila spremna na sve ustupke. Tako se obavezala Nemačkoj (pre kapitulacije) da će joj isporučivati jednu četvrtinu ukupne proizvodnje nafte iz Bakua. Tokom 1918. i 1919. godine Sovjetska Rusija je odbila sve pokušaje Demokratske Republike Azerbejdžan da se uspostave diplomatski odnosi između te dve zemlje. Iako je Azerbejdžan zauzeo stan potpune neutralnosti u vezi građanskog rata u Rusiji, boljševička vlada je optuživala Azerbejdžan da pomaže Denjikinove snage i da lobira za britanske interese na Kaspijskom jezeru. U toku 1919. godine, azerbejdžanske levičarske partije Humat i Adalet, uključujući bakuansku organizaciju ruske komunističke partije, konsolidovali su svoje pozicije i do kraja godine je osnovana Azerbejdžanska komunistička partija. Ona je odmah pokrenula propagandnu kampanju u Bakuu i okolini, naravno uz svesrdnu pomoć

boljševika. 1920. godine, boljševička vlada je uspostavila snažne veze sa novom turskom vladom pod vođstvom Mustafe Kemala. (Aliyev: 2010, 10-19)

Boljševici su bili spremni da naoružavaju Tursku, uz zamenu za tursku pomoć u Azerbejdžanu. Turci su zbog toga posebno savetovali da se prilikom operacija prema Azerbejdžanu koriste vojni odredi koje su oni formirali u Dagestanu, kako bi se što lakše okupirao Baku i sprečilo uništavanje naftnih rezervoara. Turska pomoć odigrala je značajnu ulogu i privukla simpatije muslimanskog stanovništva Azerbejdžana boljševicima. Do marta 1920. postalo je jasno da je ekonomska i politička situacija dostigla kritičnu tačku. Prema analizi, koju su u skladu sa obaveštajnim podacima, sačinili boljševici, azerbejdžanska vlada imala je malu podršku stanovništva i to je trebalo da omogući uspeh. Vladimir Iljič Lenjin je opravdavao napad i invaziju na Azerbejdžan, ističući činjenicu da sovjetska Rusija ne može preživeti bez nafte iz Bakua. Posle velikih političkih kriza, peta vlada Azerbejdžanske Demokratske Republike podnela je ostavku 1. aprila 1920. Da bi se izbeglo krvoproliće, poslanici su prihvatili zahteve ultimatumu i Demokratska Republika Azerbejdžan je prestala da postoji, da bi je zamenila Azerbejdžanska Sovjetska Socijalistička Republika. Crvena armija je ušla u Baku 30. aprila 1920. godine, uz veoma mali otpor azerbejdžanskih oružanih snaga, koje su uglavnom bile na frontu u Karabahu. Prva komunistička vlada Azerbejdžana bila je sastavljena isključivo od Azerbejdžanaca, pripadnika levih frakcija Humat i Adalet partija. (Həsənli, 2012: 92)

U maju 1920. godine izbio je veliku ustanak protiv Crvene armije u Gandži, sa namerom da se Musavet partija ponovo vrati na vlast. Ustanak je ugušen do 31. maja. Vođe demokratske republike su ili pobile u Gruziju, Tursku i Iran, ili su ih uhapsili boljševici i likvidirali. Tako su likvidirani vojni zapovednici azerbejdžanske vojske – blizu dvadeset generala. Ipak, bivši vojni ministar general Samedbej Mehmandarov i njegov zamenik general Ali-Aga Šihlinski su prvo bili uhapšeni, ali uz zauzimanje vođe azerbejdžanskih komunista Narimana

Narimanova, posle dva meseca pušteni su na slobodu. Generali Mehmendarov i Šhilinski su kasnije završili svoje karijere kao predavači na vojnoj akademiji Azerbejdžanske SSSR. (Həsənli, 2012: 95-96)

Azerbejdžanci nisu tako lako predali svoju nezavisnost. U borbi protiv Crvene armije poginulo je 20.000 ljudi. Ipak, treba reći da je Azerbejdžanska Sovjetska Socijalistička Republika formirana uglavnom bez većeg otpora, s obzirom da je boljševička ideologija ima (Barker, Adele Marie, Grant Bruce, 2010)la dosta pristalica i simpatizera u Azerbejdžanu, pogotovu među radništvom Bakua. Prvi predsednik sovjetske azerbejdžanske vlade bio je Nariman Narimanov. Do kraja godine pod sovjetsku vlast pala je i Jermenija, a u martu 1921. godine i Gruzija. (Həsənli, 2012: 70-71)

1.2 Multikulturalizam i modernizacija

Iako nije, u ondašnjim geostrateškim i političim okolnostima, mogla dugo da se održi, Demokratska Republika Azerbejdžan ima veliki značaj za razvoj demokratije i sekularnosti ne samo u Azerbejdžanu, koji će svoju nezavisnost steći ponovo 1991. godine, već i u čitavom regionu Zakavkazja, a posebno u islamskom svetu. Kada je 28. maja 1918. godine osnovana Demokratska Republika Azerbejdžan, ona je suštinski bila prva sekularna islamska država, osnovana i pre Republike Turske (1923). (Cornell, 2011, 22-23)

Kako se može uočiti iz citirane *Nacionalne povelje*, koja je veoma jasna i koncizna, primarni cilj bio je jednakost svih građana novoformirane države. Zakonom o državljanstvu bila su garantovana sva građanska prava i slobode svim licima rođenim na teritoriji Azerbejdžana. Jezik, nacionalna, verska ili polna pripadnost nisu imala nikakvog značaja. U tom smislu, prednost nije davana nijednoj naciji ili konfesiji. (Svietochowski, 2004, 147-148)

Veoma je značajan i *Izborni zakon*, kojim je uvedeno opšte pravo glasa. Time je uvedeno i pravo glasa za žene, što predstavlja izuzetno liberalan koncept ne samo u islamskom svetu, već generalno za dvadesete godine 20. veka, kada žene još nisu imale pravo glasa ni u svim evropskim državama. Nažalost, kako je Demokratska Republika Azerbejdžan trajala manje od dve godine, izbori nisu bili organizovani, te ovaj napredni i moderni zakon za ono vreme nije bio primenjen u praksi. (Ismayilov, *Women`s right in Azerbaidjan: Back to the future*, 2009, 202-205)

Uopšte, iako kratkotrajan, period postojanja Demokratske Republike Azerbejdžan unapredio je opšta prava žena. Veoma se insistiralo na školovanju ženske populacije, te je obrazovanje postalo dostupno i onim ženama koje nisu bile iz najviših društvenih slojeva. Proces opismenjavanja žena krenuo je uzlaznom linijom. (Ismayilov, *Women`s right in Azerbaidjan: Back to the future*, 2009, 202-205) (Ali Zade, Mažidova, 2016, 5-7)

U svom izuzetnom romanu-autobiografiji *Orijentalista* autor Tomas Rajs, razotkrivajući segment po segment biografiju Leva Nusibauma, Jevreja rođenog u Bakuu 1905. godine, iz koga je pobjegao pred boljševičkom pretnjom i nastanio se u Beču, gde je, pod pseudonimima Esad Bej i Kurban Said, pisao knjige o Istoku, islamu, pustinji, karavanima, osvrće se i na period Demokratske Republike Azerbejdžan. Iz njegovog kazivanja, može se uočiti gotovo sve ono što se čita u dokumentima vezanim za ovu državu (Rajs, 2005, 94-96).

Bilo je to vreme savremenih nazora, uspona kulture i obrazovanja, političkih sloboda. Svakako, čitav taj proces modernizacije bio je moguć zahvaljujući naftnom bogatstvu koje je Azerbejdžan posedovao i poseduje. Iako se, kako kroz dokumenta, tako i kroz pomenuti roman, može nazreti i korupcija u društvu, ona svakako nije bila ni toliko izražena ni raširena, da bi zasenila sva ona postignuća

kojima Demokratska Republika Azerbejdžan može i treba da se ponosi. (Independent Azerbaidžan, 2011, 3-7)

Sam Lev Nusibaum, koji je za sobom ostavio dnevnik, korespondenciju, zabeleške, uvek će se vraćati na period nezavisne Demokratske Republike Azerbejdžan, opisujući ga kao vreme neobičnog optimizma (Rajs, 2005, 95).

Rajs naglašava da su ga intervjui sa drugim ličnostima koji su proživeli to vreme u Azerbejdžanu uverili u istinitost takvih tvrdnji. Razgovarajući sa Rajsom, Zulejha Asadulajeva, mlađa sestra Levovog školskog druga Esada, izjavila je: „Svi smo se ponosili našom nezavisnom i modernom muslimanskom republikom (...) Žene su imale pravo glasa, što je nezamislivo u muslimanskom svetu (...) Imali smo prilično sekularnu državu na čelu sa obrazovanim državnikom. Sve je bilo suviše lepo da bi bilo istinito – da bi trajalo! Vođe nisu shvatale da smo potpuno nespremni za odbranu!“ (Rajs, 2005, 95-96)

Dometi Demokratske Republike Azerbejdžan mnogo su širi od njenog trajanja. U tom relativno kratkom periodu stvaranja moderne, sekularne države mogu se naći i koreni današnjeg modernog Azerbejdžana, koji pleni ne samo svojom lepotom, nego i negovanjem vrednosti, kakve su jednaka prava za sve ljude, multikulturalizam i multikonfesionalizam.

2. U sastavu SSSR-a

Nakon formiranja ASSR, u septembru 1920. godine u Bakuu je održan Kongres istočnih naroda. Iako formalno nezavisna država, Azerbejdžanska SSR je u potpunosti zavisila i kontrolisana od strane centralnih organa u Moskvi. Od marta 1922. godine postala je deo Zakavkaske Socijalističke Federativne Sovjetske Republike, zajedno sa Jeremenskom SSR i Gruzijском SSR. Na osnovu

sporazuma potpisanog u decembru 1922. godine Zakavkaska SFSSR postala je jedna od četiri republike Sovjetskog Saveza (zajedno sa Ruskom, Ukrajinskom i Beloruskom SSR). Zakavska Socijalistička Federativna Sovjetska Republika je raspuštena 1936. godine i svaka od njenih članica postala je posebna republika Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR-a). (Andreeva, 2010) (Cornell S. , 2001) (Hasanly, Moscow and delimitation of Karabakh in the 1920s, 2011, 55-56)

2.1. Sovjetska Socijalistička Republika Azerbejdžan

Odmah na početku sovjetske vladavine u Azerbejdžanu, pojavilo se i pitanje razgraničenja između teritorija sovjetskih republika u Zakavkazju. Sovjetske vlasti, tačnije njihova vojska, sprečile su oružani sukob oko spornih teritorija, ali problem nije brzo rešen. Naime, sam Baku su sovjetske trupe okupirale 28. aprila 1920. godine, ali je područje Karabaha zauzeto tek posle mesec dana i tako je nezavisni Azerbejdžan prestao da postoji. Cela teritorija Zakavkazja je ponovo pala pod rusku vlast, ali ovaj put pod vlast Sovjetske Rusije. U prvim godinama sovjeticizacije, videći kako centralna vlast Boljševika predaje Jermeniji zemlje koje su bile uvek azerbejdžanske, Narim Narimanov, vodeći boljševik Azerbejdžana, pisao je Lenjinu da zemlje koje su bile pod vlašću Musaveta i koje su se smatrale nesumnjivo azerbejdžanskim, sada za vreme sovjetske vlasti postaju predmet spora, te da narod vidi to i izražava svoje nezadovoljstvo.

Od samog početka sovjetske vlasti Jermeni u Karabahu i na drugim mestima su pojačali svoje delovanje, nekažnjeno su primenjivali politiku sile prema muslimanskoj populaciji, što je objašnjavano slabošću Azerbejdžana i njegovih oružanih snaga, odnosno demobilizacijom. S druge strane, odredi dašnaka, koji

još uvek nisu bili razoružani, nisu sprovodili teror samo prema muslimanima, već i prema Rusima, pa je tako Sergej Kirov u svom izveštaju Grigoriju Čičerinu, sovjetskom ministru spoljnih poslova, naveo da je u području Karsa, od 30.000 Rusa ostalo samo 15.000, te da su se ostali ili razbežali u Tursku ili Rusiju, ili su pobijeni. Takođe, u junu Čičerin je obavешten i o napredovanju Jermena u oblasti Gazaha i Gadabeja, te da su oni faktički u ratu sa Azerbejdžanom. Međutim, Čičerin je smatrao da bi, ukoliko te oblasti ostanu u sastavu Azerbejdžana, bilo nemoguće postići bilo kakav dogovor sa Jermenima, pa pošto te teritorije nisu definitivno određene kome će pripasti, sovjeticizacijom Jermenije i Gruzije problemi će se rešiti sami od sebe, kako je referisao Lenjinu. U suštini, Čičerin je teritoriju Karabaha smatrao mamcem, a radi povoljnijih pregovora sa Jermenijom. (Hasanly, Moscow and delimitation of Karabakh in the 1920s, 2011, 57)

S druge strane, pored istaknutih boljševika Zakavkazja i vojni organi Crvene armije, tačnije Vojni savet 11. armije, obavestio je Centralni komitet RSP (b) da je Karabah bio, tokom vlade Musavata, integralni deo Azerbejdžana i da je teritorija Karabaha i Zanzegura, ekonomski i kulturno potpuno povezana sa Bakuom. Ipak, u pregovorima sa sovjetskom centralnom vladom, jermenska delegacija je namerno stvarala konfuziju, znajući da je Čičerin, kao narodni komesar spoljnih poslova (odnosno mistar spoljnih poslova) zapravo na njihovoj strani. Sergio Ordžonikidze, kao rukovodilac tzv. Kavbiroa, odnosno Biroa Boljševičke partije na Kavkazu, zalagao se za azerbejdžanske interese, zbog čega ga je Čičerin i prozivao kao „muslimanofilom“. Ordžonikidze se jasno zalagao da se nikakav mirovni sporazum ne zaključi sa Jermenijom, dok ne pristigne azerbejdžanska delegacija.

U suštini, Sovjetska Rusija i Jermenija su vodile tajne pregovore iza leđa Azerbejdžana. Ono što se dogodilo sa Jermenijom u junu 1920. godine, posle mesec dana ponovilo se i sa Gruzijom. Ordžonikidze i Kirov su tada obavestili Lenjina i Staljina da svako postizanje sporazuma sa Gruzijom bez učešća

Azerbejdžana onemogućava sprovođenje sovjetske politike na tom području. Posle neuspelih pregovora Kirova sa jermenskim predstavnicima u Tiflisu (Tbilisiju) na početku avgusta 1920. godine, Kirov je obavestio centar u Moskvi da je od Azerbejdžanaca uspeo da dobije samo to da će oni Jermeniji prepustiti oblast Šarur-Daralagez, dok ni po koju cenu ne pristaju da ostalo, tj. oblast Nahičevana, Ordubada, Džufle, Zangazura i Karabaha predaju, jer to smatraju svojim; Jermeni su upravo insistirali na svim ovim oblastima.

Glavni argument azerbejdžanskih predstavnika je bio da su te oblasti bile u sastavu Azerbejdžana za vreme vladavine Musavata i da bi njihova predaja umanjila sovjetsku moć u očima Azerbejdžanaca, Iranaca i Turaka. Ipak, kao rezultat pregovora koji su vođeni i u Moskvi i u Jerevanu, 10. avgusta 1920. godine, postignut je sporazum koji se sastojao iz šest tačaka, od kojih su se četiri odnosile na veštački stvorene teritorijalne sporove sa Azerbejdžanom. Tako je u drugoj tački navedeno da će u oblastima Karabaha, Zangazura i Nahičevana biti raspoređene trupe Crvene armije, i da će se one smatrati spornim teritorijama, te da okupacija tih teritorija od strane sovjetskih snaga neće predodređivati prava na te teritorije bilo Jermenske Republike bilo Azerbejdžanske SSR i insistiralo se na tome da će njihovo prisustvo stvoriti uslove za mirno rešenje teritorijalnih sporova između Jermenije i Azerbejdžana. Brzina kojom je zaključen sporazum između Sovjetske Rusije i Jermenije u bliskoj je vezi sa činjenicom da je u isto vreme zaključen mirovni sporazum između snaga Antante i Turske u Sevru. Mirovni ugovor u Sevru je obećavao velike dobitke Jermenima i sovjetska diplomatija je smatrala da zbog toga Jermenija može u potpunosti pasti pod uticaj sila Antante. U suštini, zbog tih spoljnopolitičkih događaja, sovjetska vlast je na brzinu zaključila mirovni sporazum sa Jermenijom i obećala sporne teritorije Jermeniji. (Hasanly, Moscow and delimitation of Karabakh in the 1920s, 2011, 59)

Od prvog dana sovjetizacije Azerbejdžana, obavljene su sve pripreme da se nesporne azerbejdžanske teritorije proglase spornim, kao što je to postignuto u Rusko-jermenskom sporazumu. Bez obzira što je još u junu 1920. Ordžonikidze obavestio centralnu vlast da je sovjetska vlast uspostavljena u Karabahu i Zangazuru i da se ove oblasti smatraju delovima Azerbejdžana, Vlada RSFR, odnosno posebno njegov Narodni komesarijat za spoljne poslove, pod rukovodstvom Čičerina i njegovog pomoćnika Karahana (inače Jermenina), zaključuje navedeni sporazum sa Jermenijom.

Azerbejdžan o sporazumu od 10. avgusta nije ni obavešten. Bio je to rezultat politike koju je izabrao Centralni komitet i posebno Narodni komesarijat za spoljne poslove i njime su direktno povređeni interesi Azerbejdžana. Iz ovoga se jasno vidi kakvi su teški dani došli za novu sovjetsku vlast u Azerbejdžanu. S jedne strane, koristeći revolucionarni zanos, azerbejdžanski komunisti (boljševici) smatrali su sebe bliskim Sovjetskoj Rusiji, ali sa druge strane upravo od tih radničko-seljačkih saveznika oduzeta im je zemlja koja je bila njihova. Čak su i posetoci iz Moskve osetili i videli tu nepravdu koju je naneta. Vođi azerbejdžanskih boljševika Narimu Narimanovu je bilo jasno da je glavni organizator takve politike narodni komesar za spoljne poslove Čičerin i njegov zamenik Karahan. Kako su obojica zauzimali najviše položaje, to im je omogućavalo da definišu i u praksi ostvare spoljnu, odnosno posebno istočnu politiku Sovjeta. N. Narimanov je samo u intervenciji samog Lenjina, kao neprikosnovenog vođe revolucije i države, video mogućnost zaštite interesa svog naroda, a pogotovu što je pre ulaska sovjetskih trupa u Azerbejdžan, sam Lenjin njemu lično dao mnogo lepih obećanja. (Hasanly, Moscow and delimitation of Karabakh in the 1920s, 2011, 60)

Međutim, i pored tvrdog, ponekad i oštrog postupanja samog Narimanova, Sovjetska Rusija je odabrala politiku dezintegracije Azerbejdžana, kako ju je definisao Čičerin. Svoju politiku, Čičerin je branio time da Jermenija, čak i ona u

kojoj rukovode dašnaci, predstavlja branu u slučaju turske invazije na Kavkaz. Kako se pozicija Sovjeta učvršćivala u Azerbejdžanu, ova republika je korak po korak pretvorena u predstražu za ostvarenje regionalne politike boljševika i, s obzirom na prirodna bogatsva Azerbejdžana i slabost buržoaskih republika Gruzije i Jermenije, stvoreni su uslovi za sovjetizaciju (tj. sovjetsko osvajanje Jermenije).

Do kraja novembra 1920. godine sovjetska vlast se učvrstila u Jermeniji, i bitka za teritoriju Azerbejdžana je ušla u novu fazu. Naime, na svečanoj sednici bakuskog Sovjeta 1. decembra 1920. godine, povodom uspostavljanja sovjetske vlasti u Jermeniji, Nariman Narimanov je pročitao deklaraciju kojom je pozdravljeno uspostavljanje sovjetske vlasti u Jermeniji, osuđeni su dašnaci koji su prolivali nevinu krv u Jermeniji, insistiralo se da teritorijalni sporovi ne mogu biti razlog za krvoproliće između Jermena i muslimana i, što je najznačajnije, da su oblasti Zanzegura i Nahičevana neodvojivi delovi Sovjetske Jermenije, a da se stanovništvu Nagorno-Karabaha daje pravo na samoopredeljenje. Međutim, ova deklaracija je odudarala od stavova koje je zauzeo Centralni komitet AKP (b)¹⁷ na sednicama od 4. i 30. novembra. Na sednici 30. novembra odlučeno je da se oblast Zanzegura da Jermeniji, ali Nahičevan nije pomenut. Može pretpostaviti da je Narimanov, pod pritiskom Ordžonikidzea, morao obećati da će se sve tri teritorije predati Jermeniji. Tekst ove deklaracije je sam Ordžonikidze sprečio da se štampa., na inicijativu Staljina ova „srećna“ vest je objavljena u *Pravdi* 4. decembra. Međutim, boljševici su „malo“ prepravili ovu deklaraciju, pa je sam Ordžonikidze predstavnicima jermenskih boljševika predstavio da u deklaraciji stoji da više nema granice između Jermenije i Azerbejdžana, da oblasti Zanzegura i Nahičevana postaju neodvojivi deo Jermenije i da Jermeni u Nagorno-Karabahu

---

¹⁷ Azerbejdžanska komunistička partija boljševika.

dobijaju pravo samoopredeljenja i da bogatstvo Azerbejdžana, njegova nafta, postaju zajednička imovina ujedinjenih republika.

Tako su novine u Bakuu objavile da je stanovništvu Nagorno-Karabaha dato pravo na samoopredeljenje, dok su novine u Jermeniji objavile da Nagorno-Karabah postaje sastavni deo Jermenske Socijalističke Republike. Ovakvo grubo falsifikovanje je razbesnelo Narima Narimanova. Kako se uopšte javila ideja da se oblast Zangezura preda Jermeniji i da se pominje u Narimanovoj Deklaraciji od 1. decembra 1920. godine? Ideja je potekla iz samog Politbiroa Centralnog komiteta RKP (b), a inicijator je bio Ordžonikidze. On sam, koji se toliko tokom proleća i leta te godine zalagao za celovitost Azerbejdžana, promenio je mišljenje jer je predavanjem oblasti Zangezura Jermeniji želeo da stvori rascep između Turske i Azerbejdžana, što bi u budućnosti umanjilo pretnju Turske prema Azerbejdžanu.

Staljin je izvestio direktno Lenjina da, prema Ordžonikidzeovom mišljenju, u tom trenutku osnovna opasnost leži u tome da se spreče Turci da imaju zajedničku granicu sa Azerbejdžanom. U vezi sa tim predložio je da se oblast Zangezura preda Jermeniji. Zbog toga su Turci smatrali da prijateljski odnosi između Rusije i Jermenije predstavljaju prepreku na putu od Turske ka muslimanskim narodima Kavkaza.

Ipak, ako se vratimo na već pomenutu sednicu Centralnog komiteta AKP (b) od 4. novembra 1920. godine, kada se raspravljalo o potpisanom sporazumu između Rusije i Jermenije jasno je istaknuto da predaja Nahičevana i Zangezura i politički i straterijski nepimerena i da se može sprovesti samo u vanrednoj situaciji. Kao što se jasno vidi, u tom momentu problem Nagorno-Karabaha nije ni postojao, niti se o njemu raspravljalo. Kada je diplomatska misija Sovjetske Rusije stigla u Jerevan, 20. novembra 1920. godine, prvi korak koji je preduzela bila je da ustanovi dokle su stigli pregovori između Turske i Jermenije u Đumriju

(koji su Turci u svojoj invaziji na Jermeniju okupirali 7. novembra i u kome je i kasnije 3. decembra i potpisan ugovor o miru, poznat kao Ugovor iz Aleksandropolja, s obzirom da se Đumri tada zvao Aleksandropolj), kao i da ustanovi koji su teritorijalni zahtevi Jermenije prema Azerbejdžanu i Gruziji. I pored Deklaracije od 1. decembra i Nahičevan i Nagorno-Karabah, i nizijski i planinski delovi obe oblasti, ostali su u sastavu Azerbejdžana. U ugovoru koji je potpisan u Moskvi 16. marta 1921. godine između Sovjetske Rusije i Turske Republike jasno stoji da će Nahičevanska oblast biti pod protektoratom Azerbejdžana, s tim da Azerbejdžan taj protektorat ne može ustupiti trećoj zemlji. Ipak, upravo u to vreme pitanje Nagorno-Karabaha opet je došlo u centar interesovanja. Naime, 3. juna 1921. godine održana je sednica Kavkaskog biroa Centralnog komiteta RKP (b), kojoj su prisustvovali i predstavnici zakavkaskih komunističkih (boljševičkih) partija. Tokom večernje sednice raspravljana su tri pitanja: pitanje Azerbejdžana, Zangazura i kavkaskih nomada. Odluke u vezi sa prvim i trećim pitanjem bile su određene u Protokolu broj 6; u vezi sa drugim pitanjem umesto odluke, stajala je samo zabeleška: „Videti prilog uz protokol“. Upravo u ovome se nalazio koren problema. Prvo, odluka Kavkaskog biroa Centralnog komiteta RKP (b) koji se odnosio na Zangezura, u sedam tačaka, imala je oznaku „strogo poverljivo“, iako sam protokol broj 6, u celini, nije imao tu oznaku. Drugo, od sedam tačaka odluke, njih šest se odnose na Zangezura, dok se tačka pet odnosi isključivo na Nagorno-Karabah. U toj tački se doslovno kaže: „Zabeležiti u Deklaraciji Jermenske vlade da Nagorno-Karabah pripada Jermeniji“. U formi „strogo poverljivog“, Jermenija je direktno upućena da izda vladinu deklaraciju u kojoj će se odrediti da Nagorno-Karabah pripada Jermeniji. (Hasanly, Moscow and delimitation of Karabakh in the 1920s, 2011, 60-61)

Prateći ovu odluku, 12. juna Sovjet narodnih komesara Jermenije izdao je dekret o pripajanju planinskih oblasti Karabaha Jermeniji. U ovom dekretu, objavljenom 19. juna, istaknuto je da se donosi na osnovu Deklaracije Azerbejdžanskog

revolucionarnog komiteta (od 1. decembra) i u skladu sa Ugovorom između socijalističkih republika Jermenije i Azerbejdžana. Interesantno u ovom Dekretu je to što se poziva na azerbejdžansku deklaraciju od 1. decembra 1920. godine, u kojoj nema ni reči da Nagorno-Karabah treba da se pripoji Jermeniji, niti je u tom momentu bio sklopljen bilo kakav ugovor između Jermenije i Azerbejdžana. Očigledno, autore ovog dekreta direktno je inspirisala „strogo poverljiva“ odluka u vezi „Zangezurskog pitanja“ Kavkaskog biroa Centralnog komiteta RKP (b) od 3. juna, a nekako ta odluka nigde nije spomenuta u dekretu od 12. juna. Očigledno je u svemu ovome jeste da je pečat „strogo poverljivog“ sprečavao da se dovede u vezu Odluka Kavkaskog biroa od 3. juna sa Dekretom od 12. juna, a sa druge strane, potpuno je jasno da Kavkaski biro CK RKP (b) nije imao ovlašćenje da donese takvu odluku.

U stvarnosti, odmah nakon Moskovskog ugovora od 16. marta 1921. godine (između Rusije i Turske), vlada Jermenije je preduzela prve korake ka aneksiji oblasti Nagorno-Karabaha. Cilj je bio da se oblasti Nagorno-Karabaha i Zangezura objedine u jednu oblast, a korake za to su već preduzeli u maju 1921. godine, upravo očekujući zasedanje Kavkaskog biroa CK RKP (b). Zbog čega se ovoliko žurilo sa preduzimanjem ovih, u suštini, ilegalnih i nezakonitih koraka u pravcu pripajanja Nagorno-Karabaha Jermeniji, i to kako od strane jermenskog vođstva, tako i od strane Kavkaskog biroa CK RKP (b) u periodu maj, početak juna 1921. godine? Razlog je u tome što je za 15. juni u Tiflisu bila zakazano zasedanje komisije za razgraničenje kavkaskih republika. Da bi rasčistili sve granične sporove, određena je komisija koju su činili predstavnici sve tri republike, a kojom je predsedavao Sergej Kirov. Komisija osnovana na plenumu Kavkaskog biroa Centralnog komiteta RKP (b) 2. maja 1921. godine.

Kavkaski biro, svojom odlukom od 3. juna, i jermenska vlada, svojim dekretom od 12. juna, u vezi sa pripajanjima Nagorno-Karabaha Jermeniji, hteli su da stave Azerbejdžan pred svršen čin, i to pre održavanja sastanka u Tiflisu (Tbilisiju).

Azerbejdžanski savet narodnih komesara je 26. juna održao je sednicu na kojoj je razmotren izveštaj A. Karajeva u vezi sa njegovim putem u Nagorno-Karabah i Nahičevan. Odlučeno je da se razmotre zahtevi Jermenije u vezi sa Nagorno-Karabahom. Rešeno je, takođe, da se stave van snage ovlašćenja koja je jermenska vlada dala svom opunomoćeniku u Nagorno-Karabahu Marvjaju i da se o tome obaveste Ordžonikidze, Masnikov, predsednik Jermenskog revolucionarnog komiteta, Karajev, pomorski komesar Azerbejdžana i sam Marvjan. Narimanov je 27. juna obavestio i Ordžonikidze i Masnikova da Savet narodnih komesara Azerbejdžana smatra da jednostrano rešavanje problema Nagorno-Karabaha od strane Jermenskog revolucionarnog komiteta predstavlja veliku političku grešku i istovremeno su tražili da se Marvjan povuče.

Istog dana održana je i sednica Političkog i Organizacionog biroa Centralnog komiteta AKP (b) na kome je raspravljano o razgraničenju između Jermenije i Azerbejdžana. Odlučeno je da se sa rešavanjem ovog pitanja sačeka dok se ne dobiju obaveštenja iz Tiflisa. U suštini u „ime Azerbejdžana“ sa Jermenima su pregovarali oni koji su zaista u svojim rukama koncentrisali pravu moć na Kavkazu – Ordžonikidze i Kirov. Oni su pokušavali da nađu put da se Karabah preda Jermenima, pa su predlagali i razgraničenje po etničkom principu: „ (...) da nijedno jermensko selo ne treba da pripadne Azerbejdžanu, kao što nijedno muslimansko selo ne sme da pripadne Jermeniji“. (Hasanly, Moscow and delimitation of Karabakh in the 1920s, 2011, 62)

U Tiflisu je 4. jula 1921. godine održan čuveni sastanak Kavkaskog biroa Centralnog komiteta RKP (b), na kome je između ostalih učestvovao i Staljin. Na ovom sastanku su i Kirov (koji će za tri meseca postati sekretar Centralnog komiteta Azerbejdžanske komunističke partije) i Ordžonikidze glasali za rezoluciju kojom se predlagalo da se oblast Nagorno Karabaha uključi u Jermensku SSR i da se u Nagorno Karabahu održi plebiscit u vezi sa tim. Obojica su postupali u skladu sa direktivama centra i o zaključenom ugovoru između

Sovjetske Rusije i Turske, a u vezi sa formiranjem oblasti Nahičevana i njenim stavljanjem pod protektorat Azerbejdžana. Samo zahvaljujući Narimu Narimanovu odluka o Karabahu nije odmah doneta, jer je on zahtevao da se pitanje Karabaha rešava na višoj instanci, tj. da konačnu odluku o ovom pitanju donese Centralni komitet RKP (b). Ovo pitanje ipak nije došlo pred Centralni komitet, jer je sledećeg dana Ordžonikidze promenio mišljenje i zahtevao da se pitanje Karabaha ponovo preispita. Kavkaski biro je ponovo o pitanju Karabaha većao 5. jula i donete su sledeće odluke: „a) zbog potrebe za međunacionalnim mirom između muslimana i Jermena i ekonomskih veza Gornjeg i Donjeg Karabaha i njegove kontinuirane povezanosti sa Azerbejdžanom, zadržati Nagorno-Karabah u granicama Azerbejdžana i dati mu široku oblasnu autonomiju sa administrativnim centrom u Šuši, koji se nalazi u granicama autonomne oblasti; b) zadužiti Centralni komitet Azerbejdžana da odredi granice autonomne oblasti i da ih nakon toga da na odobrenje Kavkaskom komitetu Centralnog komiteta RKP (b); c) zadužiti Prezidijum Kavkaskog biroa CK da pregovara sa Centralnim komitetom Jermenije i Centralnim komitetom Azerbejdžana o najboljem kandidatu za izvanrednog komesara Nagorno-Karabaha; d) zadužiti da Centralni Komitet Azerbejdžana definiše obim autonomije za Nagorno-Karabah i da ga da na potvrdu Kavkaskom birou CK“. (Hasanly, Moscow and delimitation of Karabakh in the 1920s, 2011, 63)

Jermenski istoričari su kasnije pokušali da izmenu „pravedne odluke“ o predavanju Nagorno-Karabaha Jermeniji objasne „neočekivanim“ dolaskom Staljina u Tiflis, koji je, prema njima, zaštitio Azerbejdžan na njegov karakterističan način. Međutim, Staljin nije, „neočekivano“, prisustvovao sednici Plenuma Kavkaskog biroa, jer je u Tiflisu bio od kraja juna. Na ovaj način, oni, kroz Staljinove zločine koje je kasnije činio, pokušavali da „provuku“ pred svetom da su i oni bili njegove žrtve (iako su čistke počele tek posle petnaest godina od ovih dešavanja) i da na taj način zahtevaju obnovu onoga što oni

smatraju istorijskom istinom. (Hasanly, Moscow and delimitation of Karabakh in the 1920s, 2011, 55)

Međutim, u dokumentima, u koje su sigurno imali uvida i jermenski historičari, jasno se vidi da je Staljin bio prisutan na obe sednice Plenuma Kavkaskog biroa – 4. i 5. jula 1921. godine, ali o pitanju Nagorno-Karabaha uopšte nije govorio. Cilj Staljinovog dolaska u Tiflis nije uopšte bio vezan za rešavanje pitanja Nagorno-Karabaha, već je došao u Tiflis zbog smene predsednika Revolucionarnog komiteta Gruzije, Filipa Maharadzea.

U dokumentima je navedeno da postoje nacionalističke „komunističke“ grupe u komunističkim organizacijama Zakakavazja i da su one naročito jake u Jermeniji i Gruziji, a da su slabije (i po kvalitetu i po obimu) u Azerbejdžanu. I pitanja Zangezura i Nagorno-Karabaha bila su direktno povezana sa pitanjem Nahičevanske oblasti koja je bila u ugovoru zaključenom između Rusije i Turske u Moskvi 16. marta 1920. godine. Zaključenje ovog ugovora je podiglo talas nacionalizma u Jermeniji, pa je čak i šef jermenske delegacije na moskovskim pregovorima, komesar za spoljne poslove Bekzadjan optuživao Čičerina (sovjetskog ministira spoljnih poslova) da prilikom pregovora sa Turskom nije štitiio interese jermenskog naroda, dok su se Turci tokom pregovora stalno pokazivali kao zaštitnici muslimana na Kavkazu, a posebno Azerbejdžana. Bekzadjan je bio posebno uznemiren što su Turci uspeali da zadrže Nahičevan kao deo Azerbejdžana, a Turci su to smatrali vrlo važnim za osiguranje svojih istočnih granica.

Čičerin se branio da je jermenska delegacija u svemu bila upoznata sa tokom pregovora kao i sa njihovim rezultatima. Ovakvo ponašanje Jermenije je bilo obmana, kako bi se stvorili uslovi da, zloupotrebljavajući Moskovski ugovor, dođu do Karabaha, kao nekog vida kompenzacije. N. Narimanov je 19. jula 1921. godine podneo izveštaj o rezultatima plenuma u Tiflisu, a posebno o

uspostavljanju spoljnih granica Azerbejdžana i razgraničenju sa ostalim republikama Južnog Kavkaza. Nezadovoljni, nacionalistički Jermeni proturili su glasine o tome da će Jermeni iz Nagorno-Karabaha biti preseljavani u Jermeniju. Ove glasine su došle i do tada već postavljenog sekretara Centralnog komiteta Komunističke partije Azerbejdžana (boljševika) Sergeja Kirova, koji je odmah sproveo istragu. (Hasanly, Moscow and delimitation of Karabakh in the 1920s, 2011, 53)

Prema izveštaju A. Krajeva i L. Mirzojana koji su bili u Karabahu baš u to vreme, nije bilo nikakvog preseljavanja Jermena, već obrnuto: muslimani su bili preseljavani iz Nagorno-Karabaha u druga mesta u prvim mesecima nakon uspostavljanja Sovjetskog Azerbejdžana. Centralni Izvršni Komitet Azerbejdžana je 7. jula 1923. godine izdao dekret o formiranju Autonomne oblasti Nagorno-Karabah. Ovo je označilo kraj borbe oko teritorijalne pripadnosti Nagorno-Karabaha, koja je izbila u prvim godinama sovjetske vlasti u Zakavkazju.

2.2 Azerbejdžan u Drugom svetskom ratu

Kao i ceo Sovjetski Savez, i Azerbejdžan su teško pogodile Staljinove čistke tokom tridesetih godina XX veka. U periodu, koji se ponekad označava vremenom "crvenog terora", hiljade ljudi je bilo ubijeno, a desetine hiljada oterano u Staljinove koncentracione logore - gulage. U čistkama su stradale značajne ličnosti Azerbejdžana, kao Husein Džavid, Mikail Mušvig, Ruhula Ahundov, Ajan Sultanova i ostali. Glavni egzekutor čistki u Azerbejdžanu bio je prvi sekretar Komunističke partije Azerbejdžana Mir Džafar Bagirov. Njegove mete su posebno bili pripadnici inteligencije, ali je uklanjao i sve komuniste koji

su imali simpatija za protivnike režima, nekada naginjali panturkizmu, ili su imali kontakte sa revolucionarnim organizacijama Irana ili Turske.

Tokom Drugog svetskog rata, glavni zadatak Azerbejdžanske SSR bio je sanbdevanje Crvene armije i Sovjetskog Saveza naftom i proizvodima od nafte. Naime, 75% celokupne proizvodnje nafte Sovjetskog Saveza u to vreme dolazilo je iz naftnih polja oko Bakua. Iako inicijalno nije bio cilj nemačkog osvajanja, Azerbejdžan se našao u fokusu rata tokom 1942. godine. Naime, celokupna nemačka ratna mašinerija zavisila je od proizvodnje nafte na naftnim izvorima u Ploeshtiju u Rumuniji i na proizvodnji sintetičke nafte u samom Rajhu. Međutim, sve je ovo bilo nedovoljno za vođenje rata kako su to Hitler i nemačka Vrhovna komanda zamišljali i planirali.

Kako je blickrig protiv Sovjetskog Saveza propao u zimu 1941. godine, jer ni Moskva ni Lenjingrad (sadašnji Sankt Petersburg) nisu osvojeni, Nemačka je morala da pronade izvore nafte koji bi joj omogućili dalje vođenje rata. Zbog toga su se Hitler i njegova Vrhovna komanda fokusirali na jug Sovjetskog Saveza, odnosno na njegove naftne izvore oko Kavkaza. Plan je bio zamašan, jer je trebalo ostvariti više ciljeva. Primarni je bio da se zauzmu najbitniji izvori nafte, doći na granice Turske i uvući je u rat protiv Sovjetskog Saveza; spojiti se negde na Bliskom istoku sa Romelovim snagama koje su nadirale iz Severne Afrike; a istovremeno preseći glavnu komunikaciju Volgom i tako omogućiti da se rat na Istoku, a možda i na zapadu uspešno privede kraju.

Zbog toga je i napravljen plan “ Fall Blau” („Slučaj Plavo“) u kome je kao glavni cilj postavljeno osvajanje glavnih naftnih izvora Sovjetskog Saveza na Kavkazu (Majkop, Grozni i Baku). Širokoj populaciji ovaj plan je poznat zbog toga što je on doveo do Staljingradske bitke (septembar 1942. – februar 1943. godine), koja se smatra prekretnicom Drugog svetskog rata i koja je predstavljala prvi katastrofalni poraz nemačkog Vermahta. Međutim, osvajanje Staljingrada u toj

velikoj operaciji bila je samo sporedna posledica, jer je njime trebalo preseći saobraćaj na Volgi (žili kucavici saobraćaja evropskog dela Sovjetskog Saveza) i onemogućiti pružanje pomoći snagama Crvene armije koje su branile južni deo zemlje. Naftna polja Kavkaza su bila primarni cilj. U maju 1942. godine počela je velika ofanziva. Što zahvaljujući svojoj premoći (i u tehničkom smislu i u operativno-taktičkom), što zahvaljujući greškama sovjetske komande, Nemci su vrlo brzo uspeali da gotovo razbiju odbranu južnog dela sovjetsko-nemačkog fronta i da prodru do samog Kavkaza. Uspeli su čak i da osvoje gotovo celu istočnu obalu Azovskog mora, Majkop, Kuban, Grozni, glavne kavkaske prevoje, najviši vrh Kavkaza-Elbrus, ali dalje nisu mogli. Zahvaljući herojskoj odbrani Crvene armije, zaustavljeni su na samom pragu Azerbejdžana. U Baku nikada nisu ušli i njegova nafta im je ostala nedostižna.¹⁸

Između 600.000 i 800.000 Azerbejdžanaca se borilo u redovima Crvene armije. Za stanovnike Beograda i Srbije je interesantno da je 223. streljačka (pešadijska) divizija, koja je formirana u Azerbejdžanu i koju su popunjavali obveznici iz ove republike, prošla ratni put od podnožja Kavkaza sve do Beča, i u sastavu korpusa Trećeg ukrajinskog fronta učestvovala u oslabođenju Beograda, pa je zbog toga i dobila počasni naziv "Beogradska". Borila se u Istočnoj Srbiji, u okolini Smederevske Palanke...(Mehtiev, 2012, 43-44)

Mehti Hanifaoglu Huseinzade iz Nohanija u Bakinskoj pokrajini, bio je oficir – poručnik Crvene armije i u ratu je učestvovao od 1941. godine. U strahovitim borbama u agustu 1942. godine, na prilazima Staljingradu, kod Kalača na Donu,

---

¹⁸ Ovdje treba napomenuti da najnovija istraživanja istoričara ukazuju da sve i da su hitlerovci i osvojili ova naftna polja, to im ne bi ništa koristilo, jer jednostavno nisu imali logističke mogućnosti da osvojenu naftu transportuju. S druge strane, iako su osvojili naftna polja u Majkopu i u Groznom, ni tu nisu uspeali ništa da urade jer su prilikom povlačenja instalacije su tako uništene da oni sve do kontraofanzive Crvene armije u zimu 1942. i rano proleće 1943. godine nisu uspeali da organizuju efikasnu proizvodnju.

teško je ranjen i zarobljen. Nakon oporavka pristupio je vojnim odredima koje su Nemci formirali od zarobljenih pripadnika Crvene armije, pa je raspoređen u 162. diviziju (zvanu „Turkmenska“), koju su Nemci formirali od dobrovoljaca Azerbejdžanaca, Turkmena, Kazaha i pripadnika drugih Centralno azijskih naroda. Međutim, u septembru 1943. godine prebegao je jugoslovenskim partizanima u okolini Trsta. Ratovao je pod partizanskim imenom „Mihajlo“ sve dok nije poginuo u slovenačkom selu Vitovlju kod Nove Gorice. Zbog svoje hrabre borbe protiv nacista, posthumno je ukazom Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR 1957. godine proglašen Herojem Sovjetskog Saveza. Moramo ovde i pomenuti general-majora Azi Aslanova, Azerbejdžanca, koji je dva puta odlikovan Ordenom Heroja Sovjetskog Saveza. Poginuo je 24. januara 1945. godine, prilikom izviđanja neprijateljskih položaja oko Priekule, na Kurlandskom poluostrvu u današnjoj Letoniji. Oko 400.000 Azerbejdžanaca je položilo svoj život u borbi protiv nacizma.

2.3. Period destaljinizacije

Nakon Staljinove smrti 1953. godine i čuvenog Hruščovljevog govora na 20. kongresu KP SSSR, počela je politika destaljinizacije. To je između ostalog dovelo i do poboljšanja socijalnog statusa (bolje ishrane, boljih stambenih mogućnosti, boljeg školovanja) i stanovnika Azerbejdžana. Taj period obeležava i ubrzana urbanizacija i industrijalizacija. Uvedena je i nova politika zbliženja, sa svrhom da se svi narodi SSSR-a utope u novu Sovjetsku naciju. (Cornell S. E., 2011, 101.)

Šezdesetih godina 20. veka javljaju se prvi strukturalni znaci krize sovjetskog sistema. Najznačajnija industrija Azerbejdžana – proizvodnja nafte izgubila je

svoju relativnu važnost za sovjetsku ekonomiju, delom zbog prebacivanja naftne proizvodnje u druge regione Sovjetskog Saveza, a delom i zbog iscrpljivanja naftnih izvora na kopnu, dok se za eksploataciju nafte iz Kaspijskog jezera smatralo da je neisplativa. Kao rezultat toga, Azerbejdžan je imao najnižu stopu rasta među sovjetskim republikama, izuzev Tadžikistana. (Həsənli, 2012) (L. Batalden, 1997)

3. Dolazak Hajdara Alijeva na vlast

Etničke tenzije, posebno između Jermena i Azerbejdžanaca počele su da rastu, ali je svako nasilje onemogućeno. U pokušaju da stane na put rastućoj strukturalnoj krizi, 1969. godine, centralna vlada u Moskvi je imenovala Hajdara Alijeva za prvog sekretara Komunističke partije Azerbejdžana. Alijev je uspeo da privremeno unapredi ekonomske uslove i uvodio je druge industrije, kao što je industrija prerade pamuka, u odnosu na tada već opadajuću naftnu. Takođe je učvrstio vladajuću republičku elitu, koja se sada sastojala gotovo isključivo od Azerbejdžanaca. Hajdar Alijev je 1982. godine postao član Politbiroa KP SSSR, što je najviši položaj koje je jedan Azerbejdžanac uspeo da dostigne u Sovjetskom Savezu. S početkom perestrojke 1987. godine, bio je prinuđen da se penzioniše, s obzirom da je bio protivnik tadašnje politike sovjetskog lidera Mihajla Gorbačova. Kasne osamdesete karakteriše povećanje nemira na Kavkazu, prvenstveno zbog pitanja Nagorno-Karabaha. Političko buđenje počinje u februaru 1988. godine sa obnavljanjem međunacionalnih sukoba. U martu 1988. godine Jermenija zahteva da se Autonomna oblast Nagorno-Karabah pripoji Jermeniji, iako je bila u sastavu Azerbejdžanske SSR. Centralna vlada iz Moskve je nekoliko puta uvodila vojnu upravu, ali to nije sprečilo nemire. Etnički sukobi

su pokazali svu nesposobnost Komunističke partije da reši te sukobe i zaštiti nacionalne interese. (Hasani, 2009, 81-84)

U duhu glasnosti, nezavisne publikacije i političke organizacije počele su da se javljaju. Od svih tih organizacija najznačajnija je bila Narodni front Azerbejdžana. Do jesni 1989. godine činilo da će NFA uspeti da preuzme svu vlast i moć od komunista. Međutim, u pokretu je ubrzo došlo do rascepa na konzervativno-islamsko krilo i na umereno krilo. Rascep je pratio i početak anti-jermenskog nasilja u Bakuu i intervencija sovjetskih trupa. Nemir je kulminirao u nasilnom sukobu u Bakuu 20. januara 1990. godine, kada su sovjetske trupe ubile 132 nacionalistička demonstranta. (Islamov, 2010, 97)

3.1. Proglašenje nezavisnosti Azerbejdžana

Azerbejdžan je proglasio svoju nezavisnost 30. avgusta 1991. godine i postao član Zajednice nezavisnih država. Međutim, do kraja 1991. godine sporadične borbe u Nagorno-Karabahu eskalirale su u pravi rat. Postignut je prekid vatre, ali mirovnih pregovora još uvek nema, što je dovelo do status quoa u kome su jermenske trupe zadržale svoje pozicije u Karabahu kao i koridore na azerbejdžanskoj teritoriji koji povezuju enklavu sa Jermenijom. (Islamov, 2010, 101-102)

Tokom 1990. i 1991. godine Azerbejdžan pretpeo najviše žrtava u borbi za nezavisnost od bilo koje druge bivše sovjetske republike. Donošenje Deklaracije o nezavisnosti, koju je proglasio predsednik Ajaz Mutalibov, 30. avgusta 1991. godine, pratio je istovremeno i pokušaj komunista u Moskvi da pučem preuzmu ponovo vlast. Mutalibov je iz Teherena podržao ovaj pokušaj puča i tako uz

Zijada Gamsahurdiju bio jedini predsednik koji je to uradio. Istovremeno, raspustio je Komunističku partiju i podneo predlog za opšte predsedničke izbore.

Prvi predsednički izbori u Azerbejdžanu održani su 8. septembra 1991. godine, na kojima je Ajaz Mutalibov bio jedini kandidat. Iako, prema međunarodnim standardima, izbori nisu bili ni slobodni ni poštjeni, Mutalibov je postao prvi izabrani predsednik Azerbejdžana. Vrhovni Sovjet Azerbejdžanske SSR je 18. oktobra 1991. godine usvojio Deklaraciju o nezavisnosti, a Komunistička partija Azerbejdžana je raspuštena. Ipak, to nije sprečilo njene kadrove, uključujući tu i predsednika Mutalibova da zadrže svoje položaje. U decembru 1991. godine na narodnom referendumu, narod Azerbejdžana je usvojio Deklaraciju o nezavisnosti. Sa raspadom Sovjetskog Saveza, Azerbejdžan su kao nezavisnu državu prvo priznali Turska, Izrael, Rumunija i Pakistan. SAD su to učinile 25. decembra. (Mahmudlu, 2005)

U međuvremenu, konflikt u Nagorno-Karabahu se nastavio, uprkos naporima da se postigne sporazum. Na početku 1992. godine, vođe Jermena u Karabahu proglasile su nezavisnu republiku. To je preraslo u pravi rat između Jermenije i Azerbejdžana, u kome su Jermeni pobedili, uz potajnu pomoć ruske armije. Zločini su činjeni sa obe strane, ali je najveći bio masakr azerbejdžanskih civila u mestu Hodžali 25. februara 1992. godine. Premda tačni podaci nikada nisu utvrđeni, smatra se da je poginulo 613 civila, od toga 165 žena i dece.

Zbog neadekvatnog reagovanja vlade i gubitaka u ratu sa Jermenijom, došlo je do građanskih nemira. Mutalibov je bio prinuđen da da ostavku 6. marta 1992. godine, zbog pritiska Narodnog fronta Azerbejdžana. Glavni uzrok pada Mutalibova je njegovo odbijanje da formira vojsku koja bi bila u stanju da odgovori jermenskoj agresiji. Bojao se da ta vojska ne bi ostala pod njegovom potpunom kontrolom. Šuša, poslednji grad u Nagorno-Karabahu naseljen Azerima, pao je u ruke Jermena 16. maja 1992. godine. Vrhovni savet

Azerbejdžana je doneo odluku da Mutalibov nije odgovoran za masakr u Hodžaliju, oslobodio ga odgovornosti i ponovo ga je postavio za predsednika Azerbejdžana. Ali, 5. maja 1992. godine, samo dan kasnije posle ove odluke Vrhovnog saveta Azerbejdžana, vojska predvođena ANF preuzela je Parlament i državni radio i televiziju, i na taj način svrgla Mutalibova, koji je pobjegao u Moskvu. (Mahmudlu, 2005)

Nakon ovog Vrhovni savet Azerbejdžana je raspušten, njegove nadležnosti su prenete na Narodnu skupštinu Azerbejdžana, koja je formirana na jednakoj zastupljenosti ANF i komunista. Dva dana kasnije, dok su jermenske snage osvajale Lačin, Isa Gambar je izabran za predsednika Narodne skupštine i preuzeo je i dužnost predsednika Republike do novih izbora. Novi izbori za predsednika Republike održani su 17. juna 1992. godine, a kako komunisti nisu bili u stanju da predstave kvalitetnog kandidata, Abulfaz Elčibej, vođa Narodnog fronta Azerbejdžana izabran je sa više od 60% glasova.

Elčibej je bio bivši disident i politički zatvorenik i njegov program se bazirao na istupanju Azerbejdžana iz Zajednice Nezavisnih Država, bližim odnosima sa Turskom i proširenju odnosa sa iranskim Azerbejdžancima. Za to vreme Hajdar Alijev, koji je bio sprečen da se kandiduje za predsednika Republike, zbog toga što je imao više od 65 godina, uspešno je radio u Nahičevanu. Morao je da se nosi sa jermenskom blokadom Nahičevana, s obzirom da je nakon pada Nagorno-Karabaha, ovaj deo Azerbejdžana ostao potpuno odsečen od ostatka zemlje. S druge strane, Azerbejdžan je potpuno zaustavio celokupni železnički saobraćaj prema Jermeniji, prekidajući tako većinu kopnenih veza Jermenije sa svetom. Na ovaj način, negativni ekonomski efekti jermensko-azerbejdžanskog sukoba jasan su pokazatelj međuzavisnosti zakavkaskih naroda.

Godinu dana od izbora, predsednik Elčibej se suočio sa istom situacijom koja je dovela i do Mutalibovog pada. Borbe oko Nagorno-Karabaha sigurno su išle u

korist Jermena. Oni su okupirali gotovo jednu petinu azerbejdžanske teritorije, što je dovelo do toga da je više od milion ljudi moralo da napusti svoje domove. U junu 1993. godine u Gandži izbila je vojna pobuna protiv predsednika Elčibeja, pod vođstvom pukovnika Surata Husejinova. Narodni front Azerbejdžana ostao je bez političke podrške zbog gubitaka u ratu, opadajuće ekonomije i delovanja opozicije pod vođstvom Hajdara Alijeva. Alijev je u Bakuu dobio podršku za promene. U avgustu 1993. godine održan je referendum o poverenju na kome su građani izglasali smenu predsednika Elčibeja. Na predsedničkim izborima održanim 3. oktobra 1993. godine Hajder Alijev je nadmoćno pobedio. U martu 1994. godine uspeo je da se oslobodi nekih opozicionara uključujući i Surata Husejinova, koji je bio uhapšen zajedno sa ostalim protivnicima. Godine 1995. raspuštena je bivša vojna policija, za koju se sumnjalo, da zajedno sa turskim desničarskim nacionalistima, planira državni udar. Kasnije, 1996. godine, Resul Kulijev, raniji predsednik Parlamenta otišao je u dobrovoljno izgnanstvo. Do kraja 1996. godine, pozicija Hajdara Alijeva, bila je neprikosnoven. Ekonomija Azerbejdžana se polako oporavljala, kao rezultat ograničenih reformi, ali i potpisivanja tzv. *Ugovora veka* u oktobra 1994. godine (o ogromnom Azeri-Čirag-Gunešli naftnom polju), što je dovelo do povećanog izvoza nafte na zapadna tržišta. (Islamov, 2010, 103-104) (Tadeusz, 1995)

U oktobru 1998. godine Hajdar Alijev je ponovno izabran za predsednika. Njegov drugi mandat, takođe, karakterišu ograničene reforme, ali i povećanje naftne proizvodnje. Na početku 1999. godine otkriveno je ogromno gasno nalazište Šah Deniz, što je označilo Azerbejdžan kao potencijalno velikog izvoznika prirodnog gasa. Sporazum o izvozu prirodnog gasa potpisan je 2003. godine sa Turskom, kada su počeli i dugo očekivani radovi na naftovodu Baku-Tbilisi-Čejhan i gasovodu Baku-Tbilisi-Erzerum. Naftovod je završen 2005, a gasovod 2006. godine. Azerbejdžan je, takođe, i deo projektovanog Nabuko naftovoda. Azerbejdžan je uvek igrao posebnu ulogu u turskoj spoljnoj politici. Kao što se iz

napred navedenih podataka vidi, svi glavni terminali azerbejdžanske nafte i gasa nalaze se u turskim lukama, odnosno gradovima. I sam predsednik Hejdar Alijev je ove odnose okarakterisao kao postojanje „jedne nacije, dve države“. (Fejzije, 2016)

U poslednjih sto godina, turska spoljna politika je tesno povezana sa Azerbejdžanom, a u poslednjih nekoliko godina, što se tiče Zakavkaskog regiona, Baku je igrao značajnu ulogu u reviziji poznate doktrine turske spoljne politike, „nula problema“ sa susedima.

Aprila 2003. godine Hajdar Alijev je teško oboleo. Umro je 12. decembra 2003. godine na lečenju u Sjedinjenim Američkim Državama. Iste godine, na predsedničkim izborima izabran je za predsenika Ilham Alijev, sin Hajdara Alijeva. Ilham Alijev je 2008. godine ponovno izabran za predsednika sa više od 87% glasova. Azerbejdžan je 2011. godine izabran za nestalnu članicu Saveta bezbednosti Ujedinjenih Nacija. Sve veći značaj nafte i gasa pruža ogromne šanse Azerbejdžanu, kako u unutrašnjoj, tako i u spoljnoj politici, ali istovremeno ga stavlja i pred velike izazove. Kao veliki proizvođač nafte i gasa i, zahvaljujući svom geografskom položaju, budući značajna tranzitna zemlja preko koje se vrši isporuka ovih strateških sirovina, azerbejdžanska ekonomija je doživela veliki rast u poslednje dve decenije. Upravo zbog svog značaja kao velikog snabdevača gasom i naftom, Azerbejdžan mora pažljivo da se postavlja između različitih centara političke i ekonomske moći, uključujući i Kinu i Indiju, čija rastuća tržišta pomeraju ravnotežu međunarodnog poretka, Rusku federaciju, čije rukovodstvo želi da iskoristi svoju proizvodnju nafte i gasa kao najznačajniju polugu spoljne politike; Tursku, koja je u usponu; kao i zemlje članice Evropske Unije i Sjedinjene Američke Države, sa njihovom sve većom energetsom zavisnošću, a sve u cilju da zadrži mogućnost da odlučuje o svojoj budućnosti. (Cornell S. E., 2011, 124.)

4. Multikulturalizam u savremenom Azerbejdžanu

Multikulturalizam je način života azerbejdžanskog naroda. Vekovima je narod koji živi uz zapadnu obalu Kaspijskog jezera pretvarao tolerantnost, trpeljivost i postovanje drugih religija i kultura u stil života. Danas je multikulturalizam u Azerbejdžanu uzdignut na nivo državne politike. Zbog toga nije slučajno da je predsednik Azerbejdžana Ilham Alijev, prilikom održavanja 7. Globalnog foruma Alijanse civilizacija Ujedinjenih nacija, održanog u Bakuu aprila 2016, dao predlog da se 2016. godina proglasi godinom multikulturalizma. (Okrugli sto: Multikulturalizam: iskustvo Azerbejdžana, 2016, 10-12)

Prošlo je više od dvadest godina od kada se svet oslobodio pritiska konfrontacije iz vremena hladnog rata. Kolapsom Sovjetskog Saveza i nestankom Varšavskog pakta, činilo se da svet ulazi u jednu novu, prosperitetnu fazu, oslobođenu straha od masovnog uništenja. Međutim, mora se priznati da se nade u bezbedniji svet još uvek nisu ostvarile, već se, šta više, situacija i pogoršala. Pretnju nuklearnim uništenjem civilizacije zamenile su nove opasnosti i izazovi, kao što su terorizam, separatizam, religijski i drugi oblici ekstremizma, regionalni sukobi, finansijsko-ekonomske krize, migracije i drugo. Svi ti problemi su postojali i ranije, ali sada u uslovima globalizacije, kada je svet postao mnogo više međusobno povezan i međusobno zavisian, oni su počeli da stiču univerzalni karakter, predstavljajući stvarnu pretnju za regionalnu i međunarodnu bezbednost.

4.1 Multikulturalizam kao državna politika Azerbejdžana

Azerbejdžanska država, imajući dugogodišnje iskustvo, veruje da bi podsticanje multikulturalizma moglo da posluži kao odgovor, ako ne na sve, onda na mnoge od navedenih problema, posebno u svetlu dešavanja sa kojima se suočila Evropa

zbog velikog priliva imigranata. Multikulturalizam podrazumeva etničku, jezičku i konfesionalnu raznovrsnost i raznovrsnost stilova života nekog društva. Ranije je ta raznovrsnost poticala od istorijske heterogenosti stanovništva određenih država, dok je u poslednjih pola veka njen osnovni izvor postala migracija. U tom kontekstu, multikulturalizam se pojavio kao potreba da se migrantsko stanovništvo uključi u život države prijema. Poslednjih godina snažan priliv migranata usmerio se ka Zapadnoj Evropi. Kao rezultat tzv. „arapskog proleća“, koje je faktički razrušilo stabilnost u zemljama Bliskog Istoka, zajedno sa ratom u Iraku i Siriji, vojnom intervencijom u Avganistanu i Libiji, ogroman broj migranata iz ovih područja, ali iz područja Magreba i Subsaharske Afrike, pohrlio je ka boljem životu, prvenstveno, u zemljama Evropske Unije.

I teška ekonomska situacija u ovom područjima takođe predstavlja izvor migracije. Poznat je odnos prema migrantima u zemljama Zapadne Evrope, bar zvanične politike Evropske Unije i vlada članica. Međutim, s druge strane u istim tim razvijenim zemljama Zapada, u porastu je broj pristalica krajnje nacionalističke ideologije i ultradesničarskih političkih partija, a rasistički i šovinistički ispadi su učestali. Problem porasta takvih ideologija i pokreta, kao i porast nasilja zasnovanog na šovinizmu i rasizmu, znači i porast opasnosti dalje eskalacije, jer nije isključeno da će oni koji se odnose loše prema jednoj grupi ljudi, sutra ciljati i na druge grupe. U mnogim zapadnim zemljama žive i migranti iz drugih zemalja Istočne Evrope. Zbog toga aktuelni procesi mogu negativno da utiču na vrednosti tolerancije u svetu i da dovedu do haosa.

Azerbejdžanski multikulturalizam je preplitanje istorije, tradicije, vrednosti, socijalnog ponašanja, kao i državne politike. Multikulturalizam u Azerbejdžanu nije parola, već delovanje u praksi, u kojoj tokom mnogo godina predstavnici različitih etničkih i religijskih zajednica žive u miru i harmoniji. U Azerbejdžanu se multikulturalizam tokom mnogo vekova pretvorio u način života. Za vreme ratova, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina XX veka, u sukobu sa

Jermenijom oko Nagorno-Karabaha, bilo je okupirano više od 20% teritorije Azerbejdžana, a više od milion ljudi su postali izbeglice i prinudno raseljena lica. Sa tih teritorija Azerbejdžanci su potpuno proterani. Kulturni i religijski spomenici su bili ili zbrisani sa lica zemlje ili teško oštećeni. Bez obzira na to, jermenska crkva koja se nalazi u centralnom i jednom od najlepših mesta u Bakuu, ostala je cela i netaknuta. U karakteru azerbejdžanskog naroda nije da ruši spomenike drugih kultura, naročito ne oštećuje Božiji hram, niti su Azerbejdžanci na taj sukob gledali kao na etnički ili religijski. (Okrugli sto: Multikulturarizam: iskustvo Azerbejdžana, 2016)

Azerbejdžanska država snabdeva besplatnom energijom verske objekte svih konfesija koje se istorijski postoje u Azerbejdžanu. Samo u Azerbejdžanu može videti da mirno stoje jedna pored druge i sinagoga i džamija, kao i pravoslavna i katolička crkva. Svi ovi verski objekti se održavaju ili restauriraju na račun države. Od 2013. godine azerbejdžanska država snabdeva besplatnim gasom i objekte svih veroispovesti i u susednoj Gruziji, uključujući tu i jermenske crkve. Azerbejdžan kao država daje svoj doprinos razvoju multikulturalizma u svetu i na regionalnom i na međunarodnom nivou.

4.2. Baku proces

Od 2014. godine u Bakuu je aktivan Međunarodni centar multikulturalizma. Nacionalizam, netolerancija, diskriminacija i podizanje zidova ne predstavljaju odgovor na globalne probleme. Put do njihovog rešenja čine dijalog, poštovanje prema drugima i humanost. Azerbejdžan je multietnička država u kojoj je svaki narod ili nacionalna manjina sačuvao sopstvenu materijalnu i duhovnu kulturu,

jezik, istoriju, mentalitet. Multikulturalne vrednosti Azerbejdžana nisu samo tekovina modernog doba, već svoje korene vuku iz istorije. U Azerbejdžanu je uspostavljen svojevrsan model tolerantnosti i multikulturnog dijaloga, a taj model može biti uzoran primer za mnoge države i multietničke regione sveta. Osnov nacionalne politike je utvrđen u samom Ustavu Republike Azerbejdžan, kojim je obezbeđena jednakost svih građana nezavisno od njihove etničke, religijske ili rasne pripadnosti. Nacionalne manjine su predstavljene na svim nivoima vlasti. S druge strane, Azerbejdžan je jedna od retkih muslimanskih zemalja na svetu u kojima se istovremeno mole i šiiti i suniti, jedni pored drugih. Od sticanja nezavisnosti 1991. godine, Republika Azerbejdžan nastoji da promoviše prava nacionalnih manjina, te da im obezbedi adekvatan status i tretman u državi koja je preko 90% etnički homogena. Republika Azerbejdžan je institucionalno zaštitila prava nacionalnih manjina.

U Ustavu Republike Azerbejdžan jasno stoji da svaki pojedinac ima pravo da koristi maternji jezik i da svako ima pravo da bude vaspitavan i obrazovan, te da bude intelektualno angažovan u aktivnostima na maternjem jeziku, te da niko ne sme biti lišen prava da koristi maternji jezik. Ovako, široko, obezbedjena prava nacionalnih manjina mogu da se ostvare samo zbog toga što je Republika Azerbejdžan, kao sekularna država, prihvatila najveća civilizacijska dostignuća ostvarivanja i zaštite nacionalnih prava. Iako sa ogromnom većinskom populacijom muslimanskog stanovništva, Azerbejdžan nije prihvatio državni sistem zasnovan na šerijatu i njegov odnos prema nacionalnim i verskim manjinama. (Okrugli sto: Multikultularizam: iskustvo Azerbejdžana, 2016)

Multikulturalizam, kao skup ideja o pravnom i političkom regulisanju etničkih različitosti, javlja se na zapadu od sedamdesetih do sredine devedestih godina XX veka. Nastale su kao potreba da se uspostavi mehanizam zamene starijih oblika etničke i rasne hijerarhije novim odnosima u okviru demokratskog, građanskog društva. Multikulturalizam negira ranije ideje o unitarnim i homogenim

državama. Suprotstavlja se etnocentrizmu i jača kulturnu različitost i integraciju kao osnovne faktore društva. Mnoge države su razvile sopstvene sisteme kako bi poboljšale uključivanje nacionalnih manjina i omogućile ostvarivanje kulturne različitosti. Švedska, Kanada i Australija poznate su kao zemlje uzori po svojim modelima multikulturalizma. Od sredine devedesetih dolazi do naglog pada koncepta multikulturalizma. Oživljavaju ideje o izgradnji jedinstvene nacije unitarnog državljanstva, pa i povratka asimilacije. Ove ideje su prouzrokovane strahovima većinskih grupa koje su koncepte različitosti videle kao pretnju njihovom dotadašnjem načinu života. Politički uspon populističkih pokreta u mnogim razvijenim i tolerantnim evropskim državama doveo je do slabljenja vere u multikulturalizam. Tako su se, u tolerantnoj Danskoj, usponom Danske narodne stranke, javile ideje i slogani „Danska Dancima“. Multikulturalna kriza je svoju kulminaciju doživela u Evropi tokom 2015. i 2016. godine usled nemogućnosti pronalaženja odgovarajućeg rešenja za problem sve većeg broja migranata. I sama kancelarka Nemačke, Angela Merkel, priznala je da je koncept multikulturalnosti doživeo neuspeh, što je prilično uzdrmalo Evropsku Uniju. I tadašnji premijer Velike Britanije je priznao da je državni multikulturalizam propao.

4.3. Multikulturalizam i prava manjina u Azerbejdžanu

U Azerbejdžanu, vekovne kulturne različitosti i prisustvo mnogobrojnih naroda i religija stvorili su tolerantno i multikulturalno društvo. Azerbejdžan je, razvojem i promocijom sopstvenog koncepta multikulturalizma, uspeo da stvori pozitivan i prepoznatljiv primer. Azerbejdžan je od davnina razvijao tradiciju poštovanja kulturnih različitosti zbog činjenice da je bio deo Puta svile. Prisustvo različitih etničkih grupa na teritoriji Azerbejdžana stvorilo je i izrazitu lingvističku šarolikost. Tako su na ovom području prisutni jezici koji pripadaju različitim lingvističkim grupama: tursko-altajskoj, indoevropskoj, iranskoj, kavkaskoj itd. Pored jezičke raznolikosti, pripadnici etničkih grupa koje žive u Azerbejdžanu imaju i drugačije religije, običaje, sisteme vrednosti, ali zajedničko za sve njih

jeste to da su svojim kulturnim različitostima uticali na oblikovanje kulture Azerbejdžana. Tokom različitih istorijskih perioda stanovnici sa ovog područja dolazili su u dodir sa različitim religijama, koje su doprinele formiranju multikulturalne klime. Tradicije i vrednosti velikih religija – zoroastrizma, islama, hrišćanstva i judaizma, imale su važan uticaj na formiranje interkulturnih odnosa kako u samom Azerbejdžanu, tako i u njegovom odnosu prema svetu. Usled zajedničke istorije i tradicije u Azerbejdžanu se nije razvio religijski ekstremizam.

Imajući u vidu sve navedeno, uopšte nije neočekivano da upravo iz Azerbejdžana potekne inicijativa za jačanje i oživljavanje poljuljanog koncepta multikulturalizma. Zbog toga je i vlada Azerbejdžana krajem 2008. godine pokrenula Baku proces, konferencijom ministara kulture Evrope i susednih regiona. Na ovu konferenciju su pozvani i ministri kulture islamskih država. Sledeće godine održana je konferencija ministara kulture islamskih država na kojoj su učestvovala i njihove kolege iz Evrope, kao i konferencija ministara kulture zemalja turkijskog govornog područja. Baku proces je zasnovan na planu *Dijaloga civilizacija* koji je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih Nacija (2001), *UNESCO Konvenciji o zaštiti i promociji raznolikosti kulturnih izraza* (2005), *Islamskoj deklaraciji o kulturnoj različitosti* (2004).

Baku proces ima za cilj unapređenje poštovanja kulturnih različitosti kroz dijalog i saradnju. Način rada Baku procesa je interaktivan i zasnovan na otvorenoj razmeni mišljenja između pripadnika različitog etničkog, verskog, kulturnog i jezičkog porekla i nasleđa, koji žive u različitim delovima sveta, a na osnovu uzajamnog razumevanja i poštovanja. Ovaj proces promoviše dijalog i razumevanje među kulturama sa ciljem poboljšavanja saradnje između različitih društva, posebno onih sa istoka i zapada. Inicijatori Baku procesa su svesni da oživljavanje multikulturalizma treba da obuhvati i saradnju između različitih tela, nacija i organizacija. Iz tog razloga, razvoj interkulturnog dijaloga se odvija kroz

usklađena delovanja nadležnih međunarodnih i regionalnih organizacija, uz aktivno učešće država članica.

Ciljevi ovog procesa su u skladu sa glavnim osnivačkim ciljevima UNESCO-a: „usklađivanje različitih kultura, ali ne kroz uniformnost, nego kroz jedinstvo različitosti, jer ljudska bića nisu zatvorena u okviru jedne kulture i treba da uživaju u bogatstvu i različitosti svetskih kultura“¹⁹. U okviru Baku procesa pokrenute su brojne nove inicijative, projekti i događaji sa ciljem očuvanja i oživljavanja glavnih vrednosti multikulturalizma. Akcenat se stavlja na umetnost, kulturu, kulturno nasleđe, a radi njihovog efikasnijeg integrisanja u proces realizacije interkulturnog dijaloga, razumevanja i poštovanja između različitih kultura. S tim ciljem, pokrenuto je nekoliko kulturnih inicijativa. Uspešan rad Baku procesa nastavljen je organizacijom tri foruma o interkulturnom dijalogu (2011, 2013. i 2015. godine). Interkulturni dijalog je odabran za glavnu temu foruma usled sve češće pojave u međunarodnoj zajednici da se različiti odnosi između država posmatraju kao odnosi koje određuju ne politički interesi i ciljevi, već rasa, religija ili druge osobine. Poboljšanje odnosa među državama i svaki vid buduće saradnje na bilo kom nivou „mora podrazumevati rušenje takvih stereotipa putem dijaloga i zajedničkog delovanja pojedinaca, nevladinih organizacija, vladinih i međuvladinih organizacija“.

Bela knjiga Saveta Evrope je definisala interkulturalni dijalog kao „otvorenu i dostojanstvenu razmenu mišljenja“²⁰. Svaki od tri foruma je poslao snažne poruke o potrebi oživljavanja multikulturalizma i značaju unapređenja kulturne saradnje. Prvi Forum je održan u Bakuu 2011. godine. Predsednik Azerbejdžana Ilham

---

¹⁹ <https://unesco1.weebly.com/misija-i-ciljevi.html>

²⁰ <http://www.kultura.gov.rs/docs/stranice/82128418889499865927/Bela%20knjiga%20o%20interkulturnom%20dijalogu.pdf>

Alijev tom prilikom je poručio da se „multikulturalizam ne može smatrati kao nešto što nema budućnosti. Naprotiv. Ako bismo odustali od njega, situacija u svetu bi se mogla značajno pogoršati (...) i alternative bi bile diskriminacija, ksenofobija, antisemitizam, islamofobija.“ Forum je istakao interkulturalni dijalog kao jedan od najhitnijih izazova sa kojima se svet danas suočava i istakao političke i praktične aspekte interkulturalnog dijaloga.

Drugi Forum o interkulturalnom dijalogu održan je u Bakuu, od 29. maja do 1. juna 2013. godine uz saradnju vlade Azerbejdžana sa UNESCO-m, drugim organizacijama UN, Islamskom organizacijom za obrazovanje i kulturu i Savetom Evrope. Forum je imao veliki odjek i okupio je 550 učesnika iz osamdeset zemalja. Treći Forum o interkulturalnom dijalogu održan je 18. i 19. maja 2015. godine u Bakuu. Održavanje ovog foruma predstavljalo je uvod u obeležavanje Svetskog dana kulturne raznolikosti kroz dijalog i razvoj (21. maja) kao i obeležavanje desetogodišnjice donošenja *Konvencije o zaštiti i promociji raznolikosti kulturnih izraza* (donete 2005. godine). Četvrti svetski Forum o interkulturalnom dijalogu održan je u Bakuu 5. i 6. maja 2017. godine. Forum je razmatrao teme kao što su uloga vere, religije, migracije, bezbednosti, sporta, obrazovanja, umetnosti, održivog razvoja, nasilnog ekstremizma, biznisa u izgradnji poverenja i saradnje između kultura i civilizacija. Učestvovalo je preko dve stotine predstavnika iz različitih zemalja, međunarodnih organizacija, predsednika vlada, ministara, visokih službenika, kulturnih poslenika, ambasadora dobre volje, eksperata i sl.

Značajan korak u daljem razvoju multikulturalizma i međunarodne kulturne saradnje predstavlja i osnivanje Međunarodnog centra za multikulturalizam 2014. godine u Bakuu, kao izraz „potrebe da se promoviše Azerbejdžan širom sveta kao primer tolerancije i da se analizom usklađenosti društvenih, političkih i drugih aspekata multikulturalni modeli drugih zemalja uporede sa multikulturalnim orkuženjem Azerbejdžana“. Vreme od osnivanja Centar je iskoristio da razgrana

svoju delatnost, te ima kancelarije u Nemačkoj, Italiji, Portugalu, Rusiji, Izraelu i Moldaviji. Centar za multikulturalizam, pre svega, promoviše interakciju između kultura različitih regiona i razvoj odnosa uzajamnog poštovanja i poverenja među narodima i religijama. Koliki značaj pridaje Azerbejdžan razvoju multikulturalizma pruža i podatak da je 11. januara 2016. godine, predsednik Azerbejdžana Ilhan Alijev potpisao dekret kojim je 2016. godina proglašena godinom multikulturalizma u Azerbejdžanu.

Multikulturalizam je svetska realnost. Danas u svetu postoji samo desetak monoetničkih država u kojima živi tek oko 0,5% svetske populacije, odnosno grubo rečeno tek oko 35 miliona ljudi. Višejezičke i multientničke države su stvarnost na svetskom nivou. Kako države ne mogu funkcionisati same po sebi, to im je potrebna saradnja i podrška drugih, kao i razmena ideja i iskustava. S druge strane, ljudi putuju u druge države i dolaze u dodir i upoznaju druge kulture, religije, običaje. Iz tog razloga multikulturalizam ne može biti prevaziđen. Kultura i kulturno nasleđe povezuju pojedince i državu.

Baku proces, putem kulture i kulturne baštine, oživljava političku viziju zasnovanu na univerzalnim, nedeljivim vrednostima ljudskih prava, demokratije i vladavine prava unutar evropskog kontinenta i između Evrope i susednih regiona. Svojim pristupom približavanju kultura i razvoju kulturne saradnje i interkulturalnog dijaloga multikulturalizma, daje nadu za bolje međusobno razumevanje i političku saradnju između država Istoka i Zapada u budućnosti. Oživljavanjem multikulturalizma, međusobne saradnje, razumevanja i poštovanja kulturnih razlika svet može postati bolje mesto. Multikulturalizam predstavlja jednako i uzajamno poštovanje prema različitim kulturama u društvu, kao i politiku promovisanja održavanja kulturne raznolikosti. Multikulturalizam se fokusira na interakciju i komunikaciju između različitih kultura. Sa druge strane, multikulturalizam se ne odnosi samo na suživot ljudi različitih kulturnih, verskih i etničkih pripadnosti, već je međusobno poštovanje, kao koncept, potpuno, samo

kada je podržano i od strane javne politike. Ukoliko postoji samo multikulturalna situacija, a nema javne politike da je podrži, multikulturalizam tu zapravo i ne postoji, i obrnuto.

Azerbejdžan, iako zemlja sa većinskim muslimanskim stanovništvom, na raskrsnici Evrope i Azije, postala je model zemlje koja proslavlja multikulturalizam, međureligijski suživot i toleranciju. Predstavnici različitih religija, nacionalnosti i kultura su kroz istoriju Azerbejdžana živeli i danas žive u miru i saraduju jedni sa drugima na osnovama uzajamnog poštovanja. Azerbejdžanci su uvek čuvali ovu tradiciju živom i očuvali je. Ova vizija čini Azerbejdžan zemljom koja ulaže u multikulturalizam kao alternativno rešenje za inkluziju i kulturnu izolaciju, separatizam, radikalizam, ekstremističke ili nasilne pretnje. Ova tradicija daje zemlji osećaj sigurnosti, solidarnosti i jedinstva, čini je otvorenijom za razlike i različitosti. (Okrugli sto: Multikulturalizam: iskustvo Azerbejdžana, 2016)

Ukupan broj stanovnika Azerbejdžana po podacima iz 2014. godine iznosi 9.696.210 stanovnika (poslednji zvanični popis iz 2009. godine beleži broj od 8.922.400 stanovnika). Preko 90% stanovništva čine Azerbejdžanci (Azeri) i taj procenat iznosi 91.6%. Slede Lezgini (2%), Rusi (1.3%), Jermeni (1.3%), Tališi (1.3%) i ostale malobrojnije manjinske etničke grupe, poput Tata, Avara, Gruzijaca i Aškenazi Jevreja (dakle manjine su zastupljene sa 8.4%). Većinska verska pripadnost stanovništva (96.9) je islamska, dok 92.5% ukupnog stanovništva Azerbejdžana govori azerbejdžanski (azeri) jezik.

U članu 21, odeljka II, koji reguliše upotrebu službenog jezika u Ustavu *Republike Azerbejdžan* se navodi:

„I. Azerbejdžanski jezik je zvanični jezik Republike Azerbejdžan.

II. Republika Azerbejdžan staraće se o razvoju azerbejdžanskog jezika.

III. Republika Azerbejdžan će garantovati slobodnu upotrebu i razvoj drugih jezika koje govore narodi“.

Takođe, u članu 45. („Pravo na upotrebu maternjeg jezika“) odeljka III Ustava *Republike Azerbejdžan* navodi se:

„ I. Svaki pojedinac ima pravo da koristi maternji jezik. Svako ima pravo da bude vaspitavan i obrazovan, te da bude intelektualno angažovan u aktivnostima na maternjem jeziku.

II. Niko ne sme biti lišen prava da koristi maternji jezik“.

Među manjinskim grupama u Azerbejdžanu, ima etničkih zajednica koje su na našim prostorima veoma slabo izučavane. Jedan od takvih naroda su Lezgini, kavkaski narod, koji pretežno živi u Rusiji, odnosno u autonomnoj republici Dagestan, koji čini 13% stanovništva. Lezgini su većinom islamske veroispovesti, a govore lezginskim jezikom, koji spada u dagestansku grupu severnokavkaske porodice jezika. Po Lezginima je nazvan i vrlo popularan ples među kavkaskim narodima - lezginka. Ukupno ih ima oko 434.000, od toga u Rusiji 217.000, a u Azerbejdžanu 178.000. Tališi su etnička grupa koja broji 76800 ljudi, koji žive u kompaktnoj zajednici u južnim delovima Azerbejdžana. Jezik je tališki, koji pripada iranskoj grupi indo-evropske jezičke porodice, ali svi pripadnici ove etničke zajednice govore i azerbejdžanski. Etnička zajednica Avara broji 50.900 duša, koji žive u severnim oblastima zemlje. Govore avarskim jezikom koji pripada dagestanskoj grani kavkaskih jezika. Takođe sve govore i azerbejdžanski. Turci-Mešetijanci broje 43.400 ljudi i žive u severnim, kao i nizijskim predelima Azerbejdžana. Zvanični jezik im je azerbejdžanski. Tatara ima 30.000 , i oni žive u gradskim sredinama u Azerbejdžanu. Govore tatarskim jezikom, koji pripada turskoj jezičkoj porodici, a služe se i ruskim jezikom. Čakuri broje 15900 ljudi i žive u Zakatalskoj oblasti Azerbejdžana. Zvanični jezik im je čakurski, koji pripada jugoistočnoj grupi kavkaskih jezika, dagestanskoj grupi. Takođe svi

govore i azerbejdžanski. Zajednica Tata broji 10900 ljudi, koji žive u severnim oblastima. Govore tatskim jezikom, koji pripada iranskoj jezičkoj grupi; svi govore i azerbejdžanski. Udina ima 4100, koji žive u severnim oblastima. Jezik komunikacije je udinski, koji pripada dugestanskoj grani kavkaske jezičke porodice. Svi pripadnici ove etničke zajednice govore i azerbejdžanski.

Azerbejdžan vidi multikulturalizam kao akcioni sistem od značaja za razvoj čovečanstva u budućnosti, jer u eri globalizacije, ljudske interakcije među kulturama su postale neophodnost. Različite tradicije i kulture moraju da se prepliću radi solidarnosti i jedinstva, radi večnog mira i blagostanja, jer različite kulture žive u jednom svetu, sviđalo se to njima ili ne. Bilo je nekoliko pokušaja da se stvore „veštački“ narodi kao što su čehoslovački, sovjetski, jugoslovenski i sl. Iako su ove unije jedan određeni vremenski period veoma uspešno funkcionisale, ti pokušaji su propali. Neki narodi su ostali vekovima pod uticajem različitih kultura, religija, ali su sačuvali svoj identitet. Teritorije mogu biti okupirane, ali ne i kultura, umovi i srca. Svaka nacija na svetu ima odgovornost da čuva i promoviše svoju tradiciju, kulturno nasleđe, moralne vrednosti. Različite kulture moraju znati jedne druge bolje, ne da bi se usredsredile na razlike koje ih razdvajaju, već na sličnosti koje ih spajaju. Nije neuobičajeno da religiozni i inteligentni ljudi razumeju jedni druge mnogo lakše. Oni mogu da predstavljaju različite religije, nacije, ali oni se međusobno razumeju, govore o istim vrednostima i principima, uvek podržavaju mir i dijalog. Mali narodi su veoma podložni da uđu u konflikte koje podstiču velike sile. Ukoliko „mali“ ne uspeju da razumeju jedni druge i da prihvate razlike i poštuju kulturnu raznolikost, onda strane sile to mogu zloupotrebiti radi ostvarenja svojih interesa za eskalacije sukoba, separatizam, ekstremizam, radikalizam. I rezultat je uvek patnja „malih“. Multikulturalizam i tolerancija su posebno aktuelni i neophodni za Balkan i Kavkaz, jer su ovi regioni naseljeni različitim etničkim grupama koje pripadaju i različitim religijama. Multikulturalizam je sada jedinstveni obrazac ka

prosperitetu i stabilnosti, koji može dovesti do velikih rezultata, uključujući rasnu i etničku harmoniju, uzajamno poštovanje, napredak, prijateljstvo, mir, uzajamno razumevanje. Azerbejdžan je jedna od retkih zemalja koja ne samo da razgovara i diskutuje o multikulturalizmu, već preduzima i neophodne korake za dalje unapređenje multikulturalnih vrednosti širom sveta. Multikulturalizam je način života u Azerbejdžanu i on se ponosi time. (Okrugli sto: Multikulturalizam: iskustvo Azerbejdžana, 2016)

III AZERBEJDŽAN U EVRO-AZIJSKIM MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

U novom geoekonomskom okruženju, Azerbejdžan, posebno, odnosno ceo kaspijsko-crnomorski basen uopšte, postao je daleko značajniji nego što na to ukazuju njegove rezerve nafte i gasa, koje predstavljaju četiri odsto svetskih rezervi. Evropska unija, uveliko zavisna od ruskog gasa, sada vidi Azerbejdžan ne samo kao snabdevača, već i kao tranzitnu zemlju za gas koji nije pod kontrolom Rusije.

Nova realnost ojačava ne samo sadržaj evropskog *Akcionog plana za Azerbejdžan* iz 2006. godine u okviru evropske politike prema susedima, već i *Memorandum Evropske komisije o razumevanju sa Azerbejdžanom u pogledu energetske partnerstva*, kao i pregovore o sporazumu između Evrope, Azerbejdžana i Turkmenistana o izgradnji Transkaspiskog sistema cevovoda. Sa stanovišta Evropske unije kao potrošača, Azerbejdžan je geopolitički značajan, zbog toga što može pomoći da Evropa ograniči svoju zavisnost od uvoza ruskih energenata i da na taj način posluži kao ograda protiv upotrebe ruske „meke moći“ kako u Evropi tako i drugde. Kao što je Evropljanima dobro poznato, Rusi su u avgustu 2003. godine doneli određene strateške odluke u energetskej sferi u kojoj jasno stoji da „uloga zemlje na svetskom energetskej tržištu u velikoj meri određuje njen geopolitički uticaj.“ Zbog toga Rusija pokušava da ostvari skoro monopolski položaj na evropskej energetskej tržištu preko dva svoja strateški važna projekta, Severnog toka i Južnog toka, kojima zaobilazi ili bi zaobišla Ukrajinu.

Moskva je zbog toga zaključivala sporazume sa pojedinim državama članicama, potkopavajući tako jedinstvo EU. (E.Ebel, Robert, Menon, Rajan, 2000)

Evropska komisija je tokom 2007. i 2008. godine donela dokumenta koja se odnose na pokušaj da se opusti Gazpromov uticaj na evropsko tržište, ali sklapanjem sporazuma sa najvećim nemačkim energetske kompanijama trasa preko Baltika je osigurana izgradnjom ne samo Severnog toka 1, već i izgradnjom Severnog toka 2, dok su planiranje i izgradnja Južnog toka zaustavljeni (možda privremeno), iako su Rusi zaključili sporazume sa nizom zemalja koje bi bile povezane na liniju: Austrija, Bugarska, Grčka, Srbija kao i sa Turkmenistan.

Pošto Evropska komisija preferira Nabuko gasovod, to je i značaj Azerbejdžana još više porastao. Blisko povezan sa značajem Azerbejdžana za Evropsku uniju je i odnos Evropske unije i Turske. Turska je povezana sa Azerbejdžanom geografski, ali kao što to turski analitičari jasno ističu, još je značajniji centralni položaj Turske kao energetske čvorišta, s obzirom da ona kao najznačajnija tranzitna zemlja povezuje evropsko tržište sa ruskim Kavkazom i Kaspijskim basenom. Za Evropu, put u Baku ide preko Ankare. (Aliyev, 2010, 42.)

Ipak, Turska nije u potpunosti posvećena da obezbedi Evropskoj uniji njenu energetske sigurnost. Umesto toga, ona povećava svoj geopolitički značaj držeći otvorene mogućnosti da poslovne poduhvate vezane za energetske sektor, ali u zajednici sa Rusijom. Svi planovi vezani za evropski energetske sistem izgrađeni su na činjenici da Turska tu zauzima centralni položaj. Ovo je ključna tačka, do koje se došlo više zahvaljujući turskoj diplomatiji, nego njenom geografskom položaju. Drugi razlog zbog kojeg Turska igra ulogu medijatora između EU i Azerbejdžana je politički.

1. Azerbejdžan i Evropska unija

Polazeći od osnovne postavke da je zvanična evropska politika prema susedima u suštini sistem koji treba da pomogne postepenu integraciju sa susedima na bazi evropskih vrednosti, pravila i prakse, Turska stalno ističe da to nije moguće u Azerbejdžanu, odnosno šire, u celom Kaspijskom regionu. Tako ističu da Azerbejdžan neće moći da prihvati *Akcionni plan*, zbog toga što se evropske vrednosti i standardi ne mogu deliti i da samo Turska može pomoći tim zemljama da prihvate te vrednosti i standarde. Ali niko u Turskoj ne može da objasni kako će Turska pomoći da se „premosti ovaj jaz“ između dve političke kulture. Međutim, azerbejdžanski pristup višestranog angažovanja pomaže u suštini da se ovaj jaz premosti: projekti koji odmah i direktno pomažu Azerbejdžanu su dobrodošli, dok se malo pažnje obraća na one koji su posvećeni drugoročnim strukturnim integracijama i nadnacionalnim organizacijama. Praksa kooperacije sa regionalnim organizacijama je prihvatljiva, ali bez štete po nacionalni suverenitet Azerbejdžana. (Aliyev, 2010, 44-45)

Gledajući širi spektar, odnosi između Evropske unije i Azerbejdžana su nezavisni od odnosa EU-Rusija, ali zavise od odnosa EU-Turska. Rezultat toga je potreba da se uoče pretnje i mogućnosti Azerbejdžana u trenutnom geopolitičkom okruženju. Stalna promena dinamike odnosa između Evropske unije, Rusije i Turske utiče na formiranje spoljne politike Azerbejdžana. Može se reći da Evropska unija polako gubi svoju privlačnu moć, pre svega zbog svoje neizvesne ekonomske budućnosti. I Rusija i Turska razvijaju svoje ekonomske, ali i političke veze sa drugim tržištima. S druge strane i izgradnja zajedništva Evropske unije (naročito sada posle Bregzita, a i zbog ponašanja određenih država članica Unije, npr. Poljske i Mađarske) dovedena je u pitanje i potrebno je dosta vremena da se posle ove tektonske promene stvore nove zajedničke osnove, tako da je i u tom segmentu budućnost EU neizvesna.

Evropska unija posmatra sebe kao jednu od najnaprednijih organizacija u svetu. Rusija sebe doživljava kao post-imperijalnu veliku silu sa svetskom i lokalnom težinom. Azerbejdžan je zbog toga izabrao put koji najbolje odgovara zaštiti njegovog suvereniteta: član je mnogih regionalnih organizacija. Tako je član Zajednice nezavisnih država, Crnomorske ekonomske saradnje, Organizacije za ekonomsku saradnju, Evropske organizacije za bezbednost i saradnju, Organizacije Islamske konferencije, Organizacije za ekonomski razvoj i demokratiju, Saveta Evrope, Pokreta nesvrstanosti i sl. Glavni zadatak spoljne politike Azerbejdžana je učvršćivanje nacionalne nezavisnosti i suverenosti i upravo članstvo u ovim organizacijama tome doprinosi. Učešćem u brojnim međunarodnim forumima, Azerbejdžan je uspeo da premosti veliki broj bilateralnih odnosa. Uspeo je da privuče veliki broj stranih investicija u energetsom sektoru. Jedan od njih je projekt Nabuku, istovremeno sa EU i Turskom. Na ovaj način uspeo je da poveća svoj međunarodni uticaj. Članstvo u brojnim organizacijama omogućilo je Azerbejdžanu da svoj strateški značaj, kao proizvođača energenata, promoviše i kroz ostvarenje svoje spoljnopolitičke agende. Na primer, kroz članstvo u Organizaciji Islamske konferencije (OIC) i Organizaciji za ekonomski razvoj i demokratiju (GUAM), Azerbejdžan je uspeo da ostvari i pravnu i etičku prednost u odnosu na sukob u Nagorno-Karabahu. Ovaj međunarodni angažman je vrlo jasno doneo korist Azerbejdžanu. (Cornell S. E., 2011)

Posvećenost Evropske komisije da podigne nivo diplomatskog angažovanja sa Azerbejdžanom i Turkmenistanom kroz bilateralne sporazume, koji treba sve strane da obaveže na izgradnju transkaspijskog cevovoda, posebno je obećavajuće, jer je izgradnja takve infrastrukture omogućila državama u Kaspiskom basenu alternativu ruskom sistemu naftovoda. Naravno, zaključenje takvih sporazuma nije isto što i sama izgradnja, a ekonomska kriza u Evropskoj uniji daje za pravo da se ozbiljno posumnja u izvodljivost takvih projekata. Rusija

je zbog toga ponudila Azerbejdžanu i Turkmenistanu svoj projekat, koji je trenutno samo na nivou planiranja. S druge strane, kako se Turska sve više distancira od Evropske unije (npr. ljudska prava, vladavina prava, Severni Kipar, rat u Siriji), Azerbejdžan može postati talac sukoba koji iz ovoga mogu nastati.

S druge strane, rastuće prijateljstvo između Ankare i Moskve ne može uzimati se zdravo za gotovo, te stoga i „posrednička“ uloga Turske u odnosima EU i Azerbejdžana gubi svoj značaj i ulogu. Evropska unija, ako želi da pregovora sa Azerbejdžanom mora, to činiti bez svojih ucenjujućih, tvrdih zahteva u vezi sa priznavanjem i prihvatanjem svojih vrednosti i svog prava. U odnosu na Moskvu i Ankaru, ni Azerbejdžan ni druge kaspiske države ne mogu sebi dozvoliti da im zabrane pristup tržištima. U svakom slučaju, kako su strukturno odnosi Azerbejdžan – EU vezani za odnos EU-Rusija i EU-Turska, realno je da bilo kakva očekivanja vezana za velike investicije u energetsom sektoru u Crnomorskom i Kaspijskom basenu ne mogu biti potpuno sigurna, bez obzira što sve ove okolnosti mogu pružati određene mogućnosti za Azerbejdžan. (Hoffmann, 2011)

1.1 Članstvo Azerbejdžana u međunarodnim organizacijama

Impresivna lista članstva u međunarodnim organizacijama odražava interes Azerbejdžana koji se ogleda u mnogostranoj regionalnoj saradnji i intergraciji. Međutim, ocenjujući ovo pitanje, tj. pitanje korisnosti u ostvarivanju postavljenih ciljeva, mora se imati u vidu da su aktivnosti u nekim ovim organizacijama u suprotnosti sa aktivnostima u drugim. Imajući ovo u vidu, izgleda da je odluka Azerbejdžana da se pridruži ovim regionalnim organizacijama više bila vođena principom da se bude svuda, nego što se vodilo računa o stvarnim aktivnostima i

ciljevima zbog kojih su ove organizacije stvorene. Na primer, Organizacija Islamske konferencije postavlja okvir za međusobnu saradnju koja je povezana sa zaštitom i pomaganjem islama, dok OEBS (Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju), kao i Evropska unija promovišu shvatanje društva, ljudska prava i političku organizaciju koja je bazirana na temeljima evropskog prosvetiteljstva, dakle izrazito sekularne orijentacije. Težnje ka demokratiji i vladavini prava su posebno značajne zapadnim regionalnim organizacijama kao OEBS i EU, dok Zajednica nezavisnih država, Organizacija za ekonomski razvoj i demokratiju ili Crnomorska ekonomska saradnja manje pažnje pridaju razvoju demokratije kao osnovnoj vrednosti. S druge strane za razliku od OEBS-a, EU ili organizacije koje EU podržava, Zajednica nezavisnih država i slične organizacije samo sporadično dozvoljavaju ekonomske ili društvene subjekte koji nisu državnog karatera, u razvoju i ostvarivanju regionalnih projekata.

Ipak, ne treba zaboraviti da je glavni cilj članstva Azerbejdžana u ovim organizacijama konsolidovanje sopstvenog suvereniteta i obnova teritorijalnog integriteta zemlje. Zbog toga Azerbejdžan za sada izbegava sve vrste dubljih integracija i zbog toga su sve njegove aktivnosti u navedenim organizacijama ograničene na kratak rok i gotovo bez uticaja na unutrašnje uređenje. Sporazumi zaključeni o slobodnoj trgovini u okviru ZND-a i GUAM (Organizacije za ekonomski razvoj i demokratiju) u suštini su visoko cenjeni u Azerbejdžanu, s obzirom da mu donose neposredne koristi i ne zahtevaju dugoročno povezivanje i obavezivanje ka stvaranju nadnacionalnih struktura. Azerbejdžan visko ceni onu vrstu saradnje u okviru regionalnih organizacija koje ne ograničavaju njegov suverenitet. Ovakav pristup Azerbejdžana dele i ostale zemlje nastale raspadom Sovjetskog Saveza (osim baltičkih republika naravno i odskora Ukrajine). Na prostoru postsovjetskih država odigrali su se sukobi koji su iskopali duboki jaz između pojedinih država (već više puta pomenuti sukob između Jermenije i Azerbejdžana oko Nagorno Karabaha, sukobi u Pridnestrovlju na teritoriji

Republike Moldavije, sukobi u Južnoj Osetiji i Abhaziji na teritoriji Gruzije, sukobi u istočnoj Ukrajini). Azerbejdžan insistira na tome da se ovi sukobi reše pre nego što bi se ostvarila saradnja u okviru Istočnog partnerstva, EU je zauzela drugačiju poziciju, tj. insistira na saradnji iako su ovi tinjajući ili otvoreni sukobi još daleko od svog završetka. Još od prvih priprema za „veliko proširenje“ Evropske unije u periodu od 2004. do 2007. godine, odnosi između Unije i zemalja na njenim istočnim granicama bili su problematični. Ekspanzija granica Unije do Centralne i Istočne Evrope uticala je da se prekinu dugotrajne veze koje su postojale između onih zemalja koje su primljene i onih koje su ostale izvan Unije. S druge strane, i bezbednosni rizici koji prete Evropskoj uniji (terorizam, ilegalna imigracija) odredili su i njenu bezbednosnu politiku prema zemljama izvan njenih granica. Zbog toga je Evropska unija još 2003. godine ustanovila svoju Evropsku susedsku politiku. Cilj donošenja ove zvanične politike Unije bio je da se ustanovi institucionalni okvir za saradnju sa zemljama koje se graniče sa proširenom Unijom. (Cornell S. E., 2011)

Pitanja trgovine i viznog režima odmah su postala dva centralna pitanja zemalja na periferiji EU. Interes Evropske unije da se poveže sa svojim susedima direktno je povezan sa pitanjima sukoba koji postoje u Ukrajini, Moldaviji i Južnom Kavkazu, kao i sa pitanjima krijumčarenja nedozvoljenih supstanci (čak i radioaktivnog materijala) i ilegalne imigracije. Sva ta pitanja zahtevaju tešnju saradnju, kroz koju Evropska unija može pomagati i podsticati demokratske reforme, pomagati u rešavanju regionalnih problema i postepeno poboljšavati ekonomske i društvene uslove u svom susedstvu i time stabilizovati svoju periferiju. Odnosi između Evropske unije i njenog istočnog susedstva mogu se posmatrati sa dva komplementarna aspekta. Prvi se odnosi na povećani interes Evropske unije za ulazak na kaspijsko energetske izvorište. To je postao glavni zadatak EU, a posebno za neke od njenih članica. I to ne samo direktno u odnosu na Južni Kavkaz, već i za celu oblast Crnog mora, Kaspiskog mora i Centralne

Azije. Glavni cilj je da se diversifikuje snabdevanje naftom i gasom, dok se istovremeno investira u nove čiste i obnovljive izvore energije. Iz tih razloga su i odnosi sa Rusijom i Turskom postali veoma bitni. Azerbejdžan se u tim ekonomskim i političkim odnosima ističe kao vodeći partner u regionu za mnoge zapadne kompanije koje se bave proizvodnjom, preradom i transportom nafte. (Cornell S. E., 2011)

Drugi aspekt se odnosi na moć Evropske unije prema svojim istočnim susedima, da utiče na preobražaj društva. Unija deluje u smeru koji bi se mogao nazvati „lakša verzija uvećanja Unije“, odnosno delovanje u kome ograničena integracija i produbljeni politički dijalog može pomoći da se sprovedu političke, ekonomske i društvene reforme, što s druge strane obezbeđuje i veću bezbedonosnu sigurnost Unije. Evropska unija je pokušavala da bude medijator u razrešenju nekih od konflikata, ali je upadljivo njeno ćutanje u vezi sa Nagorno-Karabahom, u kome je svoju posredničku ulogu prepustila drugim akterima (OEBS-u na primer). Evropska susedska politika ima potencijala da doprinese reformama, razvoju civilnog društva, sprovođenju pravilnih izbornih procesa.

Međutim, rezultati u sprovođenju ove politike su ipak nedovoljni. U najboljem slučaju, rezultat angažovanja Evropske unije može se oceniti kao skroman, u najboljem slučaju, odnosno kontraproduktivan u najgorem. Pretpostavljeno takmičenje za ostvarenje uticaja na postsovjetskom prostoru pogoršalo je odnose sa Rusijom i ostavilo je ove zemlje na brisanom prostoru. To je najbolje pokazao slučaj kratkotrajnog sukoba u Gruziji 2008. godine, a i u sadašnjem sukobu u Ukrajini Evropska unija, osim što se pridružila sankcijama prema Rusiji, ne može se pohvaliti nekim naročitim uspehom. Zbog toga su ove zemlje pokušavale da pronađu najbolji način da od sebe otklone spoljne pritiske i uticaj. Azerbejdžan se i u ovome pokazao potpuno dorastao svom položaju. S jedne strane, privukao je Rusiju tako što je povećao prodaju svojih energenata preko ruskih cevovoda, a s druge strane uticao na Evropsku uniju da prevaziđe svoje unutrašnje podele i

ozbiljno se posveti realizaciji projekta Nabuko i drugih projekata vezanih za Južni koridor. Evropska unija je u okviru svoje „istočne politike“ 2009. godine donela i svoj *Program istočnog partnerstva*. Za Azerbejdžan koristi od ovog programa nisu odmah vidljive. Sa stanovišta zvaničnog Bakua, ovaj program se ne može primeniti na Azerbejdžan, jer ne sadrži nikakav okvir za razgovore o strateškim pitanjima kao što su energija i transportna infrastruktura. Ta pitanja ostaju u nadležnosti država članica Evropske unije, tako da Program istočnog partnerstva ostaje samo na području tzv. „meke politike“. On je nedovoljno razrađen, te se sva bitna pitanja za Azerbejdžan ostvaruju na bilateralnom nivou odnosa između Azerbejdžana i svake pojedine članice Unije. Ni Baku, ni njegovi susedi, u programu ne vide mogućnosti da se u bliskoj budućnosti realizuje stvaranje slobodnog trgovinskog područja između Evropske unije i njenih istočnih suseda. (Hoffmann, 2011, 73.)

Odnosi EU-Azerbejdžan počivaju na međusobnom razumevanju strateških interesa koje imaju i jedna i druga strana. Azerbejdžan je na putu ekonomskog razvoja i političke aktivnosti koji može imati značajne posledice, kako za njegove susede na Kavkazu, tako i u odnosu na širu dimenziju evropske istočne politike. Finansijska kriza učinila je da su kompanije iz Evropske unije manje konkurentne, dok su s druge strane političke i institucionalne reforme daleko zaostale iza ekonomskog rasta regiona Južnog Kavkaza. Evropska unija je pokazala malo razumevanja i zainteresovanosti za rešenje postojećih konflikata u ovom regionu. Zbog toga, vođstvo Azerbejdžana jeste zainteresovano za dalje produbljivanje odnosa sa Evropskom Unijom, ali ograničenja koja postoje, a koja su napred navedena, predstavljaju ozbiljnu prepreku ka tome. Ako su odnosi između Azerbejdžana i Evropske unije snažni u oblasti energetike, bilateralna saradnja u drugim domenima nije toliko razvijena. Očito se i EU i Azerbejdžan nadaju da će produbiti i proširiti nivo međusobne saradnje, posebno kroz program Evropske unije o istočnom partnerstvu. (Japaridze, 2011)

Zbog toga što je u svoje članstvo već primila mnoge bivše države socijalističkog bloka kao članice, Unija još uvek nije potpuno ujedinjena po pitanju kako pristupiti bivšim sovjetskim republikama. Nove članice Evropske unije predložile su plan o različitom pristupu tim zemljama, s obzirom na njihove različitosti, i pobile su u novembru 2006. godine, kada su osigurale podršku Unije za razvoj individualnih akcionih planova za svaku od tri države Južnog Kavkaza. Članice Evropske unije, predvođene Švedskom i Poljskom, progurale su plan o posebnim odnosima sa svakom od bivših sovjetskih republika. Višegradska grupa, koju čine Češka, Mađarska, Poljska i Slovačka, podržala je švedsko-poljski predlog i objasnila da su Belorusija, Moldavija, Ukrajina i južnokavkaske države deo Istočne Evrope, što je stanovište koje nisu delile sve članice Unije. Na osnovu toga predložile su uspostavljanje tzv. Istočnog partnerstva, koje su podržale i Ujedinjeno Kraljevstvo i Švedska. Ovaj program je usvojila, iako nerado i sa oklevanjem, i Evropska komisija. Proces je ubrzan nakon kratkog rata između Rusije i Gruzije u leto 2008. godine, s obzirom da je tokom izvanrednog sastanka Evropskog saveta u septembru iste godine, koji je održan upravo zbog navedenog konflikta, jasno rečeno da članice Evropske unije snažno podržavaju program Istočnog partnerstva i da ne žele da svoje istočne susede ostave nasamo sa Rusijom. (Hoffmann, 2011)

1.2 Program Istočnog partnerstva

Kao rezultat, program Istočnog partnerstva je javno promovisan na samitu EU u Pragu 7. maja 2009. godine. Glavni cilj ovog programa, pored Sporazuma o pridruživanju koji treba da obuhvati šest zemalja, jeste da obezbedi višestrani okvir koji će određivati odnose Evropske unije i njenih šest partnera, a koji će u svom krajnjem cilju ustanoviti Ekonomsku zajednicu susedstva. Sve do 2003. godine Evropska unija nije prepoznavala Azerbejdžan i njegove susede na južnom Kavkazu kao susede Evropske unije. Baku je dodat toj kategoriji kada se kao primarno postavilo pitanje snabdevanja EU energentima. U suštini, glavni nosilac

razvoja odnosa između EU i Azerbejdžana bio je direktor za energiju Evropske komisije. Kako je Azerbejdžan jedina zemlja koja može obezbediti, u kratkom roku, gas za projekt Južnog koridora, ta činjenica je iskorišćena za izgradnju specijalnih odnosa između Bakua i Brisela. (Hasani, 2009)

Sporazum o pridruživanju može promeniti odnos između Evropske unije i Azerbejdžana, u smislu da više primat nemaju isključivo energetska pitanja. Prvo, Baku želi da Brisel prizna da je Azerbejdžan kao zemlja evoluirao. Azerbejdžan iz sredine devedesetih je veoma različit od Azerbejdžana danas. Danas je to bogata zemlja koja želi da iskoristi svoje ogromne prihode od nafte za izgradnju stabilne i trajne spoljne politike u Kaspijskom i Crnomorskom regionu. Azerbejdžan je dokazao da može da izdrži spoljne pritiske koji dolaze od velikih sila. Takođe, Azerbejdžan se nada da će Evropska unija uzeti u obzir da je on ekonomski lider u regionu. Azerbejdžanska gasna kompanija SOCAR danas kontroliše celokupnu distribuciju gasa u Gruziji. Azerbejdžan finansira i izgradnju gruzijske deonice pruge Baku-Tbilisi-Kars, koja može biti bitna saobraćajnica kroz južni Kavkaz u sledećoj dekadi. Takođe, uloga Azerbejdžana u Turskoj na polju energetike je sve veća.

Što se tiče Zakakavkazja, Azerbejdžan, bar u ekonomskoj sferi, postaje glavni faktor. Evropska unija želi da zaključi sporazum o pridruživanju, jer joj nedostaje bilo kakvo sredstvo kojim bi mogla da utiče na Azerbejdžan, a sve zbog toga što Azerbejdžan ne želi da se priključi Evropskoj uniji. Brisel mora da nađe druge načine da bi izgradio snažno partnerstvo sa Azerbejdžanom. Takav sporazum bi mogao da pomogne obema stranama da revidiraju međusobni ekonomski i politički dijalog, jer s jedne strane Evropska unija želi Azerbejdžan kao „vratara“ za veliki projekat Južnog koridora, a sa druge strane Azerbejdžan želi da Evropska unija uzme veće učešće u rešavanju problema Nagorno-Karabaha. Takav sporazum bi mogao biti dobitna kombinacija za obe strane, ali da bi se to ostvarilo, potreban je i naporan rad obe strane. (Hoffmann, 2011)

2. Azerbejdžan i Rusija

Odnosi sa Rusijom su od strateške važnosti za Azerbejdžan. Od osamostaljenja zemlje, ti odnosi su prolazili kroz različite faze. Veliki severni sused Azerbejdžana još uvek ima veliki uticaj na Zakavkazje, sviđalo se to nekom ili ne. U svakom slučaju, za dvadeset godina odnosi su izgrađeni na, u ovom trenutku, najbolji mogući način. Ono što je najbitnije je da Rusija poštuje suverenitet i nezavisnost Azerbejdžana. Azerbejdžan se potpuno ponaša kao nezavisna država, ne tražeći nikakve savete od Rusije, ali i s druge strane spoljna politika Rusije ide svojim interesima i planiranim pravcima. Najbitnije je da nikakvih sukoba nema. Možda jer razlog tome što rukovodstvo Azerbejdžana zna kako da se obraća ruskom rukovodstvu, što je dovelo do toga da je razvijena dobra ravnoteža u međusobnim odnosima. Ne treba zaboraviti da se kratki Rusko-Gruzijski rat u leto 2008. godine vodio praktično na granicama Azerbejdžana, a da Azerbejdžan ni na koji način nije bio uvučen u konflikt. Za Rusiju je vrlo bitno da ima stabilnu južnu granicu i to prvenstveno zbog njenih problema sa islamskim terorizmom. Međusobni odnosi se razvijaju kroz obostrane posete, od najvišeg nivoa, do poseta na ministarskom i parlamentarnom nivou. Takav nivo odnosa, osim sa Rusijom, Azerbejdžan ima samo sa Turskom. Pre svega, Rusija je glavni trgovinski partner (osim u trgovini naftom) Azerbejdžana. Rusija je najvažnije tržište za takve proizvode, a sa druge strane i najveći izvoznik u Azerbejdžan. Ekonomski razvoj je ključ za stabilne odnose, a pošto je rusko tržište veliko, mogućnosti za obostrano korisnu saradnju su neograničene. Značajno je i što ruska vlada ohrabruje svoje oblasti i regione na međunarodnu ekonomsku saradnju. To značajno pojednostavljuje međusobne odnose i ubrzava ih. (Hasani, 2009)

Naravno, značajna je i kulturna saradnja između dve države. Više od dva veka života u zajedničkoj državi ostavila su veze koje se ne mogu lako prekidati. Za

obe zemlje je bitno da se ova kulturna saradnja nastavi i prenese na mlađe generacije, koje nemaju iskustvo zajedničkog života. Za oba naroda su vrlo bitni i neformalni kontakti, koji se neposredno ostvaruju, bez sponzorstva ili patronata državnih struktura, a predstavljaju u svojoj suštini jedan prirodan proces. U kulturnim odnosima, Rusija visoko ceni i odnos azerbejdžanske vlade i državnih organa prema upotrebi i učenju ruskog jezika. Azerbejdžanske vlasti ne sprečavaju niti ograničavaju učenje ruskog jezika u svojoj zemlji, i ova, vrlo pragmatična odluka, samo doprinosi da odnosi između dve zemlje ostanu stabilni.

I u energetske sektoru, iako su na prvi pogled konkurenti na tom tržištu, Azerbejdžan i Rusija u stvari imaju vrlo dobre odnose. Azerbejdžan preko ruskih gasovoda izvozi jedan deo svog prirodnog gasa, dok su s druge strane ruske kompanije zainteresovane da se ta vrsta saradnje proširi i transport uveća. Najvažnije je da je celokupna energetska saradnja između Rusije i Azerbejdžana depolitizovana. Čak i projekat Nabuko ne bi ugrozio ovaj vid ekonomske saradnje, jer je njegov kapacitet takav da ne ugrožava snabdevanje preko ruskih gasovoda, tako da Rusija i nema poseban interes da sprečava njegovu izgradnju. Pri izgradnji Trans-Kaspijskog cevovoda, sučeljavaju se interesi Azerbejdžana, Kazahstana i Turkmenistana, s jedne i Rusije i Irana, sa druge strane. Rusija i Iran se zalažu da izgradnja tog cevovoda može biti sprovedena samo uz saglasnost svih pet priobalnih država, dok su stavovi Azerbejdžana, Kazahstana i Turkmenistana da se on može izgraditi i uz saglasnost samo dve države koje cevovod povezuje (Azerbejdžana i Turkmenistana). Inače, izgradnju ovog gasovoda snažno podržava, kako je to već navedeno, i Evropska unija. Za Rusiju je važna i izgradnja železničkog koridora Sever – Jug, koji bi je povezao sa Iranom. Dve trase su u opciji: istočnom obalom Kaspijskog mora, preko Turkmenistana, gde je izgradnja pruge lakša, ali je i trasa duža, i zapadnom obalom preko Azerbejdžana, gde je trasa kraća, ekonomski isplativija i gde uglavnom već postoje infrastrukture (da bi se povezao Azerbejdžan sa Iranom na

primer, potrebno je izgraditi samo osam kilometara pruge). Međutim, kako ovaj projekat zavisi od saradnje tri strane: Rusije, Azerbejdžana i Irana, nema izgleda da će se skoro okončati, s obzirom da izgradnja trase kroz Iran (oko 150 km) kasni, nešto zbog samog terena (većinom planinskog), a nešto zbog problema u finansiranju. (Japaridze, 2011)

Rusija i Azerbejdžan su rešili i pitanje svojih zajedničkih granica. Rusija je čak jedina susedna zemlja s kojom je Azerbejdžan to pitanje rešio. Odnosi između ove dve zemlje se razvijaju na stabilnoj osnovi, čemu bitno doprinosi činjenica da u Rusiji živi i radi veliki broj Azerbejdžanaca.

3. Azerbejdžan i Turska

Kratkotrajna Demokratska Republika Azerbejdžan (ADR), osnovana 1918. godine, bila je prva demokratska, sekularna muslimanska država i postojala je pre Republike Turske. Zbog bliskih jezičkih i kulturnih veza između Istanbula i Bakua, Azerbejdžan je igrao značajnu ulogu u razvoju turskog nacionalizma, zahvaljujući radu svojih intelektualaca, kao što su Mirza Feth Ali Ahundzade (ili Ahundov), Husejinzade Ali-Bej ili Ahmet Agaoglu, koji su bili članovi Osmanskog komiteta ujedinjenja i progresa, krajem 19. i početkom 20. veka. Husejinzade Ali-Bej, azersko-turskog porekla, bio je prvi intelektualac turskog govornog područja koji je pozvao na ujedinjenje svih ljudi koji govore turski u jednu tursku naciju - projekat koji je inspirisao Ziju Gokalpa, glavnog turskog ideologa Osmanske imperije.

U godinama pred Prvi svetski rat azerbejdžanski i turski intelektualci radili su zajedno, videći u nacionalizmu snagu koja će ujediniti sve klase društva i tako se boreći protiv socijalizma. Tokom Prvog svetskog rata severoistočna Turska i Zakavkazje su postali ratna zona u velikom sukobu Ruske i Osmanske imperije. Nakon Oktobarske revolucije i preuzimanja vlasti u Rusiji od strane boljševika,

Komitet ujedinjenja i progresa posredovao između Moskve i Gruzijaca, Jermena i Azerbejdžanaca, koji su tražili nezavisnost na konferenciji u Batumiju maja 1918. godine. (Alstadt, 1992)

Već je isticano da su zajedničke tursko-azerbejdžanske snage porazile 16. septembra 1918. godine britansko-rusko-jermenske snage i da su za kratko vreme držale Baku. Nakon propasti Demokratske Republike Azerbejdžan, Azerbejdžan je, zajedno sa Jermenijom i Gruzijom, potpao pod sovjetsku vlast. Ipak, Mirom u Karsu 1921. godine, Turska je priznala pripajanje Azerbejdžana SSSR-u, ali je tom prilikom dobila poseban garantni status u pogledu Nahičevana, posebne oblasti Azerbejdžana koja ima 11 kilometara granice sa Turskom. Tokom sovjetske ere odnosi između Turske i Azerbejdžana gotovo da nisu ni postojali. Samo je šezdestih godina tadašnji predsednik turske vlade Sulejman Demirel vodio veliku delegaciju u Azerbejdžan i Ubezkisatan, pa su mnogi u Turskoj pomislili da je Moskva malo popustila svoj zagrljaj u odnosu na turkijske republike. (Bertch, 2000)

Posle posete turskog predsednika Turguta Ozala Moskvi, 1991. godine, otvoren je konzulat Turske u Bakuu. Posle sloma SSSR-a, Turska je brzo proširila svoje odnose sa svim turkijskim republikama (Azerbejdžanom, Kazahstanom, Turkmenistanom, Uzbekistanom i Kirgistanom), što ju je dovelo do sukoba sa željom Rusije da zadrži svoju dominantnu poziciju. Turska je pokušavala da izbegne direktni sukob sa Rusijom, ali je rat u Karabahu naterao da izabere stranu. Turska predsednica vlade Tansu Čiler je izjavila, 1993. godine pozivajući se na Ugovor iz Karsa iz 1921. godine, da će ukoliko jermenske vojne snage uđu u Nahičevan, Turska morati da odgovori. Kada su Jermeni okupirali region Kalbadžara u Azerbejdžanu, Turska je zatvorila svoju granicu sa Jermenijom. Istovremeno, iako zvanično nije pružala vojnu pomoć, turski dobrovoljci i nezvanična turska pomoć priticali su Azerbejdžanu. Turska je postala najvažniji partner Azerbejdžanu u podršci očuvanju njegovog teritorijalnog integriteta.

Čak i Iran, koji deli istu šiitsku verziju islama sa većinom Azerbejdžanaca, bio je neodlučan i umesto toga pokušavao je da unapredi ekonomske veze i sa Azerbejdžanom i sa Jermenijom. Iran naročito brine položaj približno 20 miliona Azera u severnom Iranu, kao i briga Bakua o religioznom uticaju Irana u Azerbejdžanu. (Atabaki, 2000)

Turska pomoć Azerbejdžanu u ratu za Karabah, donela je Turskoj i korist, zbog toga što je naftom bogati Azerbejdžan želeo da svoj glavni proizvod plasira na svetsko tržište. Međutim, odnosi su se pogoršali kada je tadašnji ministar spoljnih poslova Turske Ahmet Davutoglu krenuo da primenjuje princip „nula problema sa susedima“ u spoljnoj politici Turske. Ovaj princip, po samoj svojoj definiciji, zahtevao je da Turska nema problema ni sa Jermenijom, sa kojom nije imala ni diplomatske ni bilo kakve ekonomske veze. U Azerbejdžanu se 2009. godine saznalo da se vode tajni pregovori između Turske i Jermenije o otvaranju granica. Vođenje tajnih pregovora je ozlojedilo zvanični Azerbejdžan, iako je tadašnji premijer (sada predsednik) Turske Redžep Tajip Erdogan uveravao azerbejdžansko rukovodstvo da se nikakvi dogovori neće primenjivati ukoliko se ne ostvari vidljiv napredak u pitanju Karabaha. (Bertch, 2000)

Kada su potpisani protokoli između Jermenije i Turske, videlo se da Karabah nije ni pomenut, te je zbog toga Azerbejdžan objavio da će značajno povećati cenu svog prirodnog gasa; Kako je Turska prethodno kupovala gas po zastarelim cenama; Erodogan je hitno došao u Baku i izjavio da se ništa nije promenilo u turskoj politici pune podrške Azerbejdžanu i da će konsultovati Azerbejdžan pre nego što preduzme bilo kakav korak u ispunjavanju potpisanih protokola. Zbog toga su u aprilu 2010. godine Turska i Azerbejdžan potpisali sporazum o strateškom partnerstvu pozivajući se na dalje razvijanje saradnje u vojnoj, političkoj, bezbednosnoj, humanitarnoj, ekonomskoj sferi. Na taj način Azerbejdžan je jasno istakao da turska politika „nula problema“ nema nikakve svrhe, kada susedi imaju svojih međusobnih problema.

4. Azerbejdžan i Zapadni Balkan

Termin Balkan, koji označava poluostrvo na jugoistoku Evrope, počeo je da se koristi tek početkom 19. veka i obuhvata teritoriju današnjih država Grčke, Turske (evropskog dela), Bugarske, deo teritorije Rumunije, Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, Albanije, a geografski mu pripada i deo Hrvatske i Slovenije. U stvari, granice Balkanskog poluostrva odredio je poznati srpski geograf Jovan Cvijić, prema kome severnu granicu poluostrva predstavlja linija Dunav, Sava, Ljubljansko polje, ušće reke Soče. Balkansko poluostrvo čini prirodnu raskrnicu Evrope prema Bliskom Istoku, odnosno Aziji, s obzirom da uski moreuzi Bosfora i Dardanela odvajaju Evropu i Aziju. Najvažnija linija koja spaja ove kontinente je naravno moravsko-wardarska dolina koja u suštini deli poluostrvo na istočni i zapadni deo, povezujući sever i jug poluostrva, odnosno samo poluostrvo sa ostatkom Evrope, i naravno moravsko-marička linija koja povezuje zapad i istok, odnosno Evropu sa Malom Azijom i Bliskim Istokom. U suštini, dolina Južne i Velike Morave imaju najveći značaj jer se tu ukrštaju (u Nišu) pravci sever-jug i istok-zapad, dok je s druge strane Beograd drugo značajno čvorište, jer od njega kreću pravci koji sa Balkanskog poluostrva vode na sever (preko Mađarske) i na zapad (dolinom Save, preko Zagreba i Ljubljane). S druge strane, reke koje iz Bosne i Hercegovine teku prema Savi, odnosno reke Jadranskog sliva (u Hrvatskoj - Kupa, Krka, Zrmanja, Cetina, u Bosni i Hercegovini Neretva, u Crnoj Gori Zeta i Morača, u Albaniji Drim, Maća, Vojuša) povezuju poluostrvo sa njegovom obalom koja izlazi na Jadransko i Jonsko more.

Termin Zapadni Balkan do skora je bio potpuno nepoznat. Ako se i geografski određivala pripadnost neke teritorije njegovom zapadnom ili istočnom delu, to se

nije posebno isticalo. Geografski, moravsko-varđarska dolina deli poluostrvo na zapadni i istočni deo. U suštini, ovaj termin je političkog, odnosno geo-političkog karaktera. Posle pada Berlinskog zida i raspada Varšavskog pakta i sloma i raspada Sovjetskog Saveza, te nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, termin se prvi put pojavio 1997. godine da označi teritoriju na kojoj su nastale nove države nakon pogoršavanja odnosa SFRJ i Albanije. Međutim, kako su prvo Slovenija 2004. godine, a zatim i Hrvatska 2013. godine postale članice Evropske unije, to se termin, u stvari, odnosi na zemlje potencijalne kandidate za članstvo u Evropskoj uniji, tj. Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Srbiju.

Veze Azerbejdžana i zemalja Zapadnog Balkana postoje, ali će se u budućnosti jače i snažnije izgrađivati. Činjenica je da jedni o drugima ne znamo dovoljno. Međutim, ti narodi pripadaju jednoj istoj civilizaciji, imaju mnogo zajedničkih tradicija i drugih elemenata materijalne i duhovne kulture. Oni žive u zajedničkom svetu u kome vole i cene iste vrednosti, imaju iste koncepte, ideale i moralna načela, a zajedničke su im i neke stvari koje preziru. I Azerbejdžan, koji je na Južnom Kavkazu, i Balkan, pogotovu Zapadni, koji je u jugoistočnoj Evropi, nalazili su se na geografskom području na kome su se sukobljavale različite civilizacije i kulture, ali uprkos tim sukobima one su se i spajale. Možemo slobodno da govorimo o višeslojnom, u nekim aspektima jedinstvenom, civilizacijskom prostoru u kome su živeli i žive kako Azerbejdžanci, tako i narodi Balkanskog poluostrva. U nekim istorijskim periodima oba ova regiona su bila u granicama istog carstva – Vizantijskog ili Osmanskog. Kako se svet ubrzano menja i globalizuje, to se javljaju i nove mogućnosti da se razviju azerbejdžansko-balkanske veze, a narodi bolje upoznaju. Godine 1986. tada prvi zamenik predsednika Saveta ministara SSSR-a i član Politbiroa, a kasnije predsednik Republike Azerbejdžan, Hajdar Alijev, posetio je SFRJ, odnosno njen glavni grad Beograd. (Хасанов, 2015)

Nakon raspada Jugoslavije, Azerbejdžan je jedini uspostavio diplomatske odnose sa svim novonastalim državama: sa Hrvatskom 26. januara 1995. godine, sa Makedonijom 28. juna 1995. godine, sa Saveznom Republikom Jugoslavijom (odnosno sa Srbijom i Crnom Gorom) 21. avgusta 1997. godine. Prvi jugoslovenski, tj. srpsko-crnogorski ambasador u Republici Azerbejdžan bio je uvaženi orijentalista prof. dr Darko Tanasković.

Posle razdvajanja Srbije i Crne Gore uspostavljeni su i posebni diplomatski odnosi sa ovim zemljama, pa je njegova eksklencija gospodin Eldar Hasanov sada izvanredni i opunomoćeni ambasador Republike Azerbejdžan u Srbiji, Crnoj Gori, i Bosni i Hercegovini, Srbiji, tačnije u Beogradu, je od 2010. godine, s tim da je sedište ambasade u Beogradu. Prvi ambasador Republike Srbije u Republici Azerbejdžanu je bio Zoran Vajović, od 2011. godine, a sada je ambasador Nebojša Rodić. Da se razvijaju dinamične veze između ovog regiona i Azerbejdžana govore i brojne uzajamne posete državnika ovih zemalja Azerbejdžanu i posete predsednika Azerbejdžana zemljama regiona.

Predsednik Azerbejdžana Ilham Alijev više puta je dolazio u posete zemljama Zapadnog Balkana: Zagreb 2005. i 2013. godine, Ljubljana 2006. i 2011. godine, Beograd 2011. godine, Podgorica 2013. godine. U zvanične posete Bakuu, prestonici Azerbejdžana, dolazili su: predsednici Hrvatske Stjepan Mesić 2007. godine i Ivo Josipović 2012. godine, slovenački predsednik Danilo Turk 2009. godine, predsednici Srbije Boris Tadić 2010. i Tomislav Nikolić 2013. godine, predsednik Crne Gore Filip Vujanović, čak tri puta 2011, 2012 i 2013. godine, predsedavajući predsedništva Bosne i Hercegovine Bakir Izetbegović 2012. godine. Značajno za međusobne odnose Srbije i Azerbejdžana duboko razumevanje problema koje ove zemlje imaju: Azerbejdžan oko oblasti Nagorno-Karabaha, a Srbija oko Kosova i Metohije. Tako je Srbija 14. marta 2008. godine glasala u prilog Azerbejdžanu prilikom donošenja rezolucije 62/243 Generalne skupštine Ujedinjenih nacija pod naslovom *Situacija na okupiranim područjima*

Azerbejdžana. U rezoluciji se podržava suverenitet i teritorijalni integritet Republike Azerbejdžan. S druge strane, kada je tzv. Republika Kosovo 17. februara 2008. godine jednostrano proglasila svoju nezavisnost, Hazart Ibrahim, portparol azerbejdžanske vlade je izjavio da Azerbejdžan smatra da je to protivno međunarodnom pravu i da Azerbejdžan ne priznaje nezavisnost Kosova.

Azerbejdžan je, kao i balkanske zemlje, prošao kroz mnogo teškoća, ali u ovom slučaju težak period je završen nešto ranije, a u skladu sa tim i oporavak je počeo ranije. Republika Srbija i Azerbejdžan su potpisali više bilateralnih sporazuma u političkoj i ekonomskoj sferi:

- 13. maja 2010. godine u Bakuu je potpisana zajednička deklaracija predsednika Republike Azerbejdžan i predsednika Republike Srbije;
- istog dana je potpisan i *Protokol o saradnji ministara spoljnih poslova Azerbejdžana i Srbije*;
- 8. februara 2013. godine potpisana je u Bakuu *Deklaracija o prijateljstvu i strateškom partnerstvu između Azerbejdžana i Srbije*.

U trgovinskoj sferi potpisani su:

- Sporazum između vlada Azerbejdžana i Srbije o saradnji u oblasti trgovine i privrede, potpisan 13. maja 2010. u Bakuu;
- Konvencija između Vlada Azerbejdžana i Srbije o uklanjanju dvostrukog oporezivanja imovine i prihoda, potpisana 13. maja 2010. godine u Bakuu;

Sporazum između vlada Azerbejdžana i Srbije o promociji i uzajamnoj podršci investicija, potpisan 8. juna 2011. godine u Beogradu;

Sporazum između Vlada Azerbejdžana i Srbije o saradnji u oblasti privrede i tehike, potpisan 25. januara 2012. godine u Bakuu. <http://belgrade.mfa.gov.az/c>

Azerbejdžan je da o i nastavlja da daje veliki doprinos obnovi i napretku u zemljama bivše Jugoslavije i to ne samo u ekonomskoj sferi, već i kada je reč o donacijama za izgradnju raznih objekata od društvenog značaja. Tako je Republika Azerbejdžan pomogla u Bosni i Hercegovini:

Uređenje i rekonstrukciju ulice Baku u Sarajevu (2011. godine),

Uz podršku Fonda „Hejdar Alijev“ uređen je i rekonstruisan „Park prijateljstva“ u Sarajevu (2012. godine),

Uz podršku Fonda „Hejdar Alijev“ izvršena je rekonstrukcija i adaptacija Centra za slepu i slabovidu decu i omladinu u Sarajevu (juna 2013. godine)

Izgradnja i adaptacija socijalno-gerijatrijskog centra u Banjaluci (otvoren 4. novembra 2013. godine)

Pružena je pomoć u oblastima ugroženim u poplavama 2014. godine.

U Srbiji:

Finansirano je uređenje i obnova Parka Tašmajdan u Beogradu (8. juna 2011. godine),

Uređenje i obnova parka na obali Dunava u Novom Sadu (9. juna 2011. godine),

Rekonstrukcija Kulturnog centra u Novom Pazaru (2011. godine),

Rekonstrukcija i sanacija Bajrakli džamije u Beogradu (3. maja 2012. godine) i

Rekonstrukcija i adaptacija Crkve Svete Petke na Petrovaradinu (3. maja 2012. godine)

U Crnoj Gori:

- uređenje i obnova Kraljevskog parka u Podgorici (11. septembra 2013. godine);

- Uređenje i obnova ulice Baku u Podgorici (11. septembra 2013. godine);
- izgradnja i adaptacija Obdaništa „Duško Basekić“ u Bjelom Polju (26. septembra 2013. godine). (Хасанов, 2015)

Tašmajdan je jedan od najljepših parkova Beograda. Od najranijih vremena nastanka grada, ovo područje je korišćeno kao kamenolom iz koga se vadio kvalitetni kamena. Koristili su ga i Rimljani i Turci. Turci su i dali naziv ovom delu grada - Tašmajdan (taš-kamen i majdan-rudnik). U rimsko vreme ovo je bilo predgrađe Singiduma i odatle je počinjao Via militaris, put koji je povezivao Singidunum sa ostalim delovima Carstva, prvenstveno sa Konstatinopoljem (otprilike na raskrsnici sadašnje Takovske ulice i Bulevara kralja Aleksandra). Ovaj put je kasnije, za vreme Turske vladavine bio poznatiji kao „Carigradski drum“. Na širem području Tašmajdana nađeni su tragovi rimskih nekropola (u Pionirskom parku, kod sadašnje zgrade Skupštine Grada). U osmansko vreme, sve kamene građevine u Beogradu su, u stvari, izgrađene kamenom vađenim u kamenolomu na Tašmajdanu. Inače, poznati srpski trgovac i mecena Ilija Milosavljević Kolarac na Tašmajdanu je vadio i šalitru, koja je korišćena za proizvodnju baruta. Za vreme Prvog srpskog ustanka, vožd Karađorđe je prilikom osvajanja Beograda 1806. godine postavio svoj štab upravo na Tašmajdanu, jer je odatle najbolje mogao da rukovodi napadom ustanika na kapije Beogradskog grada. Na Tašmajdanu je 1830. godine pročitano i Hatišerif Sultana Mahmuda Drugog, kojim je Srbiji data samouprava, pod vlašću knjaza Miloša Obrenovića. Na tom mestu je pet godina kasnije, 1835. godine, podignuta mala Crkva svetog Marka, a na mestu još starije Palilulske crkve. Po naređenju knjaza Miloša, 1828. godine, staro srpsko groblje pored Varoš kapije (kod današnjeg Zelenog venca) premešteno je na Tašmajdan pa je crkva sagrađena 1835. godine, služila kao grobljanska kapela. Na tom groblju su bili sahranjeni neki od najistaknutijih ljudi toga doba: Toma Vučić Perišić, Stojan Simić, Stevan Knićanin, Ilija Milosavljević Kolarac, Đura Daničić, Josif Pančić. Kako se deo grada oko groblja ubrzano

urbanizovao tokom pedesetih godina 19. veka, to je gradska uprava još 1871 godine, počela da pravi planove o njegovom premeštanju. Groblje je zatvoreno 1901. godine i počelo je njegovo premeštanje na današnje Novo groblje. Poslednji ostaci su premešteni tek 1927. godine, kada je počelo preuređenje u park. Neposredno pored stare Crkve svetog Marka 1931. godine počela je izgradnja novog Hrama svetog Marka. Sama izgradnja je završena 1939. godine, a uređenje enterijera je počelo 1940. godine, ali je prekinuto zbog rata. Stara crkva je pogođena i srušena u nemačkom bombardovanju 6. aprila 1941. godine i njeni ostaci su uklonjeni sledeće godine. U Crkvi svetog Marka pohranjeni su ostaci srpskog cara Stefana Dušana, a u kripti se nalaze i grobovi poslednjeg vladara iz dinastije Obrenović, kralja Aleksandra i njegove žene Drage (Mašin). U crkvi je i grob srpskog patrijarha Germana Dožića. Pored Crkve svetog Marka nalazi se i Hram Svete Trojice, inače poznat kao „Ruska crkva“, koja je 1924. godine podignuta za potrebe ruskih emigranata izbeglih posle revolucije.

Tuneli ostali posle zatvaranja majdana kamena, beogradskom stanovništvu su služili kao zaštita od bombardovanja i 1862. godine kada su, nakon incidenta kod Čukur česme, turski topovi sa Gornjeg grada Kalemegdanske tvrđave bombardovali varoš, ali i prilikom austrijskog i nemačkog bombardovanja Beograda u Prvom svetskom ratu 1914. i 1915. godine. Za vreme Drugog svetskog rata ove tunele je nemačka komanda iskoristila za pravljenje svog komandnog mesta. U Tašmajdanskom parku nalazi se i zgrada Seizmološkog zavoda podignuta 1905. godine. Kako su svi instrumenti bili uništeni za vreme Prvog svetskog rata, Zavod je obnovio svoj rad tek 1927. godine i od tada neprestano prati i beleži sve zemljotrese na teritoriji Srbije. Na području parka nalazi se i Sportski centar „Tašmajdan“ sa zatvorenim i otvorenim bazenima i sportskim terenom, a sa donje strane parka, u Aberdarevoj ulici je zgrada Radio Televizije Srbije. Na strani prema Takovskoj ulici, nalazi se, odmah pored Crkve svetog Marka, zgrada Dečijeg pozorišta „Duško Radović“. U parku su 2007.

godine postavljeni spomenici Desanki Maksimović, ali i bugarskim revolucionarima Vasilu Levskom i Georgiju Rakovskom, koji su se prilikom bombardovanja varoši 1862. godine pridružili Srbima u borbi protiv Turaka na Kalemegdanskoj tvrđavi. U parku se nalaze i dva spomenika koja obeležavaju događaje iz nedavne prošlosti: jedan je podignut u znak sećanja na svu decu poginulu u NATO bombardovanju 1999. godine, koji se zove „Bili smo samo deca“ i drugi „Zašto“ u znak sećanja na poginule radnike Radio Televizije Srbije prilikom bombardovanje zgrade televizije 23. aprila 1999. godine. Predsednik Srbije Boris Tadić i predsednik Azerbejdžana Ilham Alijev 8. juna 2011. godine svečeno su otvorili obnovljeni Park Tašmajdan. Vlada Azerbejdžana je, kao znak želje za razvojem odnosa između Srbije i Azerbejdžana, a uz pomoć Grada Beograda, donirala dva miliona dolara za obnovu ovog parka. U znak prijateljstva dva naroda predsednici su prilikom otvaranja obnovljenog parka zasadili i stabla, postavljena pored spomenika, jedan blizu drugog. Prvi je spomenik opštenacionalnom vođi Hejdaru Alijevu (1923-2003), koji je od 1993. do 2003. godine bio predsednik Azerbejdžana. Njegove neprocenjive zasluge u očuvanju i učvršćenju nezavisnosti, kao i u preporodu i razvoju Azerbejdžana ostaće zauvek zapamćene u njegovom narodu. Hejdar Alijev je preuzeo vođenje zemlje u najtežem trenutku novije istorije. U kratkom roku je uspeo da pruži zemlji važnu životnu stabilnost, što je dovelo do važnih reformi, toliko potrebnih zemlji i društvu. Politiku koju je utemeljio Hejdar Alijev uspešno je nastavio predsednik Ilhan Alijev. Danas ekonomija Azerbejdžana čini 75% ekonomije čitavog Južnog Kavkaza. Drugi spomenik, podignut uz pomoć azerbejdžanske vlade, posvećen je proslavljenom srpskom književniku i akademiku Miloradu Paviću, piscu svetski poznatog romana-leksikona *Hazarski rečnik*. Prikom odlučivanja o obnovi parka, Skupština grada Beograda je predložila da se podigne spomenik ovom velikom srpskom piscu, jer su Hazari deo tradicije Azerbejdžana, a njegov najpoznatiji roman predstavlja sponu između dva naroda.

U Novom Sadu 2011. godine otvoren je memorijalni kompleks u čast Uzeira Hadžibejlija, čuvenog azerbejdžanskog kompozitora, rođenog 1885. godine i preminulog 1948. godine, koji je autor azerbejdžanske himne (u stvari on je komponovao dve azerbejdžanske himne, prve zvanične himne Demokratske Republike Azerbejdžan od 1918. do 1920. godine i druge Azerbejdžanske Sovjetske Socijalističke Republike, a autor je i prve opere u islamskom svetu. Smatra se osnivačem azerbejdžanske klasične muzike. Ovaj spomenik se nalazi na donjem delu keja uz Dunav i uz njega su postavljene betonske ploče i klupe, a renovirane su i stepenice i stubovi na keju. Na gornjem delu keja izgrađen je teren sa četrnaest dekorativnih fontana opremljenih fibro optikom. Spomenik su 9. juna 2011. godine otvorili predsednici Srbije i Azerbejdžana Tadić i Alijev.

U toku 2011. godine vlada Azerbejdžana je investirala 120.000 evra u obnovu velike dvorane Kulturnog centra u Novom Pazaru, koji je osnovan još 27. aprila 1963. godine kao Radnički univerzitet. Od 1983. godine radio je pod nazivom Dom kulture „Oslobođenje“, da bi u februaru 2010. godine bio preimenovan u Kulturni centar Novi Pazar.

Bajrakli džamija u Beogradu sagrađena je 1575. godine i bila je jedna od 273 gradske džamije i mesdžida, koliko ih je bilo za vreme turske vladavine u Beogradu (prema zabeleškama Evlije Čelebije iz 17. veka). Prvo se zvala Čohadži džamija, po zadužbinaru, bogatom trgovcu čohom i tekstilom Hadži Aliji. Za vreme austrijske okupacije Srbije između 1717. i 1739. godine, bila je pretvorena u katoličku crkvu, dok je najveći broj muslimanskih bogomolja bio tada srušen. Po povratku Osmanlija, 1741. Bajrakli džamiju je obnovio Husein beg, čehaja (pomoćnik) glavnog turskog zapovednika Ali-paše, pa se zbog toga dugo posle zvala Husein-begova ili Husein-čehajina džamija. Krajem 18. i početkom 19. veka prozvana je sadašnjim nazivom Bajrakli džamija, zbog toga što se na njoj isticao bajrak (zastava), a radi jednovremenog otpočinjanja molitve u svim džamijama u gradu, i po tome je smatrana glavnom gradskom džamijom. Nakon

oslobodjenja Srbije, u toku 19. veka i iseljavanjem muslimanskog stanovništva iz Srbije, bila je jedina aktivna džamija u Beogradu, a njen rad su redovno pomagali vladavci Srbije, posebno knjaz Miloš Obrenović, knjaz Mihajlo Obrenović i kralj Aleksandar Obrenović. Po naređenju knjaza Mihajla, tadašnji Ministar prosvete je čak odredio da džamijski hodža i njegov pomoćnik dobijaju redovnu državnu platu, a svojim ukazom od 18. maja 1868. godine muslimanima u Srbiji je priznao pravo slobodnog ispovedanja vere. Džamija se, kao što je poznato, nalazi u Gospodar Jevremovoj ulici, na Zereku (gornjem Dorćolu), najlepšem delu starog Beograda. U noći između 17. i 18. marta 2004. godine, kao reakcija na pogrome srpskog stanovništva i paljenja srpskih crkva na Kosovu i Metohiji, prilikom velikih demonstracija u Beogradu, džamija i objekti koji joj pripadaju zapaljeni su i oštećeni. Možda je najveća šteta što je u požaru izgorelo 7.000 knjiga, među kojima i vredni rukopisi iz osmanskog perioda, kao i originalna povelja o postavljanju prvog reis-ul-uleme u Kraljevini Jugoslaviji iz 1930. godine, napisana na arapskom jeziku. Dana 3. maja 2012. godine, uz prisustvo starešinstva Islamske zajednice Srbije, patrijarha Srpske pravoslavne crkve, predstavnika Katoličke crkve i Jevrejske zajednice, kao i potpredsednika vlade Azerbejdžana Elčina Efendijeva, otvorena je zgrada uz Bajrakli džamiju, čiju je obnovu i rekonstruisanje potpuno finansirala Republika Azerbejdžan. Zgrada je na šest nivoa površine preko 25000 m² i u njoj se nalazi Fakultet islamskih nauka, Srednja verska škola (medresa), sedište Beogradskog muftijstva, učionice i amfiteatar. Prilikom otvaranja zgrade, predat je poseban lični poklon predsednika Republike Azerbejdžan Ilhana Alijeva, ručno napravljen svileni tepih.

Azerbejdžanska vlada je pomogla i dovršetak izgradnje novog Hrama svete Petke u Petrovaradinu. Izgradnja hrama je počela 2006. godine, a donacijom Republike Azerbejdžan od preko 400.000 evra, završena je izgradnja i hram je otvorio svoja vrata za vernike 3. maja 2012. godine, uz prisustvo tadašnjeg ministra spoljnih

poslova Srbije Vuka Jeremića, potpredsenika azerbejdžanske vlade Elčina Efendijeva i vladike sremskog Vasilija.

Prilikom posete predsednika Republike Srbije Tomislava Nikolića Azerbejdžanu 2013. godine, u Bakuu je otkrivena bista Nikole Tesle, srpskog naučnika poznatog u celom svetu.

U Crnoj Gori, u Podgorici, Vlada Republike Azerbejdžana je finansirala obnovu Kraljevog parka, koji je bio prvobitno formiran 1910. godine u čast proglašenja knjaza Nikole Petrovića za kralja Crne Gore, a potom obnovljen tek 1954. godine. U znak prijateljstva između Republike Crne Gore i Azerbejdžana, Azerbejdžan je sa više stotina hiljada evra finansirao obnovu ovog parka. Park je otvoren 11. maja 2013. godine. U parku je postavljena bista azerbejdžanskog pesnika i dramskog pisca, velikog humaniste osnivača romantizma u azerbejdžanskoj književnosti Huseina Džavida (1882-1941). Bista je postavljena pored biste Božidara Vukovića Podgoričanina (1460-1539), štampara i izdavača, koji je izdavao knjige u vreme kada je štampanje bilo tek u povoju. Istovremeno je otvorena i obnovljena nova ulica u Podgorici, koja nosi naziv azerbejdžanskog glavnog grada. Azerbejdžan je i dva miliona evra donirao za izgradnju i adaptaciju Dečijeg vrtića „Duško Bastać“ u Bijelom polju, koji je otvoren 26. septembra 2013. godine.²¹

Treba istaći i činjenicu da je u vreme velikih poplava u Srbiji i Bosni i Hercegovini, u maju 2014. godine, azerbejdžanska vlada brzo reagovala i poslala više od 80 tona humanitarne pomoći vredne više od milion dolara. Sve ovo govori u prilog zaista prijateljskim i nesebičnim pobudama Azerbejdžan podstiču na saradnju sa zemljama Zapadnog Balkana.

---

²¹ <http://www.vijesti.me/vijesti/obnovljen-kraljev-park-moderni-mobilijar-velika-fontana-sjenik-za-sah-148907> , <http://podgorica.mfa.gov.az/content/3>

Razvoj ekonomskih odnosa između Azerbejdžana i zemalja Zapadnog Balkana baziran je na zajedničkim interesima. Postavljeni su čvrsti temelji, što je daleko važnije od kratkoročnih uspeha. Potpisan je niz bilateralnih sporazuma između Azerbejdžana, s jedne strane, i Srbije, Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, s druge strane. Svi krupni projekti u Azerbejdžanu doprinose međunarodnoj bezbednosti i stabilnosti. Isti pristup je primenjen i kada je reč o projektu Transjadranskog gasovoda (TAP), na osnovu kojega će se isporučivati azerbejdžanski gas u Evropu, uključujući i Balkan. Pomenuti projekat je nastavak strategije Azerbejdžana o isporuci svojih energetske resursa evropskim tržištima. Ova strategija je dokazala svoj uspeh kroz realizaciju megaprojekata, poput naftovoda Baku-Tbilisi-Čejhan ili gasovoda Baku-Tbilisi-Erzerum. Većina balkanskih zemalja ili učestvuje u realizaciji ovog projekta, ili su izrazile spremnost da se u budućnosti pridruže projektu.

Drugi važan infrastrukturni projekat koji sprovodi Azerbejdžan, u saradnji sa zemljama regiona je izgradnja železničke pruge Baku-Tbilisi-Kars. Izgradnjom ove železnice, povezaće se železnice Evrope i Azije i biće omogućen prevoz ljudi i robe od Evrope do Kine i obratno. Azerbejdžan je pokazao veliku spremnost da učestvuje u važnim projektima koji se razvijaju ili su već pokrenuti u zemljama Zapadnog Balkana.

Poznata azerbejdžanska kompanija „Azvirt“ je, zajedno sa srpskim kompanijama, učestvovala u izgradnji deonice auto-puta Ljig-Preljina od 40 kilometara, na Koridoru 11, koja je otvorena 7. novembra 2016. godine. Otvaranju deonice ovog autoputa koji treba da poveže obalu Jadranskog mora u Crnoj Gori sa evropskom mrežom saobraćajnica, prisustvovao je i ministar ekonomije Republike Azerbejdžan Sahin Mustafajev, pored tadašnjeg predsednika Vlade Republike Srbije Aleksandra Vučića i ministarske za saobraćaj i infrastrukturu Zorane Mihajlović.

U Crnoj Gori azerbejdžanske kompanije investiraju u sferi turizma, konkretno u projekat „Porto Novi“, gigantski i luksuzni turistički kompleks u Kumboru, pored Herceg Novog, na mestu gde se ranija nalazila velika baza bivše jugoslovenske ratne mornarice.

U Bosni i Hercegovini, u Doboju, Azerbejdžan, preko kompanije „Benkos Grupa“ gradi najveću fabriku za preradu voća i povrća u toj zemlji. Inače, fabrika se gradi i uz pomoć Ujedinjenih nacija. Zamišljena je ne samo kao ekonomski projekat, već i kao projekat razvoja skladnih međunacionalnih odnosa.

U Beogradu je Republika Azerbejdžan otvorila svoj Kulturni centar jula 2010. godine. Osnovna delatnost Centra je priprema i realizacija programa u oblastima kulture i obrazovanja, kao i prezentacija dostignuća Azerbejdžana u pomenutim oblastima. Kulturni centar ima sledeće ciljeve:

1. upoznavanje srpske i azerbejdžanske javnosti sa istorijom i kulturom azerbejdžanskog i srpskog naroda, kao i njihovom kulturnim potencijalom;
2. promovisanje kulturne integracije srpskog i azerbejdžanskog naroda;
3. pomoć i doprinos uspostavljanju i razvoju kontakata i saradnje sa umetnicima i drugim kulturnim poslenicima i obrazovnim institucijama Republike Srbije i stvaranje uslova za proširenje uzajmno korisne azerbejdžansko-srpske kulturne saradnje.

U planovima Centra je organizacija konferencija, simpozijuma, koncerata, događaja u vezi sa važnim datumima u istoriji Azerbejdžana, susreta sa piscima, likovnim umetnicima, pesnicima, filmskim stvaraocima i glumcima, umetničkih izložbi, prezentacija, saradnje umetničkih škola i akademija Azerbejdžana i Srbije, dana kulture Srbije u Azerbejdžanu i Azerbejdžana u Srbiji.

Rad Kulturnog centra treba da doprinese boljem poznavanju i razumevanju među narodima Azerbejdžana i Srbije, kao i da postane sastavni deo kulturnog života Beograda, Srbije i celog regiona. Direktor Kulturnog centra Azerbejdžana je prof. Arifa Alizade, inače redovni profesor na Akademiji umetnosti u Novom Sadu. Kulturni centar je u junu mesecu 2017, organizovao izložbu azerbejdžanskih tepiha, iz zbirke Muzeja tepiha u Bakuu, gde su predstavljeni najlepši primerci azerbejdžanskog nacionalnog blaga sa kraja 19. i početka 20. veka. S druge strane, održana je u Muzeju tepiha u Bakuu izložba pirotskih ćilima, gde se javnost Azerbejdžana mogla upoznati sa srpskom nacionalnom tradicijom, tako bliskom azerbejdžanskoj.

IV OBRAZOVANJE I KULTURA REPUBLIKE AZERBEJDŽAN

Današnji stepen razvoja obrazovanja i kulture u Azerbejdžanu ima svoju ekonomsku bazu u vremenima kada je nafta omogućila Azerbejdžanu ekonomski napredak.

1. Početak ekonomskog razvoja Azerbejdžana – nafta crno zlato

Iako je ruska carska vlada smatrala Azerbejdžan samo sirovinskom bazom, koja je trebalo da pospeši razvoj ruske industrije, tokom šezdesetih i sedamdesetih godina 19. veka, centralna vlada je, uzimajući u obzir zahteve društveno-ekonomskog razvoja, dozvolila priličnu slobodu proizvodnje i doprinela intenzivnijem razvoju novih odnosa u proizvodnji. Pozitivni ekonomski i društveni uslovi popločali su put ka većoj inicijativi i preduzimljivosti poslovnog sveta. Ipak, aktivnosti lokalnih, azerbejdžanskih preduzetnika, nisu se mogle meriti sa razvijenim preduzetništvom u centralnim gubernijama Rusije. Vlada je stimulisala investiranje kapitala u naprednim i profitabilnim oblastima ekonomije, posebno Rusa i stranaca u vezi sa investiranjem u naftnu industriju. Ove investicije su dovele do povećanja proizvodnje, prerade i transporta nafte i derivata, kao i do učvršćivanja pozicije nafte iz Bakua na svetskom tržištu. S druge strane, osim investicija u ovu industriju, investicije u druge prerađivačke industrije bile su onemogućavane na sve načine. Jedan od najboljih primera za to je pokušaj izgradnje najveće i jedine fabrike na Kavkazu za preradu pamuka. Investitor Hadži Zejnalabidin Tagijev je pokušao da 1897. godine dobije dozvolu za izgradnju takve fabrike, koja je bila neophodna čitavom regionu. Posle mnogo,

prepreka i odugovlačenja fabrika je konačno sagrađena i puštena u pogon. Razlog za ovako ponašanje lokalnih i centralnih vlasti bio je u tome što su ruski industrijalci pokušavali da spreče razvoj tkačke industije na obodima Carstva, odnosno da spreče konkurenciju. O značaju fabrike govori i podatak da je ona tokom 1915. godine proizvela više od 304 miliona aršina raznog platna za potrebe ruskog Ministarstva rata. Zapošljavala je hiljade ljudi i obebeđivala im je besplatno stanovanje; radnici su mogli besplatno da se školuju u osnovnoj školi u okviru fabrike, a fabrika je imala i svoj dispanzer. (Seyid-zade, 2010)

Još je bilo teže pokretanje pomorskog saobraćaja na Kaspijskom i Crnom moru. Ruske firme, koje su već obavljale saobraćaj na pomorskim linijama Kaspijskog jezera i Crnog mora, opstruisale su pokušaje Tagijeva da kod nadležnih dobije odgovarajuće dozvole (iako je isticao da će prevoz njegovim brodovima biti znatno jeftiniji), da je na kraju od toga odustao i brodove prodao ruskim firmama. Hadži Zejnalabidin Tagijev je bio multimilioner, najbogatiji Azerbejdžanac svoga doba, čije je bogatstvo 1907. godine procenjeno na 16 miliona rubalja. Tagijev je radio i sa Englezima, koji su ga koristili kao pokriće prilikom kupovine naftnih polja. Ipak industrijska upotreba nafte dovela je do ekonomskog prosperiteta i razvoja u godinama uoči Prvog svetskog rata.

1.2. Azerbejdžanska „naftna groznica“

Iako je nafta vađena i izvožena vekovima ranije, Azerbejdžanska “naftna groznica” iz sedamdesetih godina 19. veka je stvar bez presedana u istoriji ove zemlje. Tih godina, Baku je doživeo eru brzog industrijskog razvoja. Međutim, to je, s druge strane, dovelo i do velikog socijalnog nesklada i razlika između, uglavnom, evropskih kapitalista i industrijalaca i lokalne azerbejdžanske (muslimanske) radne snage. Prva rafinerija je osnovana blizu Bakua 1859.

godine, a prva fabrika za preradu kerozina 1863. godine. Naftni izvori napravljeni sedamdesetih godina proizveli su pravi „ekonomski bum“. (E.Ebel, Robert, Menon, Rajan, 2000)

Naftna polja su davana na aukcijama najboljim ponuđačima. Ovaj sistem je omogućavao sigurnost svojine investitora i ohrabrivao na dalja investiranja. Najveći investitori bili su pripadnici ruske i jermenske elite. Prilikom prve aukcije naftnih polja, od 51 polja, samo 5 su kupili Azerbejdžanci. Od 54 firme koje su se bavile eksploatacijom nafte u Bakuu 1888. godine, samo su dve bile u vlasništvu Azerbejdžanaca. Azerbejdžanci su uglavnom, bili vlasnici malih bušotina i malih rafinerija. Od 162 rafinerije, 73 su bile u vlasništvu Azerbejdžanaca, ali je samo 7 od njih zapošljavalo više od 15 radnika. Ipak, do pred početak Prvog svetskog rata položaj domaćeg, azerbejdžanskog kapitala se učvrstio. Čak 8 domaćih firmi, čiji su vlasnici bili Azerbejdžanci, vadilo je i preradjivalo više od milion pudu (pud - ruska mera za težinu i zapreminu) sirove nafte. S porastom naftne industrije javila se potreba za osnivanjem i razvojem hemijske industrije koja je sa njom usko povezana. Na početku 20. veka domaći preduzetnici su posedovali oko 10% hemijske industrije koja je proizvodila sulfatnu kiselinu, kaustičnu sodu i druge proizvode. U samom inženjeringu azerbejdžanski kapital nije imao većeg udela, kako zbog velikog broja preduzeća, tako i zbog broja zaposlenih i proizvodnih kapaciteta. U metalnoj industriji Tagijev je bio suvlasnik metalske fabrike u Bakuu, dok su se negde pred kraj 19. veka pojavile fabrike koje su se bavile proizvodnjom i popravkom bušilica za naftu, kao i samim bušenjem (kao preduzeća Muktarova, braće Džavanširov i sl.). (E.Ebel, Robert, Menon, Rajan, 2000) (Seyid-zade, 2010)

M. Nagijev je bio vlasnik najveće fabrike koja je proizvodila parne kotlove i zapošljavala je između 1500 i 2000 radnika. Azerbejdžanci su posedovali i polovinu od 12 preduzeća za popravku brodova. Tagijev je u Bakuu posedovao i električnu centralu, kao i fabriku hartije u Ahmadali. Tagijev je sagradio još jednu

centralu 1907. godine, koja je električnom energijom snabdevala njegovu tekstilnu fabriku u Zihu.

1.3 Proizvodnja i prerada svile

Jedina grana proizvodnje u kojoj su Azerbejdžanci bili potpuno dominantni bila je proizvodnja i prerada svile. Godine 1908. u Azerbejdžanu je postojalo 131 fabrika za preradu svile. One su zapošljavale oko 6000 radnika i ostvarivale su godišnji promet od preko 14 miliona rubalja. Azerbejdžanska svila je bila vrlo kvalitetna i tražena. Krajem 19. i početkom 20. veka celokupnu tekstilnu industriju u Zakavkazju kontrolisali su Azerbejdžanci. I transport je pratio razvoj naftne industrije. Broj plovila na Kaspijskom jezeru se učtverostručio između 1887. i 1889. godine, a 1884. godine otvorena je i pruga koja je povezivala Baku na Kaspijskom jezeru i Batumi na Crnom moru, preko Gandže (Jelisavetopolja) i Tbilisija. Na početku 20. veka 44% svih brodova na Kaspijskom jezeru i 42% brodske tonaže bilo je u vlasništvu azerbejdžanskog kapitala, što se posebno odnosi na brodski transport nafte, čemu su Azerbejdžanci bili u velikoj većini. Pošto je naftna industrija bila glavni pokretač razvoja u ovom periodu, to je i trgovina naftom i derivatima bila najvažnija. Samo je H.Z. Tagijev imao u trgovini naftom godišnji obrt od 5 miliona rubalja. (Seyid-zade, 2010)

U decenijama koje su usledile nakon “naftne groznice” i stranih investicija i počeo je razvoj i ostalih grana industrije. Bankarski sistem je bio jedan od prvih koji je reagovao na naftni bum. Godine 1880. otvorena je filijala državne banke u Bakuu. U toku prve godine poslovanja imala je promet od 438.000 rubalja, a već 1889. godine banke u Bakuu su ostvarile promet od 11.4 miliona rubalja. Prva domaća banka bila je Trgovačka Banka Bakua, sa početnim kapitalom od 3

miliona rubalja. Osnivanje Trgovačke banke i njeno poslovanje, koje je prvenstveno bilo usmereno na razvoj domaće privrede, dokazalo je da je udeo domaćeg, azerbejdžanskog kapitala uvećan u svim bankarskim poslovima i da se u Azerbejdžanu počela formirati grupa finansijskih oligarha. Glavni centar celokupne privrede Azerbejdžana bio je naravno Baku, ali su se i Jelisavetopolj (Gandža) i Nuha (današnji Šaki) razvijali u značajne privredne centre. Do 1900. godine, stanovništvo Bakua je poraslo sa 10.000 na otprilike 250.000 ljudi, kao rezultat ekonomske migracije sa teritorije cele Imperije, Irana i od drugde. (L. Batalden, 1997)

Hasan bej Zardabi (Melikov) izdao je prve novine na azerbejdžanskom jeziku – *Ekinçi* (*Orač*). Međutim, usled izbijanja Rusko-turskog rata 1877-1878. godine, cenzura je prvo uskratila pravo da objavljuje tekstove političkog sadržaja, a zatim ga je i potpuno zabranila. Cenzura je kontrolisala i list *Kaspi* koji je izlazio na ruskom jeziku od 1895. godine. Urednik mu je bio poznata javna ličnost, advokat i publicista Alimardan-bej Topčubašov. Izdavani su i listovi *Ziya* (*Svetlost*, kasnije preimenovana u *Svetlost Kavkaza*) od 1879. godine, 1880. godine *Keškul*, a od 1903. godine i list *Šargi-Rus* (*Orijentalana Rusija*). Ruska cenzura je naročito pokušavala da spreči distribucija listova po zemlji i pokušavala je da im zalepi etiketu „pan-islamizma“.

Početak 20. veka označio je početak masovnih akcija radnika u naftnoj industriji. Prvi štrajk je održan u julu 1903, a drugi značajniji u decembru 1904. godine. Zahvaljujući ovom drugom štrajku, povećane su nadnice radnika i uvaženi su i drugi zahtevi. Potpisan je kolektivni ugovor prema kome je: radno vreme ograničeno na devet sati dnevno; prekovremeni rad je generalno ukinut, zbog toga što je radnicima redovno radno vreme produžavano, naravno bez plaćanja; zapošljavanje radnika u noćnim smenama i ograničavanje rada noću na osam sati; rad u tri smene za radnike koji su radili na parnim kotlovima, podmazivanju i bušenju, pitanje minimalnih nadnica za radnike koje su radili na

parnim kotlovima, podmazivanju i nekvalifikovane radne snage, i sl. U ovom ugovoru je bila sadržana i odredba, vrlo značajna, da se isplatne liste radnika moraju voditi i na maternjem jeziku radnika, odnosno na jeziku koji razumeju, pored ruskog jezika. Godine 1905. od 4. do 20. januara radnici velikih bakuskih preduzeća dali su podstrek za dalje revolucionarne aktivnosti širom Rusije. Pogotovu što je nepodnošljiv socijalni i pravni status stanovništva morao dovesti do borbe protiv carizma. I rešenje agrarnog pitanja, borba za zemlju u selima širom Azerbejdžana vodila se zajedno sa borbom protiv nacionalnog ugnjetavanja. Seljaci su odbijali naredbe vlasti, da plaćaju porez i slično. U julu 1905. godine gubernator je izvestio centralne vlasti da su dešavanja u Rusiji i Zakavkazju izazvala i promene kod lokalnog stanovništva. Bilo je nemira u gubernijama Jelisavetopolja i Bakua. Kada je 9. januara 1905. godine izbila Prva ruska revolucija (kao što je opštepoznato na mirne demonstrante koji su samo želeli da svoje zahteve predaju Caru u Zimskom dvorcu, otvorena je vatra, to je izazvalo bes i proteste širom Ruske imperije. U tim danima i azerbejdžanski preduzetnici i inteligencija počeli su da iskazuju svoju opoziciju prema režimu. Ahmad-bej Agajev je tako u svojoj detaljnoj analizi uzroka koji su doveli do duboke krize u svim sferama društveno političkog života Rusije, napisao da je Rusija ogromno drvo sa mnoštvom grana, ali trulo do srži i da je Rusko-japanski rat pokazao da je uzrok tom truležu administracija i unutrašnja politika države. Azerbejdžanski ideolozi polagali su velike nade u reforme i pisali su o tome šta te reforme treba da reše. Zahtevali su da stanovništvo bude zastupljeno u lokalnim organima vlasti, pa je tako na zasedanju Bakuske dume 18. januara 1905. godine, Ahmad-bej Agajev pismeno zatražio od Ministarstva unutrašnjih poslova da se izjednače prava hrišćana i muslimana u Zakavkazju u pogledu izbora za javne službe. U svakom slučaju, ove ideje koje su tada propagirane bile su još uvek vrlo umerene, a činilo se i da su stubovi režima još uvek čvrsti. Carska vlada je iskoristila svoju omiljenu i proverenu politiku izazivanja etničkih tenzija, po

sistemu: zavadi, pa vladaj. Između 6. i 9. februara izbili su sukobi između Azerbejdžanaca i Jermena. (Seyid-zade, 2010) (Alstadt, 1992)

2. Obrazovanje u Azerbejdžanu

Veoma visok procenat Azerbejdžanaca je visoko obrazovan, i to uglavnom u prirodnim naukama. U sovjetskoj eri, nivo pismenosti i obrazovanosti se dramatično povećao, bez obzira što se alfabet čak dva puta menjao. Prvo, dvadesetih godina 20. veka sa persijsko-arapskog pisma na latinicu, a zatim tridesetih godina sa latinice na ćirilicu. Prema podacima iz 1970. godine, svo stanovništvo (uzrasta od devete do četrdeset devete godine) bilo je pismeno. Prema podacima Ujedinjenih nacija iz 2009. godine, u Azerbejdžanu je bilo 99,5% pismenih ljudi. Prilikom sticanja nezavisnosti, jedan od prvih zakona koji je Parlament Azerbejdžana usvojio, a koji je trebalo da označi prekid sa Sovjetskim Savezom, bio je onaj kojim je modifikovana latinica zamenila ćirilicu. (Alstadt, 1992)

Školski sistem nije pretrpeo značajne promene. Osim što je uvedeno versko obrazovanje (zabranjeno za vreme sovjetske ere), promenjeni su nastavni programi uglavnom u pogledu veće upotrebe azerbejdžanskog jezika i eliminisanja ideoloških komponenti. Školski sistem obuhvata hiljade vrtića i predškolskih ustanova, osnovnih škola, gimazija i stručnih škola. Obrazovanje u Azerbejdžanu se smatra delatnošću na kojoj se zasniva društveni i državni razvoj, koji ima strateški značaj. (Wright, Sue, Kelly, Helen, 1998)

U Republici Azerbejdžan obrazovni sistem je sekularnog karaktera i zasniva se na nacionalnim i međunarodnim vrednostima. Obavezno je devetogodišnje osnovno školovanje. Pravo na obrazovanje je jedno od osnovnih prava građana, koje je

ustanovljeno Ustavom Republike Azerbejdžan i Zakonom o obrazovanju. Član 42. Ustava Republike Azerbejdžan utvrđuje pravo građana na obrazovanje:

- svaki građanin ima pravo na obrazovanje;
- država garantuje obavezno opšte srednjoškolsko obrazovanje;
- država kontroliše sistem obrazovanja;
- država obezbeđuje obrazovanje talentovanih bez obzira na njihov materijalni status;
- država utvrđuje minimum standarda obrazovanja;
- svako ima pravo na obrazovanje u okviru postavljenih standarda;
- svako ima pravo na obrazovanje bez obzira na nacionalnost, religiju, rasnu pripadnost, jezik, pol, starosnu dob, stanje zdravlja i socijalni status, područje rada, mesto prebivališta i političko opredeljenje.

Obrazovanje je obavezno za svu decu između šeste i petnaeste godine. Osnovno školovanje je podeljeno na tri stepena: osnovno obrazovanje, opšte srednjoškolsko i potpuno srednjoškolsko obrazovanje.

Azerbejdžanski je osnovni jezik obrazovanja u školama, jer je i azerbejdžanski zvanični jezik zemlje. Mnoge škole nude ne samo osnovno devetogodišnje obrazovanje, već i osnovne studije na ruskom i engleskom jeziku, mada one imaju više školarine u odnosu na domaće obrazovne institucije, uglavnom zbog toga što su to privatne organizacije i škole. Osnovno obrazovanje počinje sa predškolskim obrazovanjem. Osnovna škola počinje sa šest i traje četiri godine, tj. četiri razreda. U desetoj godini učenici polažu ispit za starije razrede. Većina stanovništva u toku osnovnog obrazovanja pohađa državne osnovne škole, pored kojih postoje i privatne osnovne škole. Od petog do devetog razreda uči se „niža“

srednja škola, a potpuna srednja škola obuhvata školovanje u desetom i jedanaestom razredu. U ovom periodu učenici se opredeljuju za svoja zanimanja. Na kraju jedanaestog razreda polaže se završni ispit – matura.

Prilikom upisa na fakultete polaže se prijemni ispit. Studenti koji postignu najviše rezultate na prijemnom ispitu oslobođeni su školarine. U Azerbejdžanu radi 38 državnih i 11 privatnih univerziteta. Samo u toku 2016. godine upisano je preko 34.000 studenata. Pošto je azerbejdžanska kultura uvek poštovala sekularno školovanje, Azerbejdžan je tradicionalno bio obrazovni centar za sve muslimanske narode bivšeg Sovjetskog Saveza. Iz tog razloga, a i zbog značaja naftne industrije u azerbejdžanskoj ekonomiji, visok procenta Azerbejdžanaca završava neki oblik viskog obrazovanja, posebno u prirodnim i tehničkim naukama.

Nekoliko stručnih instituta obučava tehničko osoblje za naftnu i druge osnovne industrije. Najpoznatije visokoškolske institucije su Državni univerzitet u Bakuu, Azerbejdžanska državna naftna akademija (ASOA), Viša naftna škola u Bakuu, Inženjerski univerzitet u Bakuu (bivši Kafkaz univerzitet), Univerzitet Hazar, Azerbejdžanski univerzitet za turizam i menadžment, Azerbejdžanski tehnički univerzitet, Azerbejdžanski državni pedagoški univerzitet, Mirza Fat Ali Ahundzade filološko-pedagoški institut, Azerbejdžanski medicinski univerzitet, Uzeir Hadžibajov muzička akademija u Bakuu. Najznačanija naučna institucija je Azerbejdžanska akademija nauka osnovana 1945. godine. Državni univerzitet u Bakuu (Univerzitet Azerbejdžana osnovan je 1919. godine) ima više od dvanaest departmana, od fizike do orijentalnih studija i ima najveću biblioteku u Azerbejdžanu.

Kultura Azerbejdžana se razvijala kao rezultat mnogih uticaja. Danas je narodna tradicija još uvek dobro očuvana, uprkos zapadnim uticajima, prvenstveno usled uticaja globalne potrošačke kulture. Glavni elementi azerbejdžanske kulture su:

muzika, književnost, narodne igre i naivna umetnost, nacionalna kuhinja, arhitektura, filmovi i praznik Novruza. Novruz se razvio iz tradicionalne proslave Nove godine, koja vuče poreklo još iz stare iranske religije zoroastrianizma i tradicionalno je porodični praznik. Stanovništvo Azerbejdžana je sastavljeno ne samo od Azerbejdžanaca, već i od drugih nacionalnih i etničkih grupa, koje žive u različitim delovima zemlje. Postoje radio stanice koje emituju programe na ruskom, gruzijskom, kurdskom, lezginskom i na tališu, a radio stanice npr. u Bakalanu i Hahmazu imaju programe i na avarskom i na jeziku Tata. U Bakuu izlaze novine i na ruskom, kurdskom (*Dengi Kurd*), lezginskom (*Samur*) i na tališu. Čak i jevrejsko društvo *Sohnut* ima svoj časopis *Aziz*.

2.1. Muzika

Muzika Azerbejdžana je zasnovana na narodnoj tradiciji koja traje više od hiljadu godina. Među nacionalnim instrumentima ima četrnaest žičanih, osam vrsta udaraljki i šest duvačkih instrumenata. Muzika Azerbejdžana je sličnija iranskoj muzičkoj tradiciji, nego turskoj. Mugam, mejhana i ašik umetnost su među mnogim muzičkim tradicijama Azerbejdžana. Mugam je obično svita zasnovana na poeziji sa muzičkim intervalima. Kada izvode mugam, pevači moraju da pretvore svoja osećanja kroz poeziju i muziku. Za razliku od tradicije mugama u Srednjoj Aziji, azerbejdžanski mugam je slobodnije forme i manje rigidan, često se poredi sa improvizacijama u džezu. UNESCO je 7. novembra 2003. godine azerbejdžanski mugam uvrstio u Svetsku baštinu usmenog i nasleđa čovečanstva. Mugam je u suštini glavni muzički rod u tradiciji Azerbejdžana. U 20. vek mugam je ušao u široki spektar regionalnih tradicija i individualnih majstorskih tradicija koje su se prenosile sa kolena na koleno. Uglavnom je

lociran na tri kulturna područja: Širvan, Garabah i Apšeron. Tipično, mugam se povezuje sa urbanom kulturom i vezuje se za tri grada: Šamhi, Šušu i Baku.

Naftni bum sa početka 20. veka doveo je u glavni grad Baku veliku gomilu stranih investitora, inženjera i preduzetnika (uključujući tu i braću Nobel-Roberta, Ludviga i Alfreda). Među njima je bilo Rusa, Tatara, Jermena, Persijanaca, Jevreja, Nemaca, Gruzina, Poljaka, Grka, Britanaca i Turaka. To je transformisalo stari uspavani grad na periferiji Ruske imperije u multikulturalno sedište sa gostujućim trupama, svetskim izvođačima, na brzinu izgrađenim pozorištima i operском kućom. Ovaj razvoj je, za uzvrat, pomogao da se stvori moderna azerbejdžanska nacionalna kultura, uključujući i početke ukrštanja azerbejdžanskih i zapadnih muzičkih formi. Lokalna i tradicionalna kultura počela je da cveta kako je grad postajao sve življi i kako je pružao sve više mogućnosti za nacionalne umetnike, muzičare i intelektualce.

Među njima je i Uzeir Hadžibejov, koji je odrastao u domaćinstvu princeze i poete Nativan iz Garabaha. Uzeir Hadžibejov je napisao 1908. godine prvu azerbejdžansku operu *Lejla i Madžun*. Hibridni rod, mugam-opera, ujedinio je improvizovane solo pesme iz mugama sa komponovanim stavovima, horovima i orkestarskim epizodama. *Lejla i Madžun* je tako premostio zapadni muzički teatar sa opšte poznatim, beskrajnim recitativima istočnjačke priče o ljubavi, u stilu Romea i Julije. Ova opera i težnje njenih tvoraca popločale su put spajanju i zajedničkom životu zapadne i domaće muzičke tradicije. (Safarova, 2010)

Kolaps Ruske imperije, i stvorio je u Azerbejdžanu sekularnu republiku, koja je kratko trajala (dve godine). Boljševici su 1920. godine zauzeli naftom bogati region, pretvarajući ga u jednu od republika Sovjetskog Saveza. I Azerbejdžan i naftom bogate oblasti Severnog Kavkaza postali su neophodni za ubrzanu industrijalizaciju SSSR-a. Vladimir Majakovski je pisao u to vreme o Bakuu, u svojim pesmama, kao snabdevaču naftom „motora socijalizma“. Moskovska

politička elita je odobravalala i usmeravala razvoj azerbejdžanske nacionalne kulture, predviđajući je i kao sredstvo za nacionalnu izgradnju i kao sredstvo za centralizovanu kontrolu. Cilj je bio da se azerbejdžanska nacionalna kultura uklopi u veći evroazijski, sovjetski, kulturni kontekst. Sovjetski koncept socijalističke kulture bio je dosta komplikovan. Trebalo je da umetnički radovi su odgovaraju evropskom modelu, ali da odbacuju „degenerativne“ vrednosti Zapada. Dok su neki oblici vesternizacije bili povezani sa progresom, to je moralo biti preoblikovano kako bi odgovaralo i koristilo socijalističkoj ideologiji. Ovakav proces je bio još teži i kompleksniji u Azerbejdžanu, gde se stara i ponovo probuđena umetnička nacionalna svest samo sporadično dodirivala sa zapadnom kulturnom tradicijom i dolazila u kontakt sa njom samo preko onoga što su u zemlju donosili zapadni kapitalisti. (Həsənli, 2012)

Nasleđujući ogromna prostranstva Ruske imperije, sovjetski zvaničnici su promovisali i internacionalizam i nacionalizam, tražeći od umetnika da stvaraju umetnost „socijalističku po sadržini, a nacionalnu po formi“. Uspeh prve mugam-opere inspirisao je čitav niz kompozicija, uglavnom na pozorišnoj sceni sa literarnim programima i pričama koje su mogle da privuku široku populaciju Azerbejdžana. To je i dovelo do stvaranja jedinstvene nacionalne kompozitorske škole. Prvi diplomci Azerbejdžanskog konzervatorijuma (danas Muzičke akademije u Bakuu), koji je otvoren prvog meseca po stvaranju Sovjetskog Azerbejdžana, prepisivali su i notirali melodije mugama, adaptirajući ih za zapadne instrumente. Čak su i pravili orkestre sastavljene od domaćih, azerbejdžanskih instrumenata na kojima su izvodili dela evropskih klasika.

Generacija domaćih muzičara, koja je sledila Hadžibejova, među kojima i mnogo njegovih studenata, prihvatila je sjedinjavanje mugama sa zapadnom muzikom. Oni su koristili mnogo više apstraktne muzičke forme čiste instrumentalne muzike i to posebno u obliku simfonijske muzike. Fikret Amirov, koji je završio Konzervatorijum, inače sin Džamila Amirova, legendarnog svirača tara sa

početka dvadesetog veka, usavršio je spajanje simfonijskog zvuka sa melodijom i dramatskim tokom mugama u svojim delima *Šur* (iz 1946) i *Kurd Ovšari* (iz 1949). Posle dvadeset godina od stvaranja ovih simfonijskih mugama, Amirov je komponovao delo *Đulistan Bajati Širaz* (1968), delo za glas i saksofon. (Ovde treba napomenuti da je tokom sovjetskog perioda, saksofon smatran kao „opasan“ instrument, koji označava povezanost sa kapitalističkim Zapadom). U ovom delu on je spojio više mugama i uneo elemente usmene tradicije *ašika*. Kompozicija opisuje stanje u Azerbejdžanu krajem šezdestih godina dvadesetog veka, koji označava vreme raširene korupcije i nepotizma, kao i usporavanja ekonomskog rasta. Odgovor Moskve na takve probleme bilo je imenovanje Hejdara Alijeva za prvog sekretara Azerbejdžana, a rezultat takve mere je bio da je do 1974. godine, Azerbejdžan bio među prve četiri republike Sovjetskog Saveza po industrijskoj proizvodnji i rastu nacionalnog dohotka.

Iste godine kada je Amirov komponovao *Đulistan Bajati Širaz*, mlada grupa iz Bakua je bila najzapaženija na Prvom internacionalnom džez festivalu u Talinu. Među njima je bio i Vagif Mustava-zade, koji će postati poznat po tome što je uspeo da spoji mugam i džez. Kao što je sa uspehom svirao klasična dela Edvarda Griga ili džez kompozicije Telonijusa Monka, ovaj vrsni muzičar (inače nastavnik muzike), koji je mugam naučio od svoje majke, spojio je harmoniju i ritam, vodeću snagu džeza sa intrigantnim filigranom muganove arabeske. Ovo nije bio samo izraz muzičkog otkrića, već i umetničko odvajanje od sovjetskog modelovanja azerbejdžanske kulture. Sovjeti su uglavnom prezirali džez, smatrajući ga izrazom „raspadajućeg američkog kapitalizma“. Kako se sovjetska era približavala kraju, izbio je rat između Jermenije i Azerbejdžana oko Nagorno-Karabaha, istorijskog centra mugama. Najveći muzičari koji su živeli u Bakuu, označavali su Karabah kao mesto njihovih predačkih korena. Pokojni Vasif Adigozal, proslavljeni kompozitor, poreklom iz Karabaha, putovao je u to područje u mirovnu misiju. Posle toga napisao je oratorijum *Karabah Šikestesi*.

Njegova monumentalna kompozicija poslužila je kao primer kako je moguće spojiti naizgled nemoguću kombinaciju istočnjačke mugam i ašik muzike sa zapadnim oratorijumom, koji je izvodio potpuni simfonijski orkestar, veliki hor, operski solisti zajedno sa malim mugam ansamblom, solo izvođačem na taru i izvođačima narodnih pesama. Premijera ove opere je bila u Moskvi 1990. godine, a 2006. godine u Bakuu izvedena je nova Adigozalova opera *Natavan*. U ovom delu mugam više ne služi kao osnova za muzičko izražavanje likova, njihovih osećanja i za priču. Umesto toga, sam mugam postaje centralna ličnost, na sceni je on u fokusu kada prikazuje tradicionalno okupljanje pevača mugama, starih majstora i mladih učenika koji uče od njih. Na ovaj način, postsovjetski Azerbejdžanci su stvorili mugam ne samo kao jezik kojim se izražavaju, već kao oličenje svog osobenog kulturnog koncepta. (Minor, 1995, str. 83-84)

Eksperimentisanje sa modernim tehnikama kompozicije i domaći muzički izražaj uočava se u radovima Faraža Garajeva, profesora na kompozicije Moskovskog Konzervatorijuma. U svojoj simfoniji *Hutba, Mugam i Šura* (1997. godine), on uključuje mugam, snimljeno čitanje Kurana prekidano orkestarskim epizodama. Firangiz Alizade, predsednica Azerbejdžanskog udruženja kompozitora, napisala je *Mugam Sajagi*. Mejhana je vrsta tradicionalne narodne pesme, bez pratnje muzike, koju obično izvodi nekoliko izvođača improvizujući na određenu temu. Ašik kobinuje poeziju, pripovedanje, igru i vokalnu i instrumentalnu muziku u tradicionalnu izvođačku umetnost koja predstavlja simbol azerbejdžanske kulture. To je tradicija putujućih trubadura ili bardova koju su pevali uz saz. Ova tradicionalna muzika ima svoje korene u šamanističkim verovanjima prastarih turskih naroda i uvrštena je u kulturno nasleđe čovečanstva od strane UNESCO-a 30. septembra 2009. godine. Iako je pad socijalističke imperije doveo do rata i do demografskih, kulturnih i društvenih promena, najznačanije je da je Azerbejdžan razvio svoj program, i u političkoj i u društvenoj sferi, izabравši da sam izbori svoju političku, ekonomsku i kulturnu budućnost. Uspešan napor cele

zemlje da posle raspada sovjetskog sistema, postane subjekt, a ne objekt u međunarodnim odnosima i zauzme svoje mesto u svetskoj istoriji, paralelno je doveo do sličnog razvoja u kulturi i muzici. Kao i vek pre, Baku opet neguje jedinstvenu atmosferu paralelnih, rivalskih i međusobno obogaćujućih kultura. Postajući deo globalne kulture i otvorivši se direktnoj komunikaciji sa svetom, Azerbejdžan se pretvorio u prilično homogenizovano društvo. Inače, 2012. godine u Bakuu je održano i takmičenje za „Pesmu Evrovizije“, s obzirom da su prethodne godine na tom takmičenju u Dizeldorfu, u Nemačkoj, pobedili azerbejdžanski predstavnici. Postoje mnogobrojni izvori i ljubitelji azerbejdžanske narodne igre. Igraju se prilikom zvaničnih svečanosti i igrači obično nose narodnu nošnju kao što je čoka, tradicionalnu nošnju Kavkaza. Najpoznatije narodne igre su abaji (iz Šakija i oblasti Zakatala), agir Karadagi (iz Karadaha), alča gulu (ovu igru igraju žene), anzali (svadbena igra, a zbog sporog ritma igraju je obično stariji ljudi), asma kasma (svadbena igra, jedna od najstarijih igri u Azerbejdžanu), avari (narodna igra Avara koji žive u Azerbejdžanu, ali je veoma popularna i igraju je i drugi), lezginka (narodna igra Lezgina i veoma je popularna na celom Kavkazu).

2.2 Književnost

Jedan od najpoznatijih persijskih književnika i filozofa srednjeg veka, bio je iz sadašnjeg Azerbejdžana. Nizami, zvani Gandžavi, jer se rodio u Gandži, autor je Hamseha (*Petoknjižja*), zbirke pet romantičnih poema kao što su *Blago misterija*, *Hosrov i Širin* i *Lejli i Medžnun*. Najranija poznata ličnost azerbejdžanske književnosti je Izedin Hasanoglu, koji je napisao divan stihova, sačinjen od persijskih i turskih gazala. U persijskim gazalama je koristio svoje književno ime, a turske je potpisivao pod svojim imenom Hasanoglu. (Berhtels, 2017)

Klasična književnost Azerbejdžana je formirana tokom 14. veka, na ranim srednjovekovnim dijalektima Tabriza i Širvana. Najpoznatiji pesnici toga vremena su Burhanadin, Hakiki (pseudonom Džahan-šaha Kara Kojnula) i Habibi. Kraj 14. veka je i vreme kada je književnošću počeo da se bavi Imadadin Nesimi, jedan od najvećih turkijskih hurufijskih mističnih pesnika s kraja 14. i početka 15. veka i jedan od najvažnijih ranih majstora divana u turskoj istoriji književnosti. On je pisao, pored turskog i na persijskom i arapskom jeziku. Andrews, *Ottoman Lyric Poetry: An Anthology*, p. 22–23

Poeziju divana i gazala kasnije su razvili pesnici Kasim al-Anvar, Fuzuli i Hatai (pseudonom šaha Ismaila I iz dinastije Safavida). Knjiga Dede Korkuta, sačinjena od dva rukopisa iz 16. veka, napisana je najverovatnije tokom 15. veka. To je zbirka dvanaest priča koje se odnose na usmenu tradiciju oguskih nomada. Pesnik 16. veka Muhamed Fuzuli napisao je bezvremenu filozofsku i lirsku *Kazalu* na arapskom, persijskom i azerbejdžanskom. Baštineći tradiciju svojih prethodnika, Fuzuli je bio predodređen da postane vodeća književna ličnost svoga doba. Njegovi najznačajniji radovi obuhvataju *Divan Gazala* i *Kaside*. (Sertkaya O. F., 2005)

U istom veku, azerbejdžanska književnost je procvetala sa generacijom bardova „ašik“ poezije. U toku tog perioda, pod pseudonom Hatai („grešnik“), šah Ismail I je napisao 1400 stihova na azerbejdžanskom, koji su kasnije skupljeni kao njegov „Divan“. Specifičan književni stil, poznat kao „košma“ (na azerbejdžanskom-improvizacija) uveden je u tom periodu, a posebno ga je gajio šah Ismail i kasnije njegov sin šah Tahmasp I. Tokom 17. i 18. veka Fizulijeve jedinstvene rodove, kao i „ašik“ poeziju, koristili su poznati pesnici i pisci kao Kovzi iz Tabriza, Šah Abas Sani, Aga Mesih Širvani, Nišat, Mula Vali Vidadi, Mula Panah Vagif, Amani, Zafar i drugi. (Cicek, Kamal, Kuran, Erucment, 2000)

Zajedno sa Turcima, Turkmenima i Uzbekima, i Azerbejdžanci su pevali *Ep o Koroglu* („slepčev sin“), legendarnom narodnom heroju. Nekoliko rukopisa raznih verzija *Epa o Koroglu* čuvaju se u Rukopisnom institutu Nacionalne Akademije Nauka Azerbejdžana. (Sertkaya O. F., 2005)

Moderna književnost u Azerbejdžanu je zasnovana uglavnom na dijalektu iz Širvana, dok je u Iranu bazirana na dijalektu koji se koristi u Tabrizu. Prve novine na azerbejdžanskom, Akinči izdate su 1875. godine. Azerbejdžanski se tokom 19. veka predavao u školama u Bakuu, Gandži, Šakiju, Tbilisiju i Jerevanu, a izučavan je i na Univerzitetu u Sankt Petersburgu. Svaki narod ima bar jednu knjigu po kojoj se prepoznaju, kako kod kuće tako i u svetu. Azerbejdžan takođe ima svoj roman, kroz čije stranice svaki čitalac može upoznati azerbejdžanski narod. Ali, za razliku od drugih, ovo literarno delo je imalo mnogo komplikovaniji put do svojih čitalaca nego druga dela, kao odraz turbulentne istorije Azerbejdžana sa početka XX veka. To je knjiga Kurban Saida *Ali i Nino*, roman o ljubavi između azerbejdžanskog mladića i gruzijske princeze, koja za pozadinu ima nasilna dešavanja na Kavkazu u revolucionarnoj 1920. godini. Knjiga je prvi put objavljena u Nemačkoj 1937. godine i do sada je izašlo više od 100 izdanja na više od trideset jezika. Ona je omogućila i Azerbejdžancima da odmah prepoznaju sebe, a i drugima da razumeju ko su Azerbejdžanci. Opšte je poznato da je ime autora *Kurban Said* pseudonim, i većina, mada ne sva izdanja to jasno naznačuju. Samo mali broj čitalaca, izvan male grupe literarnih stručnjaka, uopšte i razmišlja o njemu. Priča je tako verna i ko god da je napisao mora da je imao i izvanredan talenat i čudesan uvid u prirodu Azerbejdžanaca i život Bakua pre jednog veka. To se promenilo kada je Tom Rajs, američki pisac, objavio knjigu pod naslovom *Orientalist* u kojoj tvrdi da je Lev Nusimbaum (1905-1942. godina), koji je pisao pod pseudonimom Esad Bej, pisac romana *Ali i Nino*. Rajsova knjiga je izazvala veliko interesovanje kako, na Zapadu, tako i u Azerbejdžanu, gde su mnogi dugo verovali da je stvarni autor knjige u stvari

Jusuf Vazir Hamanzaminli (1887-1942.), talentovani azerbejdžanski pisac i diplomata koji je nestao u Staljinovom GULAG-u. Izazvani Rajsovom tvrdnjom, mnogi, uključujući i ostarele srodnike Hamanzaminlija, kao i profesore azerbejdžanske književnosti, branili su Hamanzaminlija, kao autora ovog romana. Međutim, nakon iscrpnog istraživanja došlo se do zaključka da roman nije napisala jedna osoba. Osnovnu priču je, izgleda, napisao Jusuf Vazir Hamanzaminli, ali je Nisibaum tj. Esad Bej ili neka druga osoba dodala druge delove pre nego što je delo izašlo pred čitaoce. Ovakav zaključak možda neće zadovoljiti sve, ali je svakako najpravedniji. Hamanzaminli je posedovao i literarnu tehniku i dobro je poznavao život u Bakuu, te je tako mogao da napiše ovakvu priču. S druge strane, Nisibaum je kao tinejdžer napustio Baku i napisao je niz knjiga u kojima je pokazao zavidnu veštinu i koje su privukle publicitet, ali koje sadrže delove koji ne odgovaraju stvarnosti. Ovo istraživanje književne istorije Azerbejdžana pruža istovremeno i uvid u njegovu istoriju, kako u vreme kada je radnja romana smeštena, tako i posle, uključujući i period nakon ponovnog osamostaljivanja 1991. godine.

2.3. Likovna i primenjena umetnost

Azerbejdžanci imaju bogatu i prepoznatljivu kulturu, a čiji veći deo čine dekorativna i primenjena umetnost. Ovaj oblik umetnosti je predstavljen u širokom spektru ručnog rada kao što su: draguljarstvo, kujundžiluk, rezbarenje u metalu i drvetu, kostima i kamenu, pravljenje tepiha, proizvodnja od stakla, tkanje i bojenje tkanina, pletenje i vez. Sve ove vrste dekorativnih umetnosti koje predstavljaju nasledje celog naroda su u Azerbejdžanu veoma na ceni. Mnogi stranci koji su posećivali Azerbejdžan, opisivali su dostignuća u ovim tipovima umetnosti i zanata.

Azerbejdžanski tepih je tradicionalno ručno rađen, u raznim veličinama, sa gustom teksturom i raznih debljina. Šare su karakteristične za svaki od mnogih regiona u Azerbejdžanu u kojima se prave. U novembru 2010. godine, azerbejdžanski tepih je proglašen od strane UNESCO-a za Vrhunsko delo nematerijalnog nasleđa. Azerbejdžanski tepisi se mogu podeliti u nekoliko velikih grupa i mnogobrojne podgrupe. Naučno istraživanje azerbejdžanskog tepiha, njegove izrade, materijala i šara, vršio je Latif Kerimov, poznati naučnik i umetnik. On je prvi klasifikovao tepihe po četiri geografske zone Azerbejdžana: Guba-Širvan, Gandža-Kazah, Karabah i Tabriz.

Azerbejdžanska arhitektura je tipična kombinacija elemenata Istoka i Zapada. Ranije je bila pod značajnim uticajem persijske arhitekture. Mnogi stari arhitektonski biseri kao što su Devičina kula i Palata Širvanšahova u Starom gradu u Bakuu, Atešgah (*Hram vatre*, zajedničko svetilište zoroastrijanaca, Indusa i Sika) u Bakuu, Mauzolej Momine Hatun u Nahičevanu sagrađen u 12. veku i Palata Šaki Kanova u Šakiju, sagrađena u 18. veku, kao letnja rezidencija Kanova Šakija. Tu je Četvrougaoni zamak u Mardakanu, Parigala (*Zamak vila*, sagrađen negde između IV i VIII veka n.e, za vreme trajanja Kavkaske Albanije, na litici Kakvkaza, 300 metara od podnožja) u Juhari Čardaglaru, mostovi preko Araksa i još nekoliko mauzoleja. Jedno od modernih arhitektonskih dostignuća je i metro u Bakuu, poznat po svom raskošnom dekoru. Moderne zgrade kao što su Kulturni centar Hajdar Alijev, Vatrene kule (najviše zgrade u Bakuu), Kristalna Hala u Bakuu, „Beli grad“ promenili su pejzaž modernog Bakua i Azerbejdžana.

Likovna umetnost Azerbejdžana je prošla kroz mnoge promene stilova. Azerbejdžanske slike tradicionalno karakterišu bogatstvo boja i svetala, kako je to naglašeno u radovima Azima Azimzadea i Bahruza Kangarlija, kao i preokupacija religioznim figurama i kulturnim motivima (?). Drugi poznati likovni umetnici su Satar Bahlulzade, Torgul Narimanbekov, Tahir Salahov, Alakbar Rezagulijev, Mirza Gadim Iravani, Mikail Abdulajev i Bojukaga Mirzazade. (Horn, 1983),

3. Doprinos žena Azerbejdžana kulturi, umetnosti i ekonomskom napretku

Kulturu Azerbejdžana posebno odlikuje je uticaj koje su žene imale u njenom razvoju. Iako muslimanska, šiitska zemlja, žene su u njegovoj kulturi uvek imale posebno mesto i značaj. Naročito u književnosti, tj. poeziji. Već u 12. veku pisala je Mahstati Gandžavi, sufijska pesnikinja. Tačan datum njenog rođenja i smrti nisu tačno poznati, pa se smatra da je rođena 1089. godine, a preminula 1159. U vremenu u kom je živela predstavljala je izuzetnu ličnost, koja je svojim književnim, poetskim radom i izrazitim slobodoumljem ugradila sebe u azerbejdžansko književno nasleđe. Iako je stvarala u 12. veku, njena slava je ostala neprolazna i prevazišla je prostor iz koga je potekla i u kom je stvarala, pa je čak i UNESCO 2013. godine proslavio jubilej – 900 godina od kada je živela i stvarala Mahsati Gandžavi.

Rođena je u azerbejdžanskom gradu Gandži, koji se može smatrati kolevkom azerbejdžanskog pesništva, jer su u njemu rođeni i stvarali velikani azerbejdžanske poezije Nizami Gandžavi (1141-1209) i Mirza Šafi Vazeh (1794-1852). Pisala je uglavnom rubaije²², koje po svojoj umetničkoj lepoti, stilu i snažnoj poruci nisu zaostajale za pesmama koje su pisali njeni muški savremenici. Svojim stihovima, Mahsati je veličala ljubav, ali se i protivila svim tadašnjim predrasudama. U početku, Mahsati Gandžavi je bila slavljena i veoma voljena, na šta ukazuje i činjenica da je uživala naklonost i tadašnjeg vladara

---

²² Persijski katren, iz četiri stiha. Prva dva stiha se rimuju, treći se ne rimuje i daje obrt, dok se četvrti rimuje i on donosi razrešenje. Pisani su na različite teme, ali preovladavaju ljubav prema bogu i zemaljska ljubav.

Ahmeda Sandžara, seldžučkog sultana, koji je vladao od 1118. do 1153. godine. O njoj je vladalo mišljenje da je bila sufija i pesnik butnovnik. Koliko je poštovana govori i to da se veruje da je sahranjena u mauzoleju, tada najpoštovanijeg pesnika, Nizamije koga je i poznavala. Iako je sam sultan bio veliki poklonik njene poezije, Mahsati je kasnije proganjana zbog svojih smelih stihova koji su osuđivali verski fanatizam, dogme, konzervatizam, hipokriziju i tadašnju potpunu mušku dominaciju u društvu. Glavna tema njenih rubaija bila je ljubav, kako ovozemaljska, tako i božanska, ona koju su veličali sufijski pesnici i mistici. Njeni stihovi odišu humanizmom i slave radost življenja. Njeni katareni, njih oko šezdeset, objavljeni su u zbirci poezije pod nazivom *Radost okupljanja*, u kojoj se osim njenih nalaze i rubaije Omara Hajama, kao i rubaije oko tri stotine pesnika, koji su stvarali u periodu od 11. do 13. veka. Upravo rubaije Omara Hajama i Mahsati Gandžavi, objavljene u ovoj zbirci, predstavljaju najstarije i najpouzdaniji izbor iz njihovih dela. Oko sedamdeset retkih rukopisa Mahsati Gandžavi se čuvalo u bibliotekama širom sveta: u Aleksandrijskoj biblioteci u Egiptu, u Metropolitenu muzeju u Njujorku i u biblioteci Univerziteta Jejl. Oko sto njenih ilustracija i dalje se čuva u brojnim bibliotekama, dok je šest monografija, koje je priredio engleski istraživač Pol Smit, vraćeno u Azerbejdžan uoči proslave njenog jubileja. Osim pisanja poezije, kao jedne od veština koju se veoma cenile na Istoku, Mahsati je svirala i na tradicionalnim azerbejdžanskim instrumentima kanun i čang. Njeno obrazovanje bilo je vrhunsko za tadašnje vreme i bilo je prevashodno bazirano na savladavanju veština i sticanju znanja koji su bili bitni i visoko cenjeni na Istoku. (Ali Zade Zarifa, Madžidova Lala, 2016)

Nubat hanum Ašurbegova poticala je iz najpoznatije azerbejdžanske plemićke porodice Ašurbegovih. Rođena je 1795. godine a preminula 1912, odnosno živela je čitavih 117 godina. Ova izuzetna žena je svojim radom, pre svega na dobrotvornom planu, potpuno promenila mišljenje o ženama Istoka. Zahvaljujući svom dobrotvornom radu i velikodušnosti bila je veoma poštovana. Bila je udata

za bogatog trgovca Hadži Musu Rzaeva, sa kojim je imala sina i dve kćerke. Bila je izuzetno bogata, vlasnica naftnih polja, stambenih zgrada, ali je slavu stekla kao veliki dobrotvor. Dala je veliku sumu novca za izgradnju vodovoda u Bakuu, plaćala je troškove lečenja siromašne i bolesne siročadi u bolnici Sabunči, izgradila je kupatilo koje je jednom nedeljno bilo besplatno za siromašne. Najveći njen uspeh bila je izgradnja džamije „Taza Pir“. Izgradnja je počela 23. jula 1905. godine, a za njenu izgradnju Nabathanum Ašurbegova je angažovala prvog diplomiranog arhitektu Azerbejdžana – Ziverbega Ahmedbegova, školovanog na građevinskom fakultetu u Sankt Petersburgu (u sovjetsko vreme bio je glavni arhitekta Bakua). Pre samog početka izgradnje, Nabathanum je finansirala putovanja Ziverbega po Istanbulu i arapskim gradovima Bliskog istoka kako bi proučio arhitekturu najpoznatijih džamija. Nakon povratka, Ziverbeg je napravio projekat džamije sa dva visoka minareta. Kada je tokom izgradnje džamije, Nabat hanum dospela u finansijske teškoće, jedan od najbogatijih Azerbejdžanaca tog vremena, milioner Tagijev joj je ponudio finansijsku pomoć. Nabat hanum je odbila i ponosno odogovorila: „Idi izgradi svoju džamiju“. Nabat hanum je prodala svoj lični nakit i izgradnja je nastavljena. Međutim, nije doživela da vidi svoju džamiju. Nakon njene smrti, 1912. godine, izgradnju je nastavio njen sin i završio je 1914. godine. (Ali Zade Zarifa, Madžidova Lala, 2016)

Huršidbanu Natavan je poznata azerbejdžanska pesnikinja iz 19. veka. Rođena je u azerbejdžanskom gradu Šuši, u Karabahu 1837. godine. Njen otac, Mehdi-Guluhan je bio posednji han Karabaha. Njena majka je poticala iz porodice Džavad-hana iz Gandže. Huršidbanu Natavan je bila veoma obrazovana za svoje vreme. Od detinjstva je pokazivala veliku sklonost ka nauci, a vrlo brzo i dobro je savladala arapski, persijski i ruski jezik. Izučavala je dela Firdousija, Nizamije, Hafiza i Fizulija.

U to vreme, u Azerbejdžanu, žena je bila vezana za kuću i decu i morala je da vodi povučen život, ali je Natavan pokazivala izuzetnu hrabrost i odlučnost u

suprotstavljanju ovakvim običajima. 1849. godine Natavan se udala za plemića iz Dagestana, general-majora ruske vojske Hasaja-hana Usmijeva i iste godine se preselila u Tiflis u Gruziji. Već tada je bila poznata pesnikinja. Godine 1858. preselila se u Baku, a 1861. godine vratila se zauvek u svoj rodni grad Šušu. U svom rodnom gradu 1872. godine osnovala je pesničko društvo „Medžlis-Uns“, kojim je i rukovodila. Na sastancima društva okupljali su se najbolji pesnici toga doba. Čitala se poezija, diskutovalo se o problemima istočne poezije, raspravljalo o filozofskim temama. Njene suptilne lirske i ljubavno-filozofske gazele bile su poznate po svojoj lepoti i eleganciji. Bila je poznata po celom Azerbejdžanu.

Natavan je poznata i kao slikarka. Autorka je divnih crteža, ali i umetničkog veza. U delima mnogih njenih drugova po peru opisuje se sa divljenjem njen umetnički vez. Kavkazom je putovao 1858. godine poznati francuski pisac Aleksandar Dima (otac). Na večeri kod načelnika okruga u Bakuu, francuski pisac je upoznao Natavan, jer je u svojim putničkim beleškama opisao da su na večeri bile prisutne „dve turske princeze, jedna je bila supruga, a druga kćerka Mehti-Gulahana, poslednjeg karabaškog hana. Majka je imala oko 40, a kćerka 20 godina. Obe su bile u narodnim nošnjama. Čerka je bila jako lepa...“ Inteligencija ove prelepe i iako mlade, već veoma mudre žene, ostavila je snažan utisak na pisca. U znak sećanja na susret poklonio joj je šah, presvučen sedefom, a kao uzdraje dobio je jedan od njenih vezova. Ti radovi izloženi su u Parizu, na izložbi raznih umetnosti i znata, a takođe i u Moskvi i Tiflisu 1882. godine. Njeni radovi su čak dobili i zlatnu medaju.

Lične stvari i radovi Natavan čuvaju se u muzejima istorije i književnosti u Bakuu. Posebno je značajan i njen album sa 227 njenih crteža, kao ilustracija pesama same Natavan i drugih pesnika Azerbejdžana, koji se pažljivo čuva u Insitutu za rukopise. Natavan je bila voljena ne samo zbog svojih umetničkih vrlina - pesništva i veza. Kao energična i napredna žena trudila se da njen rodni grad bude što lepši i napredniji, pa je 1873. godine svojim sredstvima izgradila

vodovod u Šuši, nekoliko lepih kuća, te napravila lepu baštu u koju su biljke dopremane iz Evrope. Imala je čak i ergelu, pa su njeni konji redovno učestvovali na trkama, a na izložbi u Moskvi 1882. godine, čak su i nagrađeni.

Međutim, subina je bila veoma okrutna prema Natavan. Smrt njenog jedinog sina i nesporazumi u porodici obojili su tugom njen dalji život. Od tuge za izgubljenim sinom čak je i izgubila vid. Preminula je 1897. godine i sahranjena je u mestu Imaret, na posedu hanova Karabaha. Glavni motivi poezije Huršidbanu Natavan su ljubav prema životu, snovi o sreći, tuga majke koja je izgubila sina, ali i socijalni motivi koji izražavaju žalost zbog nedostatka prava žena u društvu. (Ali Zade Zarifa, Madžidova Lala, 2016)

Šovket Mamedova (rođena 1897, a preminula 1981. godine) prva je azerbejdžanska operska pevačica (lirsko-koloraturni sopran), profesorka, koja je odlikovana počasnom titulom Narodnog umetnika SSSR-a (1938. godine). Rođena je u Tiflisu (sada Tbilisiju, u Gruziji). Njen otac, iako obućar, primetio je kćerkin izuzetan muzički talenat kada je imala šest godina. Uz pomoć bogatog mecena, 1910. godine, organizovao je njen prvi javni nastup na banketu tadašnjeg vice-guvernera kavkaske oblasti grofa Voroncov-Daškova. Nastup je bio veoma uspešan. Iste, 1910. godine, Mamedova je završila muzičku školu u Tiflisu, a već 1911. godine preselila se u Italiju, u Milano, da bi nastavila muzičko obrazovanje na Milanskom konzervatorijumu, gde je učila kod tada slavne operske pevačice Doti Ambrosio.

Njeno školovanje u Italiji, do 1912. godine, finansirali su je najbogatiji Azerbejdžanac toga doba Hadži Tagijev i njegova supruga Sana. Međutim, kako je 1912. godine njeno školovanje u Italiji prekinuto, Šovket se vratila i nastavila svoje muzičko obrazovanje u Tiflisu. Da bi pomogao da se njeno školovanje nastavi u inostranstvu, mladi kompozitor Uzeir Gadžibekov je pozvao da nastupi na pozorišnoj sceni u Bakuu. Trebalo je da se sav prikupljeni novac iskoristi za

nastavak njenog školovanja. Sa samo petnaest godina, 13. aprila 1912. godine, Šovket Mamedova je prvi put nastupila na sceni Tagijev u Bakuu u muzičkoj komediji Uzeira Hadžibejova *Muš i žena*. U to vreme tako nešto je bilo nečuveno. Prva muslimanka u celom islamskom svetu koja je nastupila u pozorištu bila je upravo petnaestogodišnja Šovket Mamedova. To je izazvalo takve reakcije da je zbog pretnje ubistvom morala da se krije nekoliko dana pre nego što je uspela da se vrati u Tbilisi. Od 1917. do 1921. godine studirala je na Kijevskom konzervatorijumu, gde je upoznala kompozitora Glijera. Svoje školovanje Šovket je završila u Milanu i Parizu od 1927. do 1930. godine. U toku školovanja na Kijevskom konzervatorijumu Šovket se udala za inženjera Jakova Ljubarskog, koga je ranije upoznala u Milanu. Od 1921. godine do 1948. godine bila je prvakinja Azerbejdžanskog pozorišta, opere i baleta. Nastupala je na operskim scenama Moskve, Lenjingrada, Pariza, Milana, Tabriza i Tbilisija. U svom bogatom repertoaru izvodila je operna dela, kamerno-vokalna dela ruskih i stranih kompozitora, kao i azerbejdžanske narodne pesme. Bila je osnivača prve pozorišne visoke škole u Azerbejdžanu i njen direktor od 1923. do 1925. godine. Radila je kao profesor solo pevanja na Azerbejdžanskom državnom konzervatorijumu. Preminula je 8. juna 1981. godine. (Ali Zade Zarifa, Madžidova Lala, 2016)

Lejla Mamedbekova se rodila 1909. godine. Otac joj je bio boljševik, pa je mala Lejla već od malih nogu bila uključena u pokret. Sa 15 godina se udala, a sa 16 već postala majka. Međutim, ono što Lejlu Mamedbekovu izdvaja je činjenica da je ona prva žena – pilot u Azerbejdžanu, i uopšte na Istoku. U julu 1931. godine, na aerodromu Aero-kluba Bakua, Lejla je izvela svoj prvi let. Sledeće godine je poslata u Moskvu na usavršavanje, gde je izvela i svoj prvi skok padobranom. To je bio tek drugi skok žene padobranom u Sovjetskom Savezu. Lejla Mamedbekova je bila i instruktor letenja. Za vreme Drugog svetskog rata Lejlu Mamedbekovu nisu mobilisali, jer je bila majka četvoro dece. Međutim,

obučavala je padobrance i pilote. Svoj poslednji let Lejla Mamedbekova obavila je 1949. godine, jer su joj lekari zabranili da leti. Lejla Mamedbekova je bila majka šestoro dece, imala je sedam unuka i trinaest praunuka. Lejla je bila inspiracija slikarima, po njenom životu je snimljen film. Lejla Mamedbekova je preminula 1989. godine. (Ali Zade Zarifa, Madžidova Lala, 2016)

Nigar Rafibejli (1913-1981. godine), azerbejdžanska pesnikinja, rođena je u Gandži, u porodici hirurga Hudadata Rafibejlja, koji je bio gubernator okruga Gandža tokom perioda nezavisnosti Azerbejdžana (od 1918. do 1920. godine). Kao gubernatora okruga boljševici su ga streljali u junu 1920. godine na ostrvu Nargen. Završila je Višu pedagošku školu u Bakuu i Moskovski pedagoški fakultet. Njena prva pesma *Veo* objavljena je 1928. godine, a 1934. godine prva zbirka pesama. Udala se za azerbejdžanskog pesnika Rasula Rzaa, a i sin Anar je bio pisac. Radila je kao urednik u izdavačkoj kući. Od 1940. godine sve do svoje smrti, Nigar Rafibejli je ne samo pisala svoje pesme, već je prevodila na azerbejdžanski i dela pisaca različitih naroda SSSR-a. Poezija Nigar Rafibejli je suptilna i nežna, kroz njenu poeziju otkriva se osetljiva i uzvišena žena. Njeni stihovi su puni lirike i tuge, ali je ljubav za nju bila smisao života i postojanja.

Kao ćerka bega i borca za nezavisnost Azerbejdžana, bila je stalno pod paskom komunističke vlasti. Ljubav Nigar Rafibejli i Rasula Rze je bila duboka, iskrena i trajna. Iz te ljubavi se rodila i njena najpoznatija pesma *Šta da radim?*. Njih dvoje su preminuli iste 1981. godine u razmaku od samo nekoliko meseci. (Ali Zade Zarifa, Madžidova Lala, 2016)

Gamar Alamaszade je bila prva azerbejdžanska balerina i legenda azerbejdžanskog baleta. Gamar Alaszade je odigrala ključnu ulogu u stvaranju baletske škole u Azerbejdžanu. Bila je Narodna umetnica SSSR-a i Azerbejdžana, laureat Državne nagrade SSSR-a, glavni koreograf Državnog pozorišta, opere i baleta Azerbejdžana, u kome je počela da igra kada je imala 19 godina. Njenu

ulogu Marije u baletu *Bahčisarajska fontana* poredili su sa legendom sovjetskog i svetskog baleta Galinom Ulanovom. Ovo i nije slučajno, jer je balerini iz Azerbejdžana predavala majka Galine Ulanove, čuveni baletski pedagog Marija Fjodorovna Romanov.

Gamar Alamaszade se rodila 1915. godine. Počela je da se bavi baletom sa šest godina, u vreme kada je još uvek bio jak uticaj tradicije i kada su vladali strogi običaji. Naročito se otac protivio njenom izboru da postane balerina, pa čak i onda kada je postala poznata nije imala njegovu podršku, iako se znalo da ponekad krišom ide na njene predstave. Gamar je bila veoma popularna u Bakuu, ne samo da su je posle predstava pratili do kuće, već je njen stan bio ispunjen cvećem kao i stepenište do drugog sprata.

Postojala je i druga mračnija strana te popularnosti. Na nju su pokušali atentat fanatični muslimani – pucali su na nju kada je izlazila iz pozorišta, ali na sreću metak je nije pogodio. Kako u to vreme balet nije bio razvijen u Azerbejdžanu, talentovane balerine su morale da se usavršavaju u Moskvi i tadašnjem Lenjingradu (Sankt Peterburgu). Tako je i Gamar otputovala, sa svojim suprugom kompozitorom Afrasijabom Badalbejljem. On je kasnije napisao balet *Devojačka kula*, koji je posvetio supruzi i to je prvi balet na Istoku napisan na zvuke orijentalne muzike. Specifičnost koreografije ovog baleta je u tome što su klasični baletski pokreti kombinovani sa pokretima azerbejdžanskih narodnih igara.

Kada se 1936. godine Gamar Alamaszade vratila u Baku, pored nastupa u pozorištu, bavila se i razvojem nacionalne narodne igre, pa je 1937. godine osnovala Državni ansambl pesama i igara pri Filharmoniji Azerbejdžana. Godine 1939. počinje da se bavi pedagoškim radom u srednjoj baletskoj školi u Bakuu, čiji je direktor bila do 1990. godine. U njenom repertoaru bili su baleti *Labudovo jezero*, *Rajmonda*, *Polovecke igre* i *Valpurgijska noć*. Pored gostovanja u gradovima SSSR-a, gostovala je i u Francuskoj. Godine 1969-70. je na festivalu

baletskih kuća u Parizu, azerbejdžanski balet na čelu sa Gamar Almaszade osvojio glavnu nagradu. Prestala je da se bavi baletom i povukla se sa velike scene kada je imala samo 35 godina. „Neka me publika zapamti mladu!“ bile su njene reči. Postala je prva Azerbejdžanka koja je gospodarila scenom u vreme kada starinski način života nije dozvoljavao čak ni pomisao da žena može da iskorači na binu. Jedinstvenost njenog umetničkog puta, istrajnost i profesionalnost i kao balerine, koreografa, pedagoga i rukovodioca doneli su joj poštovanje u društvu, zahvalnost i divljenje publike. (Ali Zade Zarifa, Madžidova Lala, 2016)

Zaključak

„Prirodna granica Evrope na severu je Severno more, na Zapadu Atlantski okean, a na jugu Mediteran. Istočna granica Evrope prostire se kroz rusko carstvo duž planine Ural preko Kaspijskog mora i transkavkaske oblasti. Neki naučnici smatraju da je područje južno od Kavkaza Azija, a drugi s obzirom na kulturne odlike Transkavkazije da je deo Evrope. Deco, najviše od vas zavisi da li će naš grad pripadati naprednoj Evropi ili zaostaloj Aziji“. Ovim rečima počinje jedan od najpoznatijih romana azerbejdžanske književnosti *Ali i Nino*, nastao iz pera pisca koji je pisao pod pseudonimom Kurban Said. I upravo tako, Baku danas je napred grad, po svim merilima evropski, ali je uspeo da održi obrise tradicije azijske kulture. U Bakuu je novo prigrlilo staro i stopilo se u jednu neponovljivu sintezu kulturoloških uticaja Istoka i Zapada, na uvek aktuelnom Putu svile.

Na prethodnim stranicama prikazan je istorijski razvoj Azerbejdžana od najranijih vremena, čak i pre stvaranja današnje azerbejdžanske nacije, do savremenog trenutka. Time se ukazalo na kontinuitet u istoriji Azerbejdžana, njegovog naroda, teritorije, zemlje i jezika.

Na obroncima južnog Kavkaza ovaj ponosni narod uspeo je da od teritorije pod vlašću brojnih stranih vladara, postane danas evropska ekonomija sa najvišom stopom ekonomskog rasta. Tome je svakako doprinelo prirodno bogatstvo Azerbejdžana, nafta i zemni gas, ali i rešenost Azerbejdžanaca da postanu moderno, napredno, bogato društvo, jer takvu tradiciju baštine iz svoje prošlosti. Privrednim reformama, kao i dubinskim reformama u svim segmentima društva, Srbija nastoji da još intenzivnije krene putem modernizacije, u čemu ima iskrenu i prijateljsku pomoć i podršku Azerbejdžana.

Želja nam je bila da u ovom radu ukažemo na činenicu da se bez obzira na istorijske okolnosti Azerbejdžan uvek borio za dobrobit svog naroda, ali i za pravedan i jednak stav prema svim narodima sa kojima su dolazili u kontakt. Duh tolerantnosti, ili da upotrebimo savremenu reč multikulturalizma, postoji u duši svakog azerbejdžanskog čoveka.

Ovom tezom je napre ukazano da su bez obzira na nepovoljne istorijske okolnosti, kao deo Sasanidske Persije, Omajadskog i Abasidskog halifata, Seldžučkog sultanata, Safavidske Persije, Carske Rusije, SSSR-a, Azerbejdžanci uvek negovali svoju tradiciju i svoju autohtonost. Iako pogođeni ratovima, stradanjem stanovništva, teškim položajem seljaštva u okvirima carske Rusije, čistkama i samovolji vlastodržaca u vreme SSSR-a, Azerbejdžan je uspeo da očuva nacionalne vrednosti, ali i demografski potencijal. I u tom smislu se uočava sličnost sa Srbijom i srpskim narodom, koja je takođe prošla teška istorijska razdoblja, ali je uspela da očuva svoj nacionalni potencijal i da nezadrživo krene putem ekonomskog, kulturnog i političkog razvoja.

U godini kada se slavi stogodišnjica osnivanja prve nezavisne države na tlu Azerbejdžana, Demokratske Republike Azerbejdžan, uputno je podsetiti na vrednosti koje je ova država ugradila u svoje temelje: demokratiju, sekularnost, pravo na obrazovanje, uvažavanje kulturoloških vrednosti, ali i razlika, i žensko pravo glasa. Iako kratkotrajna (u tadašnjim geopolitičkim okolnostima, ova država uspela je da se održi dve godine), ona je postavila osnove za današnji razvoj Azerbejdžana.

Po rečima dr Jelice Gordanić, saradnika Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda: „Multikulturalizam je danas državna politika Azerbejdžana. Baku proces, pokrenut 2008. godine, ima za cilj oživljavanje koncepta multikulturalizma i poštovanje kulturnih različitosti kroz dijalog i saradnju: promoviše dijalog i razumevanje između kultura sa ciljem povećanja saradnje

različitih društava, posebno istočnih i zapadnih, i deluje putem interaktivne i otvorene razmene mišljenja pojedinaca i grupa različitog etničkog, verskog, jezičkog i kulturnog porekla.“

U savremenim okolnostima, glavni partner Azerbejdžana pored najbližih suseda Rusije i Turske, svakako je i Evropska unija. Iako ne postoje indicije da bi zemlje Južnog Kavkaza, među njima i Azerbejdžan, u skorijem periodu mogle da postanu punopravne članice Evropske unije, Azerbejdžan svoju stabilnu poziciju obezbeđuje članstvom u brojnim međunarodnim organizacijama i konstruktivnim doprinosom u međunarodnim odnosima. S druge strane Srbija, koja je napravila značajne korake na svom putu ulaska u Evropsku uniju, može i biće stalna podrška Azerbejdžanu na njihovom evropskom putu.

Iako po mnogo čemu bitno različite (pre svega po ekonomskoj snazi, jer kako je već naglašeno nafta i prirodni gas obezbeđuju Azerbejdžanu jaku materijalnu osnovu za realizaciju mnogo projekata), dve države povezuju slični ili istovetni politički ciljevi, predanost politici multikulturalizma i verske i nacionalne tolerancije, kao i neraskidivo prijateljstvo.

Posebna pažnja u doktorskoj disertaciji *Kulture na putu svile – azerbejdžanska i srpska perspektiva* posvećena je delimično političkim odnosima, ali primarno kulturološkim i humanitarnim projektima koje Azerbejdžan realizuje na zapadnom Balkanu. Posebno je važno naglasiti da ovim projektima Azerbejdžan ne pomaže samo jednoj naciji ili jednoj konfesiji, već nastoji da ravnopravno raspodeli sredstva i odabere projekte koji će biti od koristi široj društvenoj zajednici. Pomenimo samo, od projekata realizovanih u Srbiji, izgradnju dodatnog objekta uz Bajrakli džamiju, koja ovom spomeniku od izuzetnog verskog, kulturološkog značaja daje mogućnosti za efikasnije delovanje, kompletnu obnovu crkve Sv. Petke na Petrovaradinu, ili kompletno uređenje Tašmajdanskog parka, srca Beograda.

Bitno je naglasiti da Azerbejdžan i zemlje Zapadnog Balkana dele brojne kulturne i duhovne vrednosti, više nego što to deluje bez dobrog pozavanja istorije, kulture, običaja ovih naroda. Ne samo da ima dosta sličnosti u pogledu istorijskog razvoja (periodi pod stranom vlašću, borba za nacionalnu državu, sticanje nezavisnosti), već i u pogledu multikulturalizma, suživota različitih konfesija, običaja, do pozajmljenica iz orijentalnih jezika, koje se koriste i u azerbejdžanskom i u srpskom jeziku.

U sastavu Crvene Armije u borbama za oslobođenje Beograda i Kragujevca borile su se i trupe iz Azerbejdžana, o čemu je u Kragujevcu skoro napisana studija, za nezaborav.

Otvaranje Centra za Azerbejdžansku kulturu i jezik na Filološkom fakultetu u Beogradu, kao i Centra za srpski jezik na Univerzitetu u Bakuu, svakako će doprineti još boljoj saradnji naše dve države, kao i boljem pozavanju dva prijateljska naroda, čiji su odnosi na uzlaznoj putanji.

<https://www.britannica.com/place/Azerbaijan>

<https://www.springer.com/gp/book/9783319249223>

<https://www.britannica.com/place/Assyria/>

http://www.academia.edu/10576325/Ethnic_Minorities_in_Azerbaijan

<http://www.azernews.az/nation/91533.html>

<http://www.mfa.gov.az/en/content/114>

<http://unpo.org/article/19736>

<https://www.crwflags.com/fotw/flags/az%7Dmus.html>

http://azerbaijan.az/portal/History/Middle/middle_03_a.html

Bibliografija:

- Ali Zade Zarifa, Madžidova Lala. (2016). *Znamenite žene Azerbejdžana*. Beograd: Kulturni centar Azerbejdžana.
- Aliev, I. (1989). *Očerki Istorii Atropateny*. Baku: Azernešr.
- Aliyev, A. (2010). Turkey and Azerbeidjan on the path towards integration into Europe. Problems and prospects. *Views on the history and of democracy development in Azerbaidjan and Turkey*, ed. Leila Alieva and Vurgun Ayyub (str. 10-19). Baku: Qanun: Center for National and Interantional Studies.
- Aliyeva, M. F. (2013). *Patterns of Azerbaijan: Gobustan*. Baku: Ministry of Culture and Tourism of Republic of Azerbaidjan.
- Alstadt, A. (1992). *The Azerbeidjani Turks: Power and Identity under Russian rule*. Baku: Hoover Instituttion Press.
- Andreeva, E. (2010). *Russia and Iran in the great game: travelogues and orientalism*. Abingdon: Taylor and Francis.
- Atabaki, T. (2000). *Azerbaijan Ethnicity and Struggle for Power in Iran*. New York: I.B. Tauris.
- Audrey, A. (1992). *The Azerbaijani Turks*. Stanford: Stanford University: Hoover Institution Press.
- Axworthy, M. (2008). *Iran: Empire in Mind: A History from Zoroaster to the Present Days*. Lonodon: Penguin.
- Bagirova, I. (2010). The building of rule of law state: Azerbaidjan and Turkey`s experience. *Views on the history of democracy development in Azerbaidjan and Turkey* (str. 108-118). Baku: Qanun: Center for National and International Studies.
- Barker, Adele Marie, Grant Bruce. (2010). *The Russia Reader: History, Culture, Politics*. Durham: Duke University Press.
- Bartóльд, V. V. (1963-77). *Sobranie sočineniü* (. Moskva: Izdatel'stvo Vostočnoj literatury.
- Berhtels, E. (2017). *The Great Azerbaijani Poet, Nizami: Life, Work and Times*. London: Gilgamesh Publishing.
- Bertch, G. K. (2000). *Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*. London: Routledge.
- Bratt Paulston, Christina, Peckham, Donald. (1998). *Linguistic Minorities in Central and Eastern Europe*. London: Multilingual Matters Ltd.
- Brenda, S. (200). *The limit of Culture: Islam and Foreign Policy*. MIT Press.

- Bulletin d'Information de l'Azerbaïdjan, No. 1.* (1919). Baku: September 1, 1919, pp. 6-7.
- Bunijatov, Z. (2016). *Azerbejdžan od VII do IX veka*. Beograd: Total Trade International d.o.o.
- Catford, J. (1977). *Mountain of Tongues: The Languages of the Caucasus*. Princeton: Annual Review of Anthropology.
- Çelebi, E. (2000). *Seyahname*. Istanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Cicek, Kamal, Kuran, Erucment. (2000). *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Cornell, S. (2001). *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. London: Routledge.
- Cornell, S. E. (2011). *Azerbaijan since independence*. New York: M.E. Sharpe.
- Dowling, T. C. (2014). *Russia at War: From Mongol Conquest to Afghanistan, Chechnya and Beyond*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- E.Ebel, Robert, Menon, Rajan. (2000). *Energy and conflict in Central Asia*. New York: Rowman and Littlefield.
- Ernest Meyer, Karl, Blair Brysac, Shareen. (2006). *Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire*. New York: Basic Books.
- Feigl, E. (2011). *The land of fire on the Silk Road: History of Azerbaijan*. Baku: Indigo.
- Fejzije, D. (2016). *Savez turkijskih država*. Sarajevo: SZGR Jovan.
- Fisher, W. B. (1991). *The Cambridge History of Iran*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hammarstrom, Harald, Forkel, Robert, Hspelmath, Martin, eds. (2017). *North Azerbaijani-Salchug*. Jena: Max Planck Institute for Human History.
- Hasani, J. (2009). Azerbaijan at the crossroads of epochs: the first attempt to join the free world. U *Azerbaijan in the world* (str. 120-137). Baku: Azerbaijani Diplomatic Academy.
- Hasanly, J. (2011). How the Karabkh Khanate was joined to the Russian Empire: historical myths and realities. U *Azerbaijan in the world* (str. 59-68). Baku: Azerbaijani Diplomatic Academy.
- Hasanly, J. (2011). Moscow and delimitation of Karabakh in the 1920s. U *Azerbaijan in the world* (str. 21-63). 2011: Azerbaijani Diplomatic Academy.
- Hasanov, E. (2015). *Balkanski mostovi prijateljstva*. Beograd: Laguna.
- Həsənli, C. (2012). *Sovet Dövründə Azərbaycanın (1920-1939)*. Bakı: Adiloğlu.
- Hiti, F. (1988). *Istorija Arapa*. Sarajevo: Veselin Masleša.

- Hoffmann, K. (2011). Azerbaijani Regional Policy: The Euroasian and European Dimensions. U *Azerbaijani in the World* (str. 117-121). Baku: Azerbaijani Diplomatic Academy.
- Horn, M. (1983). *The World Encyclopedia of Cartoons*. Langhorn: Chelsea House Publishers.
- Hurani, A. (2016). *Istorija arapskih naroda*. Beograd: Clio.
- Independent Azerbaidjan*. (2011). Baku: State Statistical Committee of the Republic of Azerbaidjan.
- Islamov, T. (2010). Parliamentary of Azerbaidjan a brief history. *Visions of Azerbaidjan* 5.6, 18-23.
- Ismayilov, K. (2009). The history and prospects of parliamentarism in Azerbaidjan. *Democartic Values in the history of Azerbaidjan ed. Leila Alieva* (str. 8-18). Baku: Center for National and International Studies.
- Ismayilov, K. (2009). Women`s right in Azerbaidjan: Back to the future. *Democratic values in the history of Azerbaidjan* (str. 198-205). Baku: Center for National and International Studies.
- Japaridze, T. &. (2011). Azerbaijan in the New Geoeconomic Environment. U *Azerbaijan in the World* (str. 109-117). Baku: Azerbaijan Diplomatic Acadamy.
- Kashani-Sabet, Firaozeh. (1997). *Fragile Frontiers: The Diminishing Domains of Qajar Iran*, *International Journal of Middle East Studies*. Lonodn: Cambridge University Press.
- Katouzian, N. (2003). *Iranian history and politics*. London: Routledge.
- L. Batalden, S. (1997). *The newly independent stastes of Euroasia: handbook of former Soviet republics*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Library of Congress Coutry Studies. (1987). *Iran-Azeri*. Washington: Library of Congress.
- Mahmudlu, Y. (2005). *Azerbaidjan: Short history of statehood*. Islamabad: Prezident Kitab-xanasi - Leaf Publications.
- Man, J. .. (2004). *Genghis Khan: Life, Death, and Resurrection*. New York: Thomas Dunne Books.
- Mantran, R. (2002). *Istorija Osmanskog carstva*. Beograd: Clio.
- Mehtiev, B. (2012). 223. *Beogradska - nosilac ordena crvene zastave*. Beograd: International Business Service d.o.o.
- Mihtar, G. (1960). *Albanska hronika*. Baku.
- Minor, W. (1995). *Unzipped souls: a jazz journey through the Soviet Union*. Philadelphia: Temple University Press.

- Okrugli sto: Multikulturalizam: iskustvo Azerbejdžana. (2016). *Multikulturalizam: iskustvo Azerbejdžana* (str. 69). Beograd: Azerbejdžanski kulturni centar.
- Ortaylı, I. (2015). *Türklerin tarihi*. Istanbul: Timaş Yayınları.
- Orujlu, M. (2010). Political pluralism and electoral democracy: Azerbaidžani tradition and Turkish experience. *Views on the history of democracy and development in Azerbaidžan and Turkey ed.* (str. 43-53). Baku: Qanun: Center for National and International Studies.
- Ostrogorski, G. (1969). *Istorija Vizantije*. Beograd: Prosveta.
- P.M. Holt, Ann K.S Lambarton and Bernard Lewis. (1970). *The Cambridge History of Islam*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perry, J. R. (2005). *Lexical Areas and Semantic Fields of Arabic*. London: Routledge.
- Rayfield, D. (2013). *Edge of Empires: A History of Georgia*. London: Reaktion Books Ltd. .
- Rezvani, B. (2014). *Ethno-territorial conflict and coexistence in the Caucasus, Central Asia and Fereyedan*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Rezvani, B. (2014). *Etho-territorial conflict and coexistence in Caucasus, Central Asia and Fereydan*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Safarova, Z. (2010). *Uzeir Hadžibekov*. Beograd: international Business Service.
- Sarapov, A. (2014). *From Conflict to Autonomy in the Caucasus: The Soviet Union and the Making of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno Karabakh*. London: Routledge.
- Sertkaya, O. F. (2005). *The Turkic Languages-A Journey of Thousand Years 600-1600*. London.
- Sertkaya, O. F. (2005). The Turkic Languages. U *Turks - a journey of a Thousand Years, 600-1600* (str. 567). London: Rutledge.
- Seyid-zade, D. (2010). *Azerbaijan in the Beginning of XX century: Roads Leading to Indepedence*. Baku: OKA.
- Shnirelman, V. (2001). *The value of the Past: Myths, Identity and Politics in Transcaucasia*. Osaka: National Museum of Ethnology.
- Sidney, H. (1968). *Russia: A History*. Philadelphia: Lippincott.
- Sinor, D. (1969). *Inner Asia. History-Civilization-Languages*. Bloomington: Indiana University.
- Svietochowski, T. (2004). *Russian Azerbaidžan 1905-1920*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tadeusz, S. (1995). *Russia and Azerbaijan: Borderland in Transition*. New York: Columbia University Press.
- Tanasković, D. (2008). *Islam, dogma i život*. Beograd: Srpska književna zadruga.

- Trobetzkoy, n. (2000). *Nasledie Chingiskhana*. Moscow: Agraf.
- Velajati, A. A. (2008). *Istorija kulture i civilizacije islama i Irana*. Teheran: Centar za dokumenta i istoriju diplomatije MSP IR Iran.
- Wheeler-Bennett, J. W. (1938). *Brest-Litovsk : The forgotten peace*. London: Macmillan.
- Wright, Sue, Kelly, Helen. (1998). *Ethnicity in Eastern Europe: Questions of Migration, Language, Rights and Education*. Bristol: Multilingual Matters Ltd.
- Yilmaz, H. (2015). *National Identities in Soviet Historiography: Rise of Nation Under Stalin*. London: Routledge.
- Zarifa Ali Zade, L. M. (2016). *Znamenite žene Azerbejdžaa*. Beograd: Azerbejdžanski kulturni centar.
- Юшков, S. V. (1937). *K voprosu o granicah drevneï Albanii*. Moskva: AN SSSR.
- Яновский, A. (1864). *O drevneï Kavkazskoï Albanii*. Moskva: Žurnal MNL.

Biografija kandidata

Džavanšir Madžidov je rođen 11. juna 1971. godine u Agdašu, Republika Azerbejdžan. Osnovne studije je završio 2000. godine na Višem koledžu za diplomatiju u Bakuu, Republika Azerbejdžan, i stekao stručni naziv diplomirani stručnjak u oblasti međunarodnih odnosa. Na istom koledžu, 2003. godine, odbranio je master rad pod nazivom Konflikti u Južnom Kavkazu (postsovjetske period) i stekao akademski naziv master, oblast međunarodnih odnosa.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани: *Javanshir Majidov*

број уписа: 15059/Д

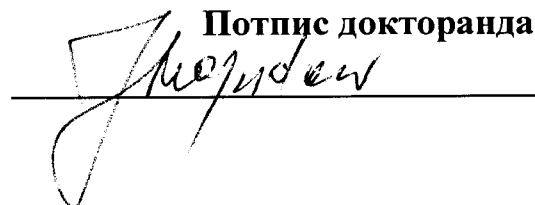
Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

Културе на Путу свиле-азарбејџанска и српска перспектива

- резултат сопственог истраживачког рада,
- ни у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 28. 09. 2018.

Потпис докторанда

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: *Javanshir Majidov*

Број индекса: 15059/Д

Студијски програм: ЖК, ДАС Модул Култура

Наслов рада: *Културе на Путу свиле-азарбејџанска и српска перспектива*

Ментор: проф. др Љиљана Марковић

Потписани: Javanshir Majidov

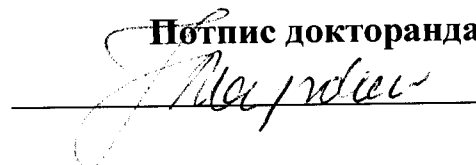
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 28. 09. 2018.

Потпис докторанда

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Културе на Путу свиле-азарбејџанска и српска перспектива

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 28. 09. 2018.

Потпис докторанда
